



# Etnisitet i jernaldergraver på Engeløya i Steigen



Foto: Erik Svendsen

**Ark 3900**

Sidsel Bakke

*Mastergradsoppgave i arkeologi*

*Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning*

*Institutt for arkeologi og sosialantropologi*

*Våren 2012*

*Universitetet i Tromsø*



## **Sammendrag**

I denne oppgaven gjøres et forsøk på å tolke Engeløyas kulturminner i en kontekst der den fleretniske jernalderen danner bakgrunnen. Fire gravfelt blir gjennomgått, og morfologi og gravgods blir beskrevet. Tidsspennet er på 1200 år. Det blir satt spørsmål ved de tidligere tolkningene, der den norrøne tolkningen har vært nesten enerådende. Materialet blir drøftet i lys av det moderne etnisitetsbegrepet, og i lys av koloniale teorier om kulturmøter. Sentralt er forsøk på å se tegn på endringer i etniske relasjoner i gravene, på bakgrunn av endringer i samfunnsforhold, og peke på de overlappende gravskikkene.

Forsidebilde: Mjeldberget på Engeløya i Steigen

Foto: Erik Svendsen



## **Forord**

Nå som jeg endelig er i mål med denne masteroppgaven vil jeg takke dem som har bidratt på forskjellige måter. Først og fremst takker jeg min veileder Asgeir Svestad for solid og grundig veiledning, delvis på mail og skype tvers over Atlanteren. Jeg takker også Bjørnar Olsen, som har vært seminarveileder og har kommentert konstruktivt underveis i skriveprosessen. Et hyggelig miljø på instituttet har også virket positivt inn på arbeidet, takk til alle! Underveis i prosjektet har jeg vært mye på Tromsø Museum og bladd i papirer og fotografert gjenstander. Stor takk til hyggelig personale på museet, og særlig til Aud Ahlquist, som tålmodig har vært med på mine foto-sessions i magasinet, leita fram gjenstander og rydda på plass – og alltid er like imøtekommende. Jeg vil også takke mine muntre og dedikerte medstudenter for et fint studiemiljø, det har vært en fryd!

Geir Martin Johansen, som er geodata-ansvarlig i Steigen kommune, har skaffet meg kart-materiale og vært behjelpelig med opplysninger, tusen takk! Og takk til Erlend A. Bakke for at jeg fikk låne kamera! Fine bilder har jeg fått lov å bruke, takk til Erik Svendsen, Bjørn Stemland, Jarl Arne Pedersen, Elin Myrvoll og Tromsø Museum. Sametingsarkeolog Arne Håkon Thomassen og fylkesarkeolog Martinus Hauglid hjalp meg med dokumentasjon til utgravningssøknaden. Selv om utgravningen ikke ble noe av takker jeg likevel for deres engasjement og støtte! Erik Kjellmann og Christina S. Joakimsen som reddet meg fra formateringspanikken skal også ha en stor takk! Jeg takker også Hans Stien for korrekturlesing!

Prosessen med å skrive en masteroppgave har vært læring på mange plan, men først og fremst har det gitt mersmak på arkeologifaget. Det er spennende, utfordrer tanken og setter menneskelivet i relieff. Å få skrive om plassen der jeg bor har gitt en følelse av sammenheng og økt nysgjerrighet på hva landskapet rundt meg skjuler av minner etter folk som levde her før. Så jeg takker også Greta Sollie og andre som har fulgt meg på ”jakt” etter kulturminner på Engeløya. Men den som gjorde jakten mulig og spennende var Harald Egenæs Lund, som i sin tid skaffet til veie så mye spennende informasjon om Engeløya, og en gang for alle satte Steigen på det arkeologiske kartet. Derfor går også en stor takk til ham.

## Innholdsfortegnelse

Sammendrag .....	i
Forord.....	iii
Innholdsfortegnelse .....	iv
Figurliste.....	vi
Kapittel 1. Innledning.....	1
1.1. Problemstillinger og målsetning .....	1
1.2. Empiri .....	2
Kapittel 2. Forskningshistorie.....	5
2.1. Innledning .....	5
2.2. Om framstillinger av samisk historie .....	5
2.3. Forskningshistorien på Engeløya.....	10
2.4. Oppsummering .....	13
Kapittel 3. Teori .....	15
3.1. Innledning .....	15
3.2. Hva er en etnisk gruppe.....	15
3.3. Møter mellom etniske grupper.....	18
3.4. Etnisk utsagnskraft i arkeologisk materiale .....	21
3.5. Om hvordan ting oppfattes .....	25
3.6. Oppsummering .....	26
Kapittel 4. Etniske relasjoner i nordnorsk jernalder .....	29
4.1. Innledning.....	29
4.2. Teori om oppkomsten av samisk og norrøn etnisitet. ....	29
4.3. Kilder til kunnskap om jernalderen .....	30
4.4. Høvdingdømmenes økonomiske struktur .....	32
4.5. Relasjoner uttrykt i kulturminner.....	35
4.6. Sterkere samisk markering .....	39
4.8. Oppsummering .....	42
Kap. 5. Beskrivelse av gjenstandsmaterialet .....	43
5.1. Innledning .....	43
5.2. Bø. ....	43
5.3. Skogøya.....	52
5.4. Hagbardholmen (ID.nr 7944) .....	56

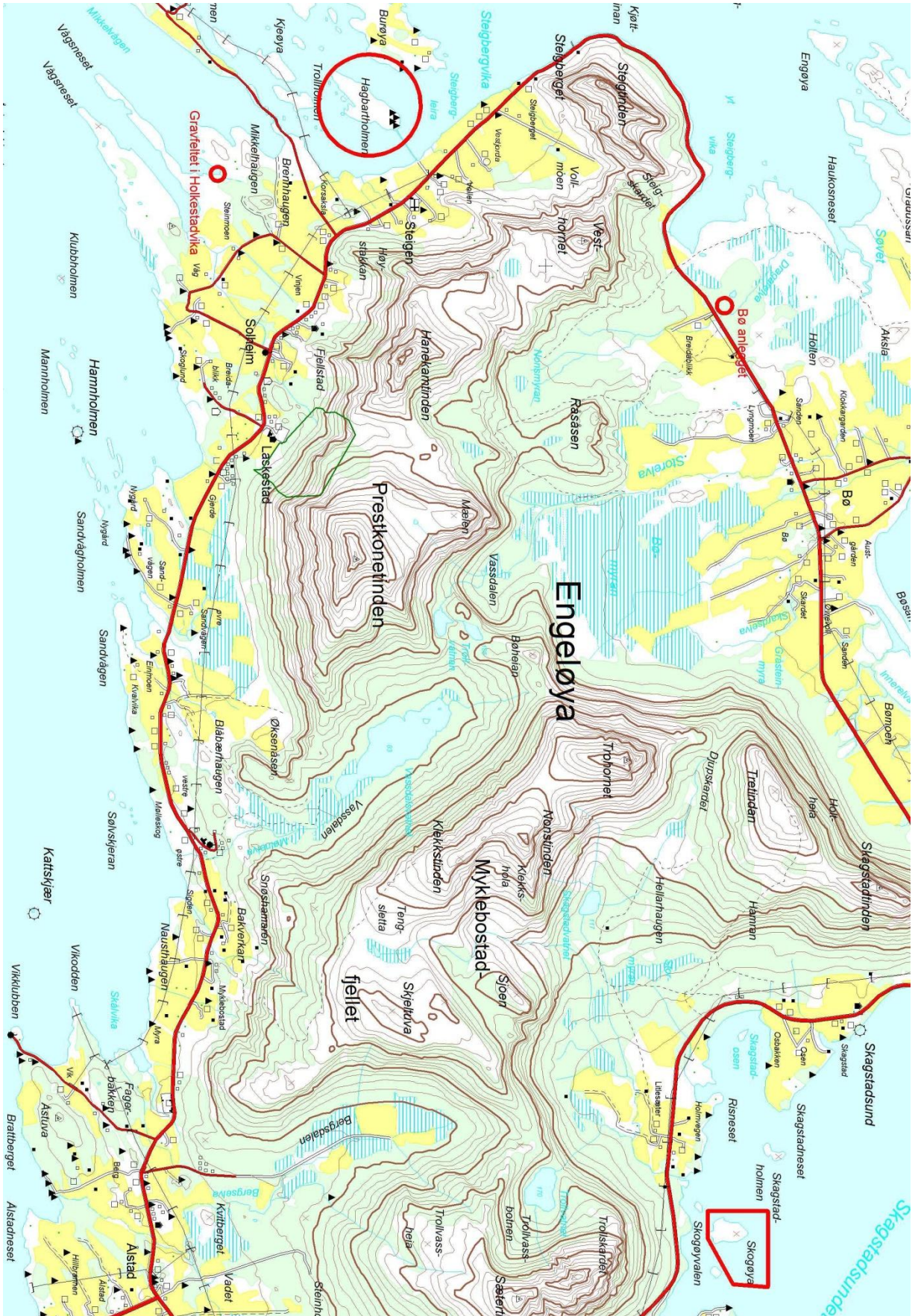
5.5. Holkestadvika.....	67
5.6. Oppsummering .....	70
Kapittel 6. Tolkning av materialet.....	73
6.1. Innledning .....	73
6.2. Tvetydig morfologi .....	74
6.3. Tvetydig gravgods .....	78
6.4. Tvetydigheten sett fra et overordnet perspektiv.....	83
6.5. Oppsummering .....	86
Kapittel 7. Konklusjon .....	89
Litteratur: .....	95

## **Figurliste**

Figur 1. Bø-graven avdekket. 1951. <i>Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	44
Figur 2. Tegning av Bø-graven. <i>Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum</i> .....	45
Figur 3. Spydspisser og pilespisser fra Haug I, grav 1. <i>Foto: Sidsel Bakke. Gjenstandene tilhører Tromsø Museum</i> .....	46
Figur 4. Fibula i sølv fra Haug I, grav 2. ....	47
Ved Bø-anlegget. <i>Foto: Sidsel Bakke</i> .....	47
Figur 5. Haug II ved Bø-anlegget. <i>Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum</i> .....	48
Figur 6. Haug III ved Bø-anlegget. <i>Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum</i> .....	49
Figur 7. Brente bein, leirkar og gjennomhullede bjørneklør fra Grav II ved Steigskaret. <i>Foto: Sidsel Bakke.</i> .....	50
Figur 8. Korsformet spenne fra Grav II på Skogøya. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum</i> .....	53
Figur 9. Øreskjeer fra Grav IX på Skogøya. <i>Foto: Sidsel Bakke Tilhører Tromsø Museum.</i> ..	54
Figur 10. Planskisse over gravfeltet på Hagbardholmen. <i>Tegning: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	57
Figur 11. Funn fra ubestemt grav på Hagbardholmen <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	58
Figur 12. Perlekjede fra Grav I/1954, Hagbardholmen. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	59
Figur 13. Baltisk spenne fra Grav I/1954, Hagbardholmen. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	59
Figur 14. Grav I/1954, Hagbardholmen. <i>Tegning: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.</i> ....	60



Figur 15. Fra Grav II/1954, Hagbardholmen. Tynne dyre-og fuglebein, et sneglehus og en kutann. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	61
Figur 16. Fra Grav II/1954, Hagbardholmen. Forrustet ringnål. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	62
Figur 17. Fra Grav I/1956. 58 spillebrikker i gevir og tann. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	65
Figur 18. Bronsebolle fra Holkestadvika. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> .....	68
Figur 19. Pilespiss i jern fra Holkestadvika. <i>Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.</i> ...	70
Figur 20. Fra Fugleberg, Paddeby i Varanger. <i>Foto: Elin Myrvoll.</i> .....	75
Figur 21. Fra gravfelt i Grådussan, Bø i Steigen. <i>Foto: Bjørn Stemland.</i> .....	91
Figur 22. Fra gravfelt ved foten av Mjeldberget, Bø i Steigen. <i>Foto: Bjørn Stemland.</i> .....	92
Figur 23. Enslig gravanlegg fra Brunnes, Steigen. <i>Foto: Sidsel Bakke.</i> .....	93



## **Kapittel 1. Innledning**

Steigen har vært veldig tydelig på det norrøne arkeologiske kartet fra jernalder. Der er mange tydelige kulturminner som er plassert i en norrøn kontekst. Relativt kjente eksempler er de to ringtunene/tunanleggene (Vollmoen og Bø), Hagbardholmen som er en gravholme med mange interessante funn, Sigarshaugen, og dobbeltgraven/krigergraven i Bø. Den overveldende mengden av tydelige norrøne kulturminner på Engeløya har gitt et inntrykk av en ensidig norrøn jernalder. Dette har gjort at problemstillinger rundt samisk innslag i forhistorien har vært nesten fraværende, likeså kunnskap om samiske kulturminner i Steigen kommune.

I nabokommunene Hamarøy og Tysfjord er det samiske befolkningsinnslaget mye sterkere og tydeligere enn i Steigen, der det så å si er fraværende. I publikasjoner om Steigens historie har det i liten grad vært fokus på flerkulturelle forhold. I takt med de siste års økte fokus på det samiske, har det også for Steigens vedkommende blitt lansert noen teorier om at en del kulturminner kan røpe samisk tilstedeværelse.

### **1.1.Problemstillinger og målsetning**

Graver og gravskikker er en viktig kilde til kunnskap om fortiden. Det er også hovedsakelig gravfunn som ligger til grunn for forståelsen av Steigens fortid. Tolkningen av gravfunnene har imidlertid blitt gjort innenfor en ramme av norrøn forståelseshorisont, som i liten grad har formidlet at den nordnorske befolkning har bestått av to etniske grupper. I kapittel 2 om forskningshistorie vil jeg vise at omfanget av forskning og framstilling av den norrøne historien langt overgår den samiske, og at også andre faktorer har ført til en skjevhet i disfavør av samisk historie og samiske kulturminner. I kapittel 3 vil jeg vise at sosialantropologiske studier av møter mellom kolonimakt og de koloniserte har gitt viktig kunnskap om hvilke mekanismer som kan tre i kraft når forskjellige folkegrupper skal leve sammen. Dette kan også kaste lys over fortidens kulturmøter, og sette oss i stand til å bygge andre tolkninger der ulike strategier kan komme til syne. En slik tolkning er at to folkegrupper tidvis og under visse betingelser kan danne hybride grupper som fyller viktige funksjoner i samkvemmet mellom folk. Det kan også være slik at måten man markerer etnisitet på har variert, likeså kan det ha vært variasjoner når det gjelder hvor betydningsfull etnisiteten har vært oppfattet å

være. For en stor del har både bosettingshistorie og forskning vært preget av dikotomien kyst – innland, der kysten ble ansett for å ha norrøn befolkning, og innlandet ble bebodd av samer (Sjøvold 1962 og 1974, Binns 1978, Johansen 1982). Imidlertid har nyere forskning utfordret denne stramme todelingen, og pekt på at de etniske forholdene i jernalderen kan ha vært langt mer nyanserte, overlappende og fremfor alt: i stadig endring. Jernalderens vekslende livsbetingelser har vært handlingsrommet der etnisiteten og relasjonene mellom folkegruppene har spilt seg ut. I kapittel 4 vil jeg derfor trekke opp et lerret der de forskjellige betingelsene slik de framsto for jernaldermenneskene kommer klart fram. Materialet fra de fire gravstedene vil bli gjennomgått i kapittel 5, etterfulgt av drøfting og konklusjon.

### **1.2. Empiri**

På Engeløya er det registrert svært mange graver, og det er kommet inn mange løsfunn i årenes løp. I en analyse av etnisitet i graver blir imidlertid *gravgods i kontekst* det viktigste elementet. Jeg vil derfor ta for meg fire gravfelt som alle er utgravd, og som det foreligger en del informasjon om med hensyn til morfologi.

De fire gravfeltene jeg har valgt er i kronologisk rekkefølge:

- Feltet ved tunanlegget i Bø: Et felt fra eldre jernalder med variert gravskikk, der dobbeltgraven (Bø-graven) er den mest omtalte i tidligere arkeologiske publikasjoner. To av gravene fra dette feltet er ikke tidligere blitt omtalt i publikasjoner.
- Skogøya: En gravholme fra folkevandringstid, med beskjedne morfologiske detaljer, men med rike smykkefunn.
- Hagbardholmen: En gravholme med graver både fra eldre og yngre jernalder, med variert gravskikk. Grav I/1954 har tidligere vært mye omtalt i forskjellige publikasjoner, men flere av gravene har aldri vært nevnt.
- Holkestadvika: Et gravfelt med flere båtgraver, trolig fra vikingtid. Feltet har særegne steinkammer.

Tidsspennet fra den eldste til den yngste graven er drøyt 1200 år, og gir muligheter for å fange opp kronologiske endringer. Jeg har valgt å gjennomgå materialet i teksten framfor å framstille det i en appendix, til tross for at det er plasskrevende. Dette er fordi jeg mener at materialet trer tydeligere fram i en slik framstilling, og at det er lettere å sammenstille det. En

## Kapittel 1

annen årsak er at deler av materialet fra Bø og Hagbardholmen fortjener en skriftlig framstilling, siden det ikke har vært publisert i sin helhet tidligere.

Deler av gravgodset har vært beskrevet tidligere, og figurerer også avbildet i publikasjoner. Jeg har likevel tatt i øyesyn og fotografert en del av det, for å danne meg et eget bilde. Materialets fysiske framtoning er viktig å ta utgangspunkt i, men i denne oppgaven vil det være like viktig å trekke inn en analyse av konteksten. Konteksten vil være det politiske, sosiale og økonomiske klima i nordnorsk jernalder, der endrede ytre forhold og endrede strukturer griper inn i relasjonene mellom folkegruppene.

Mitt mål med oppgaven er å undersøke om noen av elementene i gravene kan tyde på at samer kan ha spilt en rolle i Steigens jernalder, og satt spor etter seg i noen av de kulturminnene som vi vanligvis leser som norrøne. Jeg vil ta utgangspunkt i at forholdet mellom de to folkegruppene kan ha vært annerledes enn man før har tenkt seg. Kanskje har ikke distinksjonen mellom gruppene alltid vært like tydelig eller viktig, og kanskje kan noen av kulturminnene vi ser som norrøne egentlig være minner etter samisk virksomhet? Kanskje har samene i Steigen vært underkommunisert heller enn fraværende?

En større bevissthet omkring samisk, hybrid og foranderlig fortid vil bidra til å korrigere en kulturhistorisk slagside, og kanskje gjøre Engeløyas historie enda mer spennende.



## **Kapittel 2. Forskningshistorie.**

### **2.1. Innledning**

Dette kapittelet vil ta for seg hvordan samenes historie er blitt framstilt i historiske og arkeologiske arbeider. Jeg vil vise hvordan arkeologien har vært farget av gjengs tankegods, paradigmer og strømninger i tiden. Politiske forhold har også påvirket arkeologiske tolkninger og hvordan arkeologien har virket i samfunnet. Jeg vil først gi et generelt overblikk, og vise hvordan samenes historie er blitt sett som mindre betydningsfull enn den norske, og drøfte årsakene til dette. Jeg vil deretter se på hvordan tendensene har nedfelt seg i de arbeidene som omhandler Steigen.

### **2.2. Om framstillinger av samisk historie**

I løpet av 1800-tallet ble arkeologi en egen vitenskapelig disiplin. Et fokus i faget var å finne vitenskapelig belegg for de forskjellige folks opprinnelse og egenart (Schanche 2000:21). Fram til midten av 1800-tallet var det vanlige synet at samene var den opprinnelige befolkning i Norden. Samenes levemåte ble ansett for å stå nærmere naturtilstanden, og man antok at det hadde sammenheng med elde. Eksempelvis framholdt historikeren Peter Andreas Munch at det allerede bodde folk i landet da nordmennene bosatte seg her, og omtalte i 1852 samene som ”nomadiske finder, der flyttede om på Høifjeldene” (Munch 1852:3). Også den svenske zoologen Sven Nilsson (1838:14-16) så samene som den eldste befolkningen i Skandinavia, men som en degenerert gren av en opprinnelig rase. Essensialistiske forestillinger om samer som et svakere folk på vikende front er typisk i første halvdel av 1800-tallet (Baglo 2001:37-40). Rundt midten av århundret kom det imidlertid til en sterk nasjonal kulturreisning. En grunnleggende tanke i nasjonalismen var at hver folkegruppe var en avgrenset, opprinnelig og udelelig enhet som hørte naturlig hjemme i ”sitt” område (Baglo 2001:85). Framveksten av nasjonalismen sammenfalt i tid med en orientering mot evolusjonslæra og sosialdarwinismen. Dette skulle komme til å endre synet på samene som den eldste befolkningen (Schanche 2000:29).

I 1859 utga Charles Darwin *Artenes opprinnelse*, der han argumenterte for at naturlig seleksjon er drivkraften i all utvikling. Tidligere oppfatninger om raser som uforanderlige enheter ble utfordret av Darwins evolusjonslære. Imidlertid ble evolusjonslæra tatt til inntekt

for at forskjellige raser er på forskjellig nivå, og har forskjellig evne til utvikling, og ulik genetisk kapasitet. Omfattende rasetyper ble skilt ut, der det ble påpekt skiller både mellom europeere og andre, men også mellom enkeltland i Europa (Schanche 2000:29-30). Som et ledd i arbeidet med å kartlegge de forskjellige rasene, begynte man mange steder med skallemålinger, for å definere folk inn i forskjellige raser. Arbeidet var nasjonalistisk motivert, d.v.s. man ønsket å fremme kunnskap om befolkningens nasjonale egenart (Schanche 2000:38). Hovedtendensen var at man ga resultatene av skallemålingene en sosiobiologisk tolkning, der man mente å kunne lese noe om menneskers tanke- og sjelsliv ut fra skalleformen. En generell oppfatning var at forskjellig opphav gir forskjellig fysiognomi, og fysiske trekk ble koblet til forskjellige karaktertrekk. Samenes antatte dårlige mentale og fysiske kapasitet gjorde at man avviste at samene kunne stå bak avanserte kulturminner. I den norske forskningen virket disse tolkningene i samenes disfavør, i likhet med tolkninger gjort på urbefolkninger i andre verdensdeler. Den hvite, europeiske befolkningen var idealet. I Nord-Norge ble forskningen brukt til å rangere den samiske befolkningen under den norske, men også innad i den samiske befolkningen ble det skilt mellom ”degenererte sjøfinner” og ”fjeldfinnerne [som] var høyvokste og velskapt” (Helland 1906:4). Denne nedvurderingen av det samiske folket ble satt inn i en vitenskapelig ramme som det var vanskelig å argumentere mot, og det ble sjelden reist innvendinger fra et etisk synspunkt (Evjen 2000:280). Holdningene kom til å prege det norske samfunnets holdninger til samene og den samiske kulturen i mange årtier, og ble gjengs tankegodt både i vitenskapelige miljøer og blant folk flest. Et typisk eksempel på tidens blikk på samene kan hentes fra den dansk-norske forfatter Magdalene Thoresens reisebeskrivelse fra 1884. Hun beskriver her samene som ... ”ubestridelig Præget af at være dømt til undergang.” (Thoresen 1884:42).

Historiske verker ble toneangivende med hensyn til å sementere oppfatninger om samenes opprinnelse. Eksempelvis gir geologen Amund Helland svært negative karakteristikk av samer og kvæner i motsetning til nordmenn i *Norges land og folk* (1906:11). Slike verk var basert på den tradisjonelle evolusjonsmodellen, som legger opp til en lineær utvikling fra steinalder, jakt/fangstsamfunn, jordbruk, høvdingsamfunn og til slutt en moderne nasjon. Denne evolusjonistiske tankegangen bidro til at den samiske folkegruppen ble ansett for å befinne seg på et lavere nivå. Etter hvert som samene mer og mer ble sett som et østlig, fremmed folk tapte arkeologene interessen for å studere dem. Samene ble derfor plassert i den etnografiske kategori, sammen med andre fremmede folkegrupper (Baglo 2001:87). Mye av



forskningen på samer og andre ikke-europeiske folk ble gjort av etnografer. Eksempelvis ble undersøkelsene på Kjelmøyboplassene utført av etnografen Ole Solberg. Det festet seg en oppfatning blant arkeologene om at samenes historie ikke hørte hjemme i arkeologien (Olsen og Schanche 1983:140).

Fra 1870 satte myndighetene i verk en effektiv fornorskningsspolitikk for den nordlige landsdel. I tillegg til ønske om større homogenitet på alle områder, spilte også det sikkerhetspolitiske inn. En stor kvænsk innflytting gjorde at man fryktet ”den finske fare”. Den unge nasjonen Norge hadde et stort behov for en samlet nasjonal identitet, og både arkeologi og historie ble brukt for å bygge denne (Olsen og Schanche 1983:116). Man søkte etter nasjonal egenart og fortidig storhet, og ønsket at et opprinnelig, homogent og nasjonalt innhold skulle sammenfalle med landegrensene (Evjen 2000:275, Baglo 2001:86). Det ble da et grunnleggende element at bare de som kunne dokumentere sin historie kunne påberope seg å være en nasjon, og det oppsto en dikotomi mellom de statsbærende folk i stadig utvikling, og de tidløse og statiske folk. Den svenske historikeren Hans Hildebrand uttrykker godt sin egen tidsånd når han skriver ”Skilnaden mellan historiske folk och naturfolk ligger deri, att de förra äga en historia, under det senare på sin höjd kunna omtalas i ett annat folks historia” (Hildebrand 1880:15).

De kjente vikingskipsfunnene fra Oseberg og Gokstad ble viktige symboler på den stolte norske forhistorien, og imøtekom et behov i tiden. Det å skape ens forståelse for hva det ville si å være norsk, var en viktig del av å bygge den nye nasjonen Norge. Man hadde rett og slett behov for en viss type arkeologiske funn (Olsen og Schanche 1983:116-117). Vikingskipene ble beskrevet som store nasjonalmonumenter, og var med på å befeste ideen om en stolt og stor fortid. Men idet de ble betegnet som nasjonalmonumenter ble det lagt sterke føringer på hva slags monumenter nasjonen ønsket å holde seg med (Werbart 2004:187). Å begrunne at samene likevel ikke kunne ha vært de første innbyggere i Norge ble etter hvert et viktig element i arbeidet for å bygge en ”norsk” identitet, og det ble viktig å fremholde at Norge var en del av en felles europeisk kultur (Olsen og Schanche 1983:116-117). I det generelle faglige ordskiftet ble det en vanlig oppfatning at samenes tilstedeværelse skyldtes en sen migrasjon fra øst (Hansen og Olsen 2004:25). I overgangen til 1900-tallet ble samene mer og mer sett som en fremmed nasjonalitet, et fremmedelement i den norske homogene befolkning.

Historikeren Ernst Sars uttaler at ”... [det er] med sterke Forbehold at vi her i Norge taler om de i Finnmarken og Nordland boende Lapper som ”Landsmænd” (Fulsås 1999:240).

I mellomkrigstida oppsto en politisk ustabil situasjon med økonomiske kriser og politisk polarisering mellom borgerskapet og arbeiderbevegelsen. I dette klimaet ble samlingen om felles nasjonale verdier styrket av arkeologiens fokus på det storslagne og særnorske. Det positivistiske vitenskapsidealet som preget faget forklarer at det orienterte seg ut fra allment aksepterte normer. Det norske og det norrøne ble oppfattet som ”normalt” og ”verdinøytralt” (Olsen og Schanche 1983:121).

Da myndighetene etter den russiske revolusjon i 1917 fryktet radikaliserings i nord, ble fornorskningspolitikken overfor samer og kvener styrket i 20- og 30-åra. Det ensidige fokuset på den norrøne befolkningen kommer sterkt til uttrykk i de første verkene om nordnorsk bosettingshistorie. Arkeologen Anton Brøgger omtaler riktignok handel mellom norske bønder og ”finner” allerede i eldre jernalder i *Nord-Norges bosettingshistorie*, men de norrøne kolonistene blir omtalt som helter, og koloniseringen blir ikke problematisert (Brøgger 1931:51). Hos arkeologen Håkon Shetelig kan vi se at undervurderingen av andre folk enn de europeiske ikke kun rammet samer, men også omfattet ”Østen”. Han setter europeisk utvikling og framskritt opp mot stillstand og stagnasjon i den østlige del av verden (Shetelig 1910:59). En litt annen holdning kommer til uttrykk hos Gutorm Gjessing, som arbeidet ved Tromsø Museum fra 1936. Han var den første arkeologen som hadde øye for at den nordnorske landsdelen var befolket av to folkegrupper, og brakte det inn som et element i å forklare handel i jernalderen (Gjessing 1929). Imidlertid var det arkeologiske fokus på ytterkystens gravhauger, og lite arbeid ble gjort i samiske områder inne i fjordene (Olsen og Schanche 1983:119).

Større vekt på samisk arkeologi kom til da Stortinget i 1968 vedtok at det skulle etableres et universitet i Tromsø. Da Universitetet ble åpnet i 1972 ble dette utdanningsmiljøet rettet mot Nord-Skandinavia. Nye samiske problemstillinger ble satt på den arkeologiske agenda, og samisk arkeologi ble et eget felt (Hansen og Olsen 2004:14). Povl Simonsens *Veidemenn på Nordkalotten* (1974-82) var et viktig verk som behandlet samisk historie eksplisitt. Også Alta-saken på 80-tallet skaffet samisk historie økt oppmerksomhet, og bidro

til å kaste lys over den fleretniske framstillingen (Olsen 2007:218). I 1978 ble Kulturminneloven vedtatt, som hjemler automatisk fredning for samiske kulturminner over 100 år. Denne loven bidro til å stadfeste at de samiske kulturminnene både fikk større oppmerksomhet og også bedre vern.

De to første arkeologene som viste en ny inngang til den samiske historien i større arbeider var Else Johansen Kleppe i sin magistergradsahandling (1974), og Per Kyrre Reymert i sin hovedfagsoppgave (1980). Begge bruker Fredrik Barths etnisitetsdefinisjon for å knytte arkeologisk materiale til en etnisk gruppe. Selv om deres arbeider kan kritiseres for å beskrive den samiske historien for å være statisk og stereotyp, representerer disse arbeidene likevel et brudd med tradisjonelt forskningsfokus (Schanche 2000:86).

Det som imidlertid kom til å markere et oppsving i studier av samisk etnisitet og relasjoner mellom samer og norrøne, var at arkeologen og sosialantropologen Knut Odner i 1983 skrev boka *Finner og terfinner*. Odner vektlegger at relasjonene mellom de to folkegruppene har hatt karakter av gjensidig nytte, og vender seg bort fra den tradisjonelle ”imperialismemodellen” (Odner 1983:59). Etter Knut Odner er det skrevet en rekke arbeider med fokus på samisk historie. Gravskikker, levevis, religion, samfunnsstruktur og relasjoner er blitt drøftet i mange publikasjoner. Plassen tillater ikke at jeg omtaler disse arbeidene, men viktige navn er Povl Simonsen (1960, 1967, 1974-82, 1991), Tom Søbstad (1980), Olav Sverre Johansen (1990), Audhild Schanche (1983, 1986, 1995, 2000), Bjørnar Olsen (1983, 1985, 1987, 2004, 2006), Asgeir Svestad (1995, 2010 2011) og Inger Storli (1989, 1991, 2006).

Til tross for dette økte fokus på samisk historie er det et faktum at flere forskere viser til et adskillig større dokumenteringskrav når man omtaler kulturminner som samiske enn som norrøne (Olsen 1985:37, Zachrisson 2007:150). Det later også til å være vanskelig å definere samisk innslag i antatt norrøne områder. Inga Malene Bruun viser til at det tradisjonelle todelte fokus har levd videre i jernalderforskninga til tross for økt oppmerksomhet på samisk forskning. Hun påpeker at ”den etniske forståelsen fortsetter allikevel å være farget av en sterk dualisme, der materialet og folkegruppene forstås som enten samisk eller norrøn” (Bruun 2007:8). Den samme problemstillingen behandles av Eline Holdø (2004). Hun har sett på den samiske historien i Vesterålen, og konkluderer med at et svært lavt antall registrerte

samiske kulturminner kan skyldes mangelfull kjennskap til sjøsamiske kulturminner. Registrantene kan også tenkes å ha mentalt utgangspunkt rettet mot jordbrukslandskap, som stenger for de tegn på samisk utnyttelse av utmarka som kan finnes (Holdø 2004:109).

### **2.3. Forskningshistorien på Engeløya**

De eldste arkeologiske skriftstykker vi har fra Steigen skriver seg fra 1880-tallet, og ble ført i pennen av Olaus Martens Nicolaissen (født i 1846, død i 1924). Han var nummer tre i rekken av de aller første bestyrere ansatt ved Tromsø Museum, og var tilknyttet museet fra 1882 – 1924. Nicolaissen hadde ingen arkeologiutdannelse, men gjorde likevel et formidabelt registreringsarbeid over hele landsdelen. I løpet av sin virkeperiode gravde han ut 800 graver (Holm-Olsen 1989: 22-25). Noen av disse var på Engeløya i Steigen. Nicolaissen har til dels vage stedsbeskrivelser av de gravminnene han gravde ut, og svært lite informasjon om morfologi. Han var først og fremst opptatt av funn, og beskrev dem deskriptivt og svært kortfattet. Til tross for at Nicolaissen gjorde flere viktige utgravninger på Engeløya (blant annet gravfeltet på Skogøya), gjorde han ikke forsøk på å sette dem inn i en sammenheng der etnisk tilhørighet kunne drøftes.

Harald Egenæs Lund (født 1910, død 1972) var arkeolog og hadde stilling som konservator ved Tromsø Museum fra 1941 – 1945. Fra 1952 var Lund tilknyttet Vitenskapsmuseet i Trondheim (Thomassen 1996:66). Lund oppholdt seg mye i Steigen, der han registrerte en hel del kulturminner, og gravde ut flere. Han framskaffet mye materiale, men lite av det er publisert. Lund var særlig opptatt av de ringformede tunanleggene, og på Engeløya gravde han ut både det i Bø og det på Steigen, i tillegg til en rekke graver. I Lunds utgravningsnotater finner vi en til dels deskriptiv presentasjon av funnene. Han gjør lite forsøk på å tolke funnene, og trekker heller ikke inn at det kan ha vært flere etniske grupper til stede i jernalderen. I beskrivelser av registreringer rundt om på Engeløya slår han imidlertid fast at det er en rekke kulturminner med samisk opprinnelse, blant annet gammetufter på Mjelde og i Surndalen på Skagstad. Han viser også til gammetufter flere steder på ytterkysten andre steder i Nordland; på Tomma, på Tjøtta, i Lofoten og Vesterålen. I en artikkel fra 1965 drøfter han tunanleggenes funksjon, og ser anleggene som en slags mannskapskaserne for høvdingens hird. Han beskriver da at mange menn dro på finneferder om vinteren, og at det ble opprettet handelsstasjoner på strategiske steder (Lund 1965:295). Hans perspektiv var likevel hvordan

dette kunne belyse virksomheten til de håløygske stormenn, og ikke samisk historie i seg selv (Schanche og Olsen 1983:128). Jeg vil likevel si at Lund hadde noen interessante observasjoner om det samiske, og at han var noe forut for sin tid. Hans forsøk på å trekke inn samer i tolkningen av arkeologiske funn møtte ikke mye gehør blant andre arkeologer, og ble ikke videreført. Det kan skyldes at Lund ble diskreditert på grunn av sin tilknytning til Nasjonal Samling under 2.verdenskrig, og etter hvert kom på kant med det arkeologiske miljøet (Thomassen 1996:66).

I 1959 fikk arkeologen Wenche Sloman publisere Harald Egenæs Lunds materiale fra tre av gravene ved Bø-anlegget. Hun gjennomgår nøye alle morfologiske detaljer som foreligger, og beskriver funnene nøye. Hun viser også til parallelle funn. Når det gjelder Bø-graven nevner hun både bjørnefell og bruk av never, og påpeker at fibulaen var gjennomhullet. Parallelle funn i samiske graver kommer hun imidlertid ikke inn på. Noen problemstilling med hensyn til etnisitet blir ikke brakt på bane (Sloman 1959).

I 1962 ga Thorleif Sjøvold ut en oversikt over alle funn fra eldre jernalder i Nord-Norge, og i 1974 fulgte bind to med funn fra yngre jernalder. Disse bøkene gir en god beskrivelse av funnene fra Engeløya, både hva gjelder gravgods og morfologi der slike opplysninger finnes. Sjøvold gir også en omtale av funnene, og trekker sammenligninger med funn andre plasser. Han påpeker eksempelvis de tydelige vestlandske parallellene med hensyn til de tallrike korsformede spennene på Skogøya. Sjøvold omtaler materialet fra alle de fire gravfeltene som fokuseres på her. Han kommenterer ikke flertydigheten i materialet, og gjør seg ingen tanker om det kan være muligheter for at fleretniske forhold kommer til uttrykk (Sjøvold 1962 og 1974).

Det samme kan sies om Tom Moltus avhandling fra 1988. Han gjør der rede for funn fra Engeløya, med utgangspunkt i Sjøvolds to bind, Slomans publisering av Bø-graven og Lunds egne notater. Hans redegjørelser er kortfattede og deskriptive. Hans fokus i avhandlingen er pollenanalyser og oppkomst av jordbruk, og det settes ikke spørsmålsteget ved den norrøne forståelsesrammen (Moltu 1988).

En noe annen tendens kan spores hos Gerd Stamsø Munch. Hun har gjort to utgravninger på Engeløya; Steigen kirke i 1962, og gravfeltet i Holkestadvika i 1968, her omtales kun den

siste. Stamsø Munch er grundig i sin omtale av gravene i Holkestadvika. Hennes tolkning er at gravene er norrøne, men likevel åpner hun for andre tanker, da hun påpeker at båtene muligens kan være delvis sydd. Hun dveler også noe ved at feltet har en ukjent gravskikk, uten å komme med forslag om at det kan være en forklaring relatert til etnisitet. Stamsø Munch presenterer også funnene fra Grav I/1954 på Hagbardholmen i en artikkel i 1993. Her påpekes det at ringspennen er baltisk, og den runde spennen er en antikvitert fra Gotland. Munch bringer på bane en religiøs tolkning av bjellen, ringen og lenken som ble funnet, og antyder at det kan ha hatt symbolsk betydning. Hun fremholder at never i graven kan forbindes med samisk gravskikk, og foreslår at det kan ha vært en samisk kvinne, inngiftet i en høytstående ætt på Steig (Stamsø Munch 1993:137).

Symboltenkningen hos Stamsø Munch blir tatt litt videre av Hein Bjerck (1995). Han påpeker at gravgodset i Grav I/1954 kan være uttrykk for tro, riter og symboler som ligger fjernt fra vår tankeverden. Den gravlagte kan ha hatt en helt spesiell status, muligens knyttet til kult. Vektskålene kan tolkes som tegn på handel, men han åpner også for at de har en symbolsk betydning. En fleretnisk forståelsesramme blir ikke presentert.

En tydelig påpekning av mulig alliansebygging mellom samiske og norrøne folk gjør Inger Storli i 1991. Hun har særlig fokus på de to spennene fra Grav I som henholdsvis har baltisk og gotlandsk preg. Hun slår fast at østlige smykker i samisk kontekst uttrykker et tidsdypt kulturfellesskap mellom samer og områder i Russland, Finland og Baltikum. Slike smykker er derfor blitt et samisk idiom; d.v.s. symboler som uttrykker samisk etnisitet (Storli 1991:92-94). Storli har gransket smykkefunn i kvinnegraver, og mener å se at det forekommer skandinaviske smykkeformer i samiske områder, og samiske smykkeformer i norrøne områder. Hun argumenterer for at dette tyder på at det har foregått utveksling av ektefeller mellom samer og norrøne folk (Storli 1991:99). Utveksling av ektefeller kjennes som en utbredt skikk i de høyere lag av det norrøne samfunnet, og Storli mener at dette kan ha foregått på tvers av etniske grenser for å styrke allianser. Det kan være en slik praksis som trer fram i Grav I/1954 på Hagbardholmen. Inger Storli gjør i 2006 et stort arbeid på de nordnorske tunanleggene. Hennes tolkning går ut på at tunanleggene var institusjoner for politikk, kult og jus. Hun tenker seg at det enkelte hus tilhørte en høvding, og at den egalitære utformingen av anleggene uttrykker at det var en møteplass for likemenn. De to tunanleggene på Engeløya, der Steigenanlegget sannsynligvis avløste Bø-anlegget, viser til en svært lang

kontinuitet med lokaliteter for regional politisk og kulturell praksis. Storli understreker sterkt at håløygenes evne til å hevde seg blant stormenn forutsatte leveranser fra samene.

Transaksjonene må ha vært både omfattende og godt organisert. Mye tyder på at også giftermål var integrert i det økonomiske fellesskapet (Storli 2006:37).

En annen tilnærming finner vi hos Kjersti Dahl. Hun ser på gravenes plassering i landskapet i sin avhandling fra 1995. Alle de fire gravfeltene blir behandlet, men hun omtaler ikke gravgodset i særlig grad, heller ikke morfologien. Hennes fokus er hvordan plasseringen kan tenkes å tolkes. Det nevnes ikke muligheter for samisk tilstedeværelse eller påvirkning (Dahl 1995).

Den første som for alvor ser på materiale fra Steigen med et nytt blikk er Inga Malene Bruun. Hun fokuserer på blandede graver i sin masteravhandling fra 2007. Bruun bringer inn et nytt perspektiv i drøftingen av gravgodset og hvilke relasjoner det kan tenkes å uttrykke, og trer ut av den tradisjonelle forståelsesrammen der dikotomien norrøn-samisk angir tolkningslinjene. Hun mener at gravgodset kan forstås som uttrykk for en blanding av to etniske grupper, og viser til at en slik blanding kan ses i graver over hele landsdelen. Hun bruker begrepet *hybrid*, for å understreke at en folkegruppe skifter karakter, og ikke bare gjør små ytre tilpasninger. Dette begrepet vil bli forklart grundigere i Kapittel 2. Bruun peker på bruk av never, og de to østlige spennene i Grav I/1954 på Hagbardholmen. Hun viser også til bjørnefell, never og gjennomhullet fibula i Grav I ved tunanlegget i Bø, og påviser at disse har samisk affinitet. Dette blandede uttrykket kan være et resultat av giftermål, men hun viser også til at andre etniske konstellasjoner kan ha fungert. Grensene mellom de to gruppene kan ha kommet til uttrykk på andre måter enn slik en kjenner det i dag.

### **2.4. Oppsummering**

I dette kapittelet har jeg ønsket å vise at den ensidige norrøne tolkningen av det arkeologiske materialet på Engeløya kan ha sin bakgrunn i generelle trekk i vitenskapshistorien. Gjengs tankegods i arkeologisk forskning har vært en forståelsesramme der det norrøne og det nasjonale har vært sett som det normale og det objektive. Den norske historien har i stor grad lagt premissene for hvordan også den samiske historien skal forstås. Publikasjonene med materiale fra Engeløya er et gode eksempler på den sterke tradisjonen som har rådet i faget.

## Kapittel 2

De forskerne som har arbeidet med Steigen-materiale gjenspeiler de generelle tendensene i stor grad. På mange måter har Steigen fått en sentral plass i nordnorsk arkeologi, kanskje særlig på grunn av de to tunanleggene på Engeløya, men Bø-grava og Hagbardholmen har også fått mye omtale. Tolkingsforslag for tunanleggene og omtale av andre kulturminner har imidlertid knyttet seg til norrøne problemstillinger. Anomaliene som finnes i materialet har ikke vært vektlagt, og det er først på 1990-tallet vi kan spore at et fleretnisk perspektiv er på vei inn i Engeløyas forhistorie. Det er særlig Inga Malene Bruun som for alvor setter spørsmålstegn ved den norrøne forståelsesrammen som man har tolket materialet innenfor. Hun viser at nye måter å se materialet på kan åpenbare helt andre tolkninger enn de tradisjonelle (Bruun 2007).



## **Kapittel 3. Teori**

### **3.1. Innledning**

I dette kapittelet vil jeg bygge en teoretisk plattform for min behandling av det arkeologiske materialet som skal presenteres seinere. I en oppgave der etnisitet og gravskikker skal behandles, er det nødvendig å klargjøre hva jeg legger i begrepet etnisitet. Jeg vil starte med å presentere en teoretisk ramme for fenomenet etnisitet, og fokusere på hvordan møter mellom folkegrupper kan analyseres.

Sentralt for tolkning av etnisitet i arkeologisk materiale står spørsmålet om materialets etniske utsagnskraft. Mitt utgangspunkt er å tolke materialet ut fra teorien om at det kan ha vært samiske grupper eller blandingsgrupper representert på Engeløya. Man kommer da ikke utenom å definere enkelte trekk som samiske og andre som norrøne. For i det hele tatt å kunne definere noe som en blanding, må det erkjennes at blandingen består av to eller flere deler. En slik definisjon av blandingens enkeltdeler er belagt med en del problemstillinger knyttet til variasjoner i tid og rom. Jeg vil presentere og begrunne noen trekk som anses som etnisk spesifikke, og som kan skilles ut i arkeologisk materiale. Jeg vil også komme inn på teorier om ting. Oppfatninger om hva slags rolle gjenstander kan spille for oss mennesker er svært relevant når det gjelder tolkning av graver og gravgods.

### **3.2. Hva er en etnisk gruppe**

Som jeg var inne på i Kapittel 2 har betegnelsen *rase* blitt brukt i flere hundre år for å dele menneskeheten i grupper, bygget på en forståelse av at de forskjellige gruppene hadde særskilte fysiske egenskaper som skilte dem fra hverandre. (Evjen 2000:274). Det vi i dag kaller etniske grupper, ble da i forskerterminologi omtalt vekselvis som *rase*, *kultur*, *nasjon*, *folk*. Slike grupper kunne beskrives ved hjelp av kulturelle, språklige og materielle trekk, og man oppfattet dem som homogene og avgrensbare (Hansen og Olsen 2007:19). Innenfor dette paradigmet ble isolasjon ansett som en viktig faktor for å opprettholde egen etnisitet, og det ble koblet sammen med språk, geografiske områder og fysiske kjennetegn. De nasjonalistiske strømningene i Europa på slutten av 1800-tallet kom til å bygge opp under tankene om at homogene folkegrupper hører hjemme på hvert sitt sted. Også arkeologifaget forholdt seg til

disse begrepene, og tenkesettet i faget fra denne perioden har i ettertid blitt karakterisert som kulturhistorisk arkeologi (Olsen 1997:31, Trigger 1989:148—205). Karakteristisk for kulturarkeologien var troen på at de forskjellige rasene hadde ”holdt seg rene” helt fra steinalderen, og at rasene hadde ulik intellektuell utrustning. Evolusjon og spørsmålet om folkeslagenes opprinnelse sto sentralt (Olsen 1997:29).

I 1969 lanserte sosialantropologen Fredrik Barth en helt ny måte å se etnisitet på. Han redigerte boka *Ethnic groups and boundaries*, der det presenteres et skjellsettende nytt etnisitetssyn. Barth definerer her en etnisk gruppe som en gruppe mennesker som er biologisk selv-oppholdende, deler grunnleggende verdier, og utgjør en arena for kommunikasjon og interaksjon. I tillegg har de et medlemskap i gruppa. Gruppa identifiserer seg selv og er identifisert av andre som en kategori forskjellig fra andre kategorier. Barth vektlegger at etnisitet oppstår i møter mellom forskjellige grupper, og i behov for meningskapende symbolbruk. Et viktig element er derfor dikotomien mellom to grupper, altså en erkjent opplevelse av forskjeller. Årsaken til at en etnisk identitet oppstår og vedlikeholdes er at det anses som økonomisk meningsfylt å kommunisere forskjeller mellom egen og andres kategori. Barth peker på at etniske kjennetegn kan endres, og at de er redskaper som kan brukes dynamisk og tilpasses nye situasjoner. Han legger vekt på at utvikling og endring av etnisitet er nært knyttet til ressurstilgang. Om likhet mellom grupper er mer meningsfullt enn å fokusere på forskjeller, kan etnisiteten skiftes eller underkommuniseres (Barth 1969:13). I følge Barth kan denne mekanismen tre i kraft hvis en gruppe ønsker tilgang til en ressurs som er knyttet til en annen bestemt folkegruppe. I slike tilfeller kan det tas i bruk etnisitetsmarkører som stemmer overens med den gruppa som har tilgang til den ønskede ressursen, og slik kan man oppnå tilgang til denne.

Barths syn på etnisitet som sosiale konstruksjoner markerte et skille i tenkningen, og muliggjorde en ny måte å tilnærme seg problemstillinger innenfor dette temaet. I dette nye paradigmet framsto *møter mellom folk* som det mest interessante å studere, der etnisitet kunne studeres som et dynamisk fenomen (Barth 1969:33). Imidlertid viste det seg at selv om Barths teorier løsrev etnisitetstenkningen fra det tidligere isolasjonsparadigmet, tilbød den ikke gode forklaringer på at etnisitet kan opprettholdes uaktet økonomiske forhold.

Det er nettopp dette den engelske arkeologen Sian Jones (1997) kritiserer Barths definisjon for. Hun mener at en definisjon på etnisitet er et flertydig fenomen, og at en definisjon må uttrykke dette, og ta hensyn til betydningen av andre forhold enn de som kan knyttes til nyttehensyn ved kulturmøter. Jones påpeker at etnisitet kan opprettholdes også i situasjoner der nyttehensyn skulle tilsi at den ble endret. Eksempelvis kan stigmatiserte grupper, til tross for undertrykkelse og nedvurdering, likevel finne det meningsfylt å erkjenne og å vise sin etnisitet. Både *de reisende* og *romanifolket* er folkegrupper som har vært rammet av slik stigmatisering, men som likevel framstår som distinkte grupper. Jones peker også på at innenfor en etnisk gruppe kan det eksistere ulike maktstrukturer som kan virke vedlikeholdende på etniske grenser, samtidig som de strukturerer forhold innad i gruppa. Indre hierarkiske strukturer og anskuelser kan gjøre det vanskelig eller umulig for enkeltindivider å bryte ut fra den etniske gruppa (Jones 1997:129). Utbrytere kan bli stemplet som svikere av sin opprinnelige gruppe, samtidig som de ikke så lett blir godtatt eller opptatt i andre grupper. Etnisitet knytter til seg sterke følelser og symboler, som bidrar til å opprettholde etniske grenser. Jones' agenda er å finne en etnisitetsteori som kan forklare likheter innenfor en etnisk gruppe, men som også tilbyr en forklaring på hvorfor forskjeller og endringer manifesterer seg med hensyn til etnisitet. Hennes løsning er å ta utgangspunkt i den franske sosiologen Pierre Bourdieus begrep *habitus*.

Strukturene som konstituerer en gitt tilstand eller situasjon produserer systemer av varige, overførbare tenkemåter. Disse systemene er *habitus*, og rommer den ubevisste væremåten, alminnelig praksis mellom mennesker, som skaper et felles, men ureflektert perspektiv innad i en gruppe. (Bergstøl 2008:23, Bourdieu 1977:82-83). Bergstøl (2008:23) forklarer *habitus* slik: "det man vanligvis tolker som rasjonelle handlemåter egentlig er innkodet "tvang", ubevisst begrunnet i antagelser om hva som er rett og rimelig". Jones anerkjenner *habitus* som en viktig del av etnisiteten, men viser også til at i kulturmøter vil den ureflekterte måten å gjøre ting på, "vår måte", bli utfordret. Slike utfordringer kan medføre at man setter spørsmålstegn ved "vår måte". I en slik prosess vil det produseres begrunnelser for egen adferd, og forhold som tidligere har vært ureflektert kan bli behandlet, analysert og tillagt et bevisst innhold. Dette vil skape en etnisk bevissthet og trekke opp grenser mellom "oss og dem". Jones slutter seg til Bourdieu et stykke på vei, men finner ikke at dette er et tilstrekkelig perspektiv for å forklare endringer og forskjeller. I følge Jones må endringer og forskjeller forklares med at den etniske identifiseringen som uttrykkes ved kulturelle praksiser oppleves

*forskjellig fra andre grupper*. Disse praksiser og uttrykksformer er igjen betinget av gjeldende sosiale forhold. Endringer i sosiale forhold kan derfor bringe med seg endringer i etnisiteten (Jones 1997:128). Det er altså i møter mellom mennesker at viktige endringer skjer, og det er derfor nødvendig å gå nærmere inn på de mekanismer som trer i kraft ved kulturmøter.

### **3.3. Møter mellom etniske grupper**

Når man skal granske materielle levninger i den hensikt å kunne si noe om etnisitet i fortida er det tjenlig å trekke inn teorier om kulturmøter. Dette vil danne grunnlag for tolkninger av *forholdet* mellom de etniske gruppene man behandler. Grenseområder der kulturmøter foregår er, som nevnt over, særlig interessante for å studere etnisk definerende prosesser. Fredrik Barths etnisitetssyn åpnet opp for en voksende erkjennelse av at etnisitet og kulturmøter er komplekse og mangetydige, med grenser som kan krysses. Studier av forhold i kolonistatene har kastet lys over prosesser ved kulturmøter, og skapt teorier som kan danne rammeverk for tolkning av arkeologisk materiale. Forestillingen om en dikotomi mellom to homogene grupper ble erkjent å være altfor unyansert til å fange opp alle nyanser i forholdet mellom kolonistene og de lokale. (Bruun 2007:16-17). Det er særlig teorien om at møter mellom folk kan utvikle hybriditet jeg finner tjenlig å bruke på mitt materiale.

Pierre Bourdieu har utviklet *practice theory*, som en modell der det forklares hvordan individer ved kulturmøter og endring kan tilpasse seg ved å gjenskape og nytolke sosiale formasjoner. Slik kan nye koder oppstå, og sosial kapital endres. Kulturelle drag kan trekkes ut fra tidligere kontekst og settes sammen til nye enheter (Bourdieu 1977:78). I en slik modell vil de etniske relasjonene stadig være i endring. Dette synet danner grunnlaget for begrepet *hybriditet*, som beskrivelse på mekanismer og utviklingsforløp ved kulturmøter. Ordet er egentlig hentet fra biologi og botanikk, og beskriver et blandingsavkom, et produkt av to forskjellige arter. Begrepet har hatt en klargjørende funksjon som rammeverk i forskning på kulturmøter. Inga Malene Bruun viser i sin mastergradsavhandling fra 2007 at på 1800-tallet ble begrepet brukt i drøftinger angående blanding av det som ble oppfattet som forskjellige menneskelige "raser". Innenfor lingvistikken er begrepet brukt som beskrivelse på blant annet språkblanding. I de senere årene har begrepet kommet til anvendelse ved beskrivelser av kulturmøter. Det uttrykker da den blandingen som vises ved at kulturelle kjennetegn kan blandes med andre og oppstå i nye kontekster, med nytt meningsinnhold (Bruun 2007:18).

Den norske sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen behandler også temaet kulturmøter. Han vektlegger at to ”virkeligheter” som møtes riktignok kan styrke grensemarkeringer, men det kan også vokse fram felles måter å snakke på; en ny felles diskurs og virkelighetsforståelse. Eriksen beskriver kulturer som elektriske felt med uklare grenser, og bruker begrepet kreolisering for å beskrive hvordan ulike grupper kan forholde seg til hverandre i slike møter. Flere forskjellige kulturuttrykk som har opprinnelse andre steder og i andre settinger kan løpe sammen og slå rot som en felles kultur. Det er innlysende at symbolinnholdet også kan endres og transformeres under slike forhold (Eriksen 2007:11-117). Han peker på Mauritius som et eksempel på et etnisk lappeteppe som til tross for motsetninger likevel har et stabilt demokratisk system. Ifølge Eriksen er pragmatisme framherskende som redskap til å håndtere de forskjellige identitetene i det lokale samfunnet (Eriksen 1994:32).

Et lignende tenkesett finner vi hos litteratur-og språkviteren Homi Bhabha. Han mener at slike kulturmøter skaper ”det tredje rom”, hvor en ny felles diskurs kan vokse fram. Denne er sammensatt av begge parters termer, som blir reartikulert og oversatt for å beskrive en ny, felles virkelighet. Det tiltalende med denne teorien er at den også bygger på at desavueringen av det lokale reverseres i ”det tredje rom”, til tross for at kolonistenes hegemoni kan være overveldende, og at lokal kultur kan bli destabilisert ved slike møter (Bhabha 1985:32-33).

I tillegg til å skape en ny diskurs og en ny habitus, vil også hybriditet ha betydning for den materielle kulturen og oppfatningen av denne. Arkeologen Peter van Dommelen behandler problemstillingene i en artikkel fra 2002. Han viser til at det i koloniale situasjoner, til tross for at maktkonstellasjonene kan være skjeve, også vil være plass til *human agency*, altså menneskelig aktørskap. Det vil si at folk forholder seg bevisst til endrede omgivelser, det være seg tilpasning, opposisjon, eller adopsjon av nye trekk. Van Dommelen advarer videre mot å lete etter det ekte, det originale opprinnelige, som om individene i en lokal kultur alltid lar seg overstyre av dette. Isteden mener han at det kan veves en lokal vev av nytt meningsinnhold rundt det fremmede materialet, ikke ulikt det Bhabha (1994:13) forfekter. Dialektikken som finnes i bunnen av alle koloniale situasjoner kan komme til syne i det materielle, men samtidig kan materielle artefakter også skifte meningsinnhold og symbolikk (Van Dommelen 2006:119). Han trekker også inn at stereotyper gjerne oppstår ved kulturmøter, noe Homi Bhabha også er inne på. Stereotyper kan brukes instrumentelt, og blir gjerne overdrevet for å gjøre markeringene sterkere (Van Dommelen 2002:129). Med hensyn

til å få en forståelse av mekanismene ved kulturmøter understreker Van Dommelen at den lokale konteksten er avgjørende, og uttrykket situasjonsbetinget. Han eksemplifiserer med kartagernes kolonisering av Sardinia ca 400f.Kr. Det pekes på at oppfattelsen av om Sardinia var kolonial eller ikke nok var forskjellig hos sardinerne og hos kolonistene. Man må derfor ta høyde for at den lokale oppfatningen om å være kolonisert kan ha medført større diskursive endringer enn kolonistene var klar over, og at opplevelsen av situasjonen kan divergere mellom partene (Van Dommelen 2002:116-117). Det er derfor nødvendig med inngående studier av slike kulturmøter for å kunne få en forståelse av hvordan det hybride fungerer i samfunnet, hvilke situasjoner som aktualiserer hybride uttrykk, hvilke signaler som sendes og hvilke symboler som brukes.

Randall H. McGuire behandler kulturmøter i en artikkel fra 1982. Han reiser her spørsmålet om hva som gjør at noen etniske grupper assimileres, mens andre består og beholder sin egenart. Han understreker sterkt at etniske grenser er et fundamentalt grunnlag for sosial organisasjon, og som i sterk grad styrer individenes valgfrihet. Imidlertid mener han at det er ulike maktforhold mellom grupper som avgjør om etnisiteten endres eller består. Vedlikehold av etniske grenser vil øke der den ene gruppen har større makt enn den andre (McGuire 1982:173). Strukturelle forhold og kognitive virkeligheter bidrar til å opprettholde etniske grenser. Typiske vedlikeholdsfaktorer er fadderskaps- og slektskapsendogami (Odner 1983:18).

Jeg finner også Anthony Giddens' (1979:53) struktureringsteori hensiktsmessig å trekke inn her. Den vektlegger at strukturene i et samfunn alltid er i endring fordi de påvirkes av menneskenes handlinger. Konsekvensene kan være både uforutsette og forventet. Ideologiene innenfor en gruppe kan fungere både strukturerende og samlende, men bli utfordret i møte med andre. I tillegg til at slike møter kan gi friksjoner mellom to grupper, kan de også utløse latente friksjoner innad i gruppene. Giddens beskriver slike møter som egger i tid og rom (*time-space-edges*). Man kan eksempelvis se for seg kontaktsituasjoner mellom strukturelt sett forskjellige samfunn som skaper kulturelle, religiøse og økonomiske friksjoner. Habitus vil da utfordres (Giddens 1981:23). Slike motsetninger kan spille tilbake på primære motsetninger innad i gruppa, og endringer kan bli generert. Det kan da oppstå behov for nye strategier innenfor gruppa, nye definisjoner av hvordan man bør leve, kle seg og te seg, og gammel

akkumulert kunnskap må erstattes av ny (Olsen 1987:74). I en slik ny diskurs kan også etnisiteten endres eller overstiges.

Det er altså mange forhold som spiller inn og får innflytelse på hvordan møter mellom folk kan arte seg, og på hvordan relasjonene kan endres og utvikles. Når etnisitet i jernalder skal granskes, er det viktig å ta høyde for at bildet kan være flertydig og mangeartet. Det jeg har prøvd å fremstille her vil jeg applisere på forholdet mellom samer og nordmenn i jernalderen, når jeg kommer til tolkningen av det arkeologiske materiale. Satt inn i et teoretisk rammeverk som dette kan det framstå på en annen måte enn i et rammeverk der forskjellige etnisiteter tolkes strengt adskilt.

#### **3.4. Etnisk utsagnskraft i arkeologisk materiale**

Hvorvidt man kan bedømme hvilken etnisitet et arkeologisk materiale stammer fra er naturligvis et kjernepunkt i denne avhandlingen. Som jeg vil vise under knytter det seg mange problemer til dette, men man kommer ikke utenom spørsmål om etnisitet når man arbeider med nordnorsk arkeologisk materiale. Så tidlig som i 1980 advarte historikeren Helge Salvesen mot å dempe oppmerksomheten på etnisk identifisering av arkeologisk materiale. Hans argument for dette var at majoritetsbefolkningen i så fall ville styrke sin historie og sine nasjonale narrativer på bekostning av minoriteten (Salvesen 1980:23). Som jeg var inne på i kapittel 2, ble de nasjonale fortellingene skrevet i en politisk kontekst der samer og andre marginale grupper ble skrevet ut av fortellingene. Om historieframstillingen skal fortsette å utelate en viktig aktør som den samiske folkegruppen, vil våre historier bli fattigere, og framstillinga vil bli illegitim (Olsen 2007:215). Etnisitet er en kategori i våre begrepsmessige konstruksjoner, på linje med andre fenomener vi finner det interessant å studere, som religion, kjønn, teknologi og økonomi. Det er en kollektiv identitet som bygger på både subjektiv og objektiv tilskrivelse (Hedeager og Østmo 2005:92). Imidlertid er det ingen vitenskapelige metoder for etnisk identifisering som gir vanntett resultat. Det er derfor all grunn til å være varsom med å bruke dagens etnisitetsoppfatninger på arkeologisk materiale. Vår egen horisont og våre moderne oppfatninger om etnisitet vil kunne farge tolkninger vi gjør av fortidens kontekst (Wallerstrøm 2006:37).

Som nevnt over må det også påpekes at etnisitet er dynamisk, og at kulturelle diakritika kan endres (Schanche og Olsen 1985:83). Endringer og utvikling har foregått i alle samfunn og til alle tider, slik at det som oppfattes som typiske trekk ved en folkegruppe også kan ha skiftet karakter (Mathiesen 1985:45). Videre kan typiske trekk for en gruppe overføres til en annen, og etter hvert komme til å ende opp som etnisitetstypisk for en annen gruppe enn der trekket først dukket opp (Olsen 1985). Det er således vanskelig å finne generelle krav til etniske markører, siden kulturelementer kan bruke lang tid på å bli allmenngyldige (Dunfjell-Aagård 2005:69). Problemstillingen kompliseres av teoriene som er presentert over, om at et tett samkvem mellom forskjellige etnisiteter kan lede til en hybrid befolkning, hybrid levemåte og hybride materielle uttrykk. Når man likevel fremmer noen trekk ved materiell kultur som etniske markører, er det derfor med forsiktighet og forbehold.

Som en inngang til å drøfte dette vil jeg først prøve å ramme inn en måte å se verden på, som kan klargjøre noe av den problematikken vi møter med hensyn til å tolke materiell kultur i arkeologiske funn. Jeg har valgt å kort presentere strukturalisme og struktureringsteori som fundament å basere tolkningene på.

Strukturalismen vokste fram på 1960-tallet, og antropologen Claude Levi-Strauss (1979) formet en kulturteori som kan være konstruktiv i tolkning av arkeologisk materiale. I en strukturalistisk synsmåte er man opptatt av at det ikke bare er ord og uttalte oppfatninger som styrer oss, men også ikke-verbale fenomener, alt fra gjenstander, skikker og myter, til mat, familie og omgivelser. Strukturalistene mener at dette kan ses som meningsbærende systemer som styrer menneskene slik grammatikk styrer språket (Olsen 1997:195). Kognitive og sosiale strukturer kan altså virke styrende på adferden. Strukturalistene hevder at disse styrende strukturene er uavhengige av tid og rom, og at alle kulturelle fenomener er styrt av en bakenforliggende logikk (Olsen 1997:197).

Jeg vil slutte meg til at bakenforliggende strukturer er sterke førende elementer for hvordan folk lever og tenker, men vil også trekke inn menneskenes eget aktørskap og evne til påvirkning og endring. Anthony Giddens' struktureringsteori favner begge disse elementene. Giddens peker på at menneskers handlinger påvirker strukturene, som igjen virker tilbake på hvordan vi handler. Han mener altså at det er et gjensidig forhold mellom aktørene og strukturene. Imidlertid kan aktørskapte endringer være uforutsette, og strukturene kan endres



på en måte som ikke var planlagt. Denne vekselvirkningen mellom aktører og strukturer gjør at strukturene er under stadig påvirkning og i stadig endring. I tillegg til denne dynamikken mener Giddens at større endringer kan skje over et begrenset tidsrom som følge av at strukturene utsettes for fundamentale transformasjoner (Giddens 1979:49-95).

På denne bakgrunn vil jeg nå gå mer eksplisitt inn på å drøfte muligheter for å tolke arkeologisk materiell kultur, og starter med å vende tilbake til Fredrick Barth. Han argumenterer for at dikotomien mellom to grupper avtegner seg på to måter. For det første ved diakritiske trekk, som er de iøynefallende tingene som klesdrakt, hus, næring. For det andre ved et grunnleggende verdisyn, levereregler som enkeltmenneskene forholder seg til og bedømmer hverandre ut fra (Barth 1969:14). For å finne etniske kriterier som skiller de to gruppene mener Barth at man må skille ut elementer som skyldes tilpasninger til det økologiske miljøet, og fokusere på de elementene som kan tilskrives tradisjonen i den spesifikke gruppen. Han mener altså at etniske kriterier først og fremst er å finne i tradisjonsbærende elementer.

Denne avgrensningen later til å være for snever. Til syvende og sist kan alle materielle ting bære informasjon om etnisitet. En materiell ting har alltid en iøynefallende, funksjonell form, men det kan også knyttes en annen betydning til tingen, symbolsk eller signaliserende. Man kan altså fastslå at materiell kultur i tillegg til praktiske funksjoner kan bære symbolske signaler og formidle mening. Symbolske funksjoner kan oppstå selv om det opprinnelig ikke var intensjonen. Materielle ting kan ”vokse på seg” en symbolikk, slik tilfellet var i protestaksjonen mot Altautbyggingen i 1979. Lavvuen som de protesterende samene reiste utenfor Stortinget ble fra da av et sterkt meningsbærende samisk symbol. Det kan altså legges meninger og symboler til tingen som kan inngå i et konnotativt meningssystem, i tillegg til den praktiske funksjonen (Olsen 1997: 181-186). Det må imidlertid også poengteres at slik symbolsk mening kan endres over tid.

Den britiske arkeologen Ian Hodder (1979) fremholder etnisitet som et *instrumentelt element*, først og fremst knyttet til å markere eierskap eller tilgang til naturressurser, og de materielle markeringene er uttrykk for en organisering omkring ressursene. Hodder mener at de materielle uttrykkene for en interessegruppe særlig avtegner seg i gravformer og keramikk. Imidlertid er det et viktig poeng hos Hodder at menneskenes oppfattelse av verden til enhver tid er kulturelt betinget, og at generaliseringer på tvers av tid og rom derfor er ubrukelige som

metoder for å tolke arkeologisk materiale. For Hodder er det fremfor alt *konteksten* som må søkes avdekket, og denne konteksten inkluderer også mentale og symbolske forestillinger. Både gjenstander og handlinger henger sammen med oppfattelsen av verden og de forestillingene man bærer på (Hodder 1987:425). Arkeologen må derfor ut fra konteksten prøve å rekonstruere fortiden på en objektiv måte, uten å la tolkningen forstyrres av egne oppfatninger. Delene i et arkeologisk funn forsøkes satt sammen til en helhet, der opphavspersonene tillegges en bevisst intensjon (Hodder 1986:79). Vekten på den *bevisste* intensjonen skiller Hodder fra struktureringsteorien.

Ett element som later til å være et stabilt trekk innenfor en gruppe er gravskikk. Per Kyrre Reymert behandler spørsmålet om etnisk utsagnskraft i sin hovedfagsoppgave fra 1980. Han mener at gravskikk kan formidle ideologier og ideer om religion og verdensorden, og Reymert anser derfor graver for å ha etnisk utsagnskraft. Han føyer til at det er fordelaktig at gravmaterialet også er omfattende og daterbart (Reymert 1980:30). Andre etniske markører kan være bostedsform, gjenstander til rituell bruk, teknikk og trekk i næringstilfanget (Zachrisson 1997:192).

Den norske arkeologen og sosialantropologen Knut Odner er også opptatt av konteksten i forsøk på å etnositetsbestemme tidlig arkeologisk materiale i Nord-Norge. Den overordnede konteksten Odner appliserer på det nordnorske materialet er dikotomien fangst/jordbruk. Han forventer å finne korrelater for dette i matvaner, bosetningsform, bevegelsesmønstre og redskapsinventar (Odner 1983:66). Povl Simonsen peker på at etnisiteten kommer til uttrykk i sekundære signaler, som igjen kan peke tilbake på immaterielle begreper. Han ser gravskikker og offerskikker som materielle manifestasjoner av religion og kosmologi, og mener at hus og bosetningsmønster kan vitne om samfunnsforhold. Et annet element som kan bære etnisk informasjon er idiomer. I denne sammenhengen defineres idiomer som gjenstander som på en tydelig måte forteller noe om identiteten til et menneske. Smykker og klesdrakt er typiske idiomer, og for arkeologisk materiale er smykker aktuelt, siden det er et hyppig forekommende gravgods (Storli 1991:98-100). Gravmaterialet viser at de samiske og de norrøne kvinnene brukte helt forskjellige draktsmykker (Storli 2006:36).

### **3.5. Om hvordan ting oppfattes**

I arkeologisk forskning har *ting* lenge blitt sett som virkemidler som kunne kaste lys over fortidens samfunn, og si noe om sosiale forhold, ideologi og politikk. Ting har altså blitt sett først og fremst som effekter som kan bringe informasjon om andre fenomener (Bruun 2007:27). Imidlertid lanserte Igor Kopytoff (1986:66) begrepet *tingenes biografi*, og bidro til sterkere fokus på tingene i seg selv. Inga Malene Bruun beskriver Kopytoffs perspektiv som at ikke bare mennesker, men også ting, har en biografi. Hvis man klarer å kaste lys over hvilke hendelser, endringer og eierskap tingen har ”opplevd”, vil man også kunne få større kjennskap til mennesker på individnivå. Bruun eksemplifiserer tingenes endrede betydning ved å peke på at Osebergskipet må ha hatt en annen betydning som seilende skip, enn den betydningen det fikk som gravskip (Bruun 2007:22). Tings betydning kan altså transformeres og gis nytt innhold i løpet av sin ”levetid”. Ting blir tillagt mening i de sammenhengene de opptrer i, men meningsinnholdet kan reforhandles og endres selv om den fysiske siden ved tingene er uendret (Goshden og Marshall 1999:170). Meningsinnholdet er relatert til en kunnskapsproduksjon i en historisk kontekst, og kunnskapsrammene våre kan begrense hva vi som arkeologer oppfatter som meningsfylt (Gansum 1999:24). Når vi omgås med ting og utveksler ting er tingene med på å gjøre vår verden forståelig og forutsigbar. Slik kan vi si at ting bidrar til å skape sosiale strukturer, eller nettverk (Olsen 2006:146).

I tingenes levetid akkumuleres en historie som inkluderer mennesker, deres historier, relasjoner og transformasjoner. Ved å granske både konteksten som produserte tingen, men også de senere kontekstene tingen har vært i, kan man få en bredere forståelse av tingenes betydning (Goshden og Marshall 1999:173). Tingene våre og relasjonene mellom dem tilskriver vi et meningsinnhold. Som arkeologer vil vi gjerne få tak i meningsinnholdet fortidens mennesker tilla sine ting. Det må imidlertid advares mot å overføre egne verdiopfatninger til fortidens mennesker. Det er også et poeng at gjenstandene vi finner i en grav kan ha hatt forskjellig meningsinnhold alt etter konteksten den befant seg i. Gjenstandene i et funn må også studeres i relasjon til hverandre, slik de er strukturert av menneskelig praksis (Gansum 1999:28).

### **3.6. Oppsummering**

I denne oppgaven er det viktig å ta høyde for at de etniske grensene kanskje ikke alltid har vært like relevant å holde tydelige. Etniske signaler kan i visse tidsperioder ha vært til stede på en mer dempet måte (Olsen 1985), og det finnes ingen universell måte å definere etniske markører på. Trolig har de etniske markørene likevel aldri vært helt fraværende. Selv om folk krysset etniske grenser har de komplementære forskjellene vært opprettholdt i samspillet og relasjonene mellom de to folkegruppene, og muligens har forskjellige næringsveier vært et etnisk kjennetegn (Tvensberg 1985). Det kan være en forfeilet strategi å søke å sette arkeologisk materiale i klare etniske kategorier. I tillegg er det viktig å frigjøre seg fra de tradisjonelle, etnografiske beretningene som har vært styrende for hvilke spor arkeologene skulle kategorisere som samiske. Utfordringen er å la det arkeologiske materiale selv komme til orde, uten å la forutinntatte oppfatninger styre tolkningen (Olsen 2007:28). Det gjensidige forholdet mellom materiell kultur og menneskelig adferd gjør at påvirkning kan gå begge veier, og av og til slå ut på uforutsigbare måter (Olsen 1997:211). Slik vil adferd avhenge både av kognitive og menneskeskaptede strukturer, samtidig som de samme strukturene kan virke tilbake og legge både tilsiktede og utilsiktede føringer for adferd.

Funnene og gravene i materialet vil jeg søke å se i en bredest mulig kontekst, slik Odner og Hodder påpeker som viktig. Jeg vil se på idiomer som smykker, redskaper og andre materielle ting i lys av at skikker og bruksområder kan ha endret karakter og betydning ved endrede etniske relasjoner. Forskjellige etniske grupper har forskjellig stil på boliger, klær, redskaper fordi forskjellene forplanter seg i generasjonene, som vår måte å gjøre ting på (Olsen 1997:186). Visse fysiske former og funksjoner kan komme til å utgjøre etniske signaler, og kan peke tilbake på språk, religion og immateriell kultur (Næss og Syversen 1984). Jeg vil også prøve å drøfte tingenes biografi, der det framstår som relevant og mulig.

Teorien om hybriditet, som jeg presenterte i 3.2., har noen fellestrekk med struktureringsteorien, og jeg finner det hensiktsmessig å se de to i sammenheng. Møter mellom folkegrupper og menneskers evne til å være aktører i egen tilværelse kan resultere i helt nye materielle uttrykk og nye forståelser. Det kan gi en bevisst tilpasning, opposisjon eller adopsjon av helt nye trekk. Å innlemme andre kulturelle uttrykk i egen kultur kan være

en måte å tilpasse seg en ny situasjon (Spangen 2005:135). Man kan si at menneskelig aktørskap som opererer i et kulturmøte skaper nye strukturer som man forholder seg til. Selv om dikotomien mellom to folkegrupper opprettholdes, kan det likevel ha forekommet hybride befolkningsselementer og hybrid materiell kultur.

Ved å se på materialet i et slikt lys, og med en slik bakgrunn, håper jeg at det kan framstå på en annen måte enn slik den tradisjonelle virkningshistorien kan tyde på. Sitatet fra Leach kan gi et visst håp om at det er mulig å oppnå en innsikt ut fra fellesmenneskelig ståsted:

*”Of course I will agree that, at the matter of empirical level, that world of images is wholly inaccessible, and yet, in a truly historical sense, it is not wholly inaccessible. Because all human languages both past and present seem to have features in common, there may well be characteristics of that archaic landscape that we can recognize even though the language in which it was originally enshrined faded from existence many thousand years ago”. (Leach 1977)*



## **Kapittel 4. Etniske relasjoner i nordnorsk jernalder**

### **4.1. Innledning**

I dette kapittelet vil jeg tegne et riss av jernaldersamfunnet i Nord-Norge. Hensikten er å beskrive rammene for det samfunnet som de etniske relasjonene har forholdt seg til, og som gravmaterialet skal tolkes innenfor. Jeg vil derfor beskrive de områder som antas å ha relevans for de etniske relasjonene. Framstillingen vil søke å godtgjøre at eksistensen av to folk i Nord-Norge går langt tilbake i tid, og vil starte med å gjøre rede for teorien for oppkomsten av samisk etnisitet. Jeg vil så tegne et bilde av forholdene i jernalderen, hvordan det norrøne samfunnet var organisert ut fra religiøse, økonomiske og politiske forhold, og hvordan de etniske relasjonene utspilte seg innenfor dette. Jeg vil også behandle geografisk utbredelse av den samiske folkegruppen, og arkeologiske spor som ses som etniske markører. Ut fra dette vil jeg konkludere med en beskrivelse av de etniske relasjonene i jernalderen.

### **4.2. Teori om oppkomsten av samisk og norrøn etnisitet.**

I *Finner og terfinner* fra 1983 presenterer Knut Odner sin teori om oppkomst av samisk etnisitet. Den bygger på tenkesettet til Frederick Barth som er presentert i kapittel 2. Odner tar utgangspunkt i at etnisitet skapes i møter mellom folk, og i behov for meningssskapende symbolbruk. Slik kan det utvikles et symbolspråk som legger premisser for samhandlingsstrukturer. Odner hevder at den samiske etnisiteten har vokst fram i den økte kontakten mellom fangstbefolkningen og den jordbrukende befolkningen på Nordkalotten rundt 2-300 e.Kr, og mener det må ses i lys av jordbrukernes behov for å tilskrive seg selv sørskandinaviske kultur og samfunnsform. Fangstbefolkningen på sin side hadde behov for justering av egen sosial praksis med den hensikt å få tilgang til ønskede goder fra metallproduserende samfunn i øst (Odner 1983:3-10). Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen (2004) reviderer Odners modell noe. De viser til Pierre Bourdieus begrep *doxa*, som innebærer den samlede og gjensidig bekreftende sosiale erfaring, uten at denne er bevisst valgt (Bourdieu 1977:82-83). Når *doxa* utfordres ved en konfrontasjon med andre levemåter og livsoppfattelser kan det føre til drøfting og bevisstgjøring av egne kulturelle trekk, og være ”avgjørende for at etniske kategorier dannes, reproduseres og eventuelt transformeres” (Hansen og Olsen 2004: 37). Uniformering av materielle uttrykk kan følge av en slik bevisstgjøring, og styrke oppfattelsen om egenart. Applisert på forholdene i nordnorsk

jernalder vil denne modellen gi mening til den interaksjon og de endringene som finner sted i relasjonene mellom norrøne og samiske folk i løpet av jernalderen. Hansen og Olsen mener den samiske etnistiteten har sin bakgrunn i økonomiske og sosiale differensieringsprosesser som foregikk det siste årtusen før Kristus (Ibid). De mener å finne spor av denne differensieringsprosessen i endringer i keramikkstilen. Asbestkeramikk med tekstiltrykk er et typisk funn fra fangstsamfunn i nord fra 2000 f.Kr. Tekstileramikken delte seg i to forskjellige typer i løpet av det siste årtusen før Kristus. Risvik-keramikken er bolleformet, tykkvegget og uornert, og finnes på nordvestlandet opp til Nord-Troms. Kjelmøykeramikken er spannformet, tynnvegget og har ornering som ligner den på bronseøksene i Øst-Russland. Kjelmøykeramikken finnes i det indre og nordøstre Fennoskandia. Ved oppkomsten av risvikkeramikken kan vi se en økt samhandel mellom Nordland og Troms og samfunn i sør, ved økt innslag av sørskandinaviske bronser. Antagelig har denne samhandelen ført til et økt behov for å signalisere likhet med de mer stratifiserte og jordbruksbaserte samfunnene, både ved hjelp av materielle elementer og økonomisk tilpasning og levevis (Andreassen 2002:115). Den spede begynnelsen av husdyrhold og åkerbruk fant sted helt nord til Sør-Troms. Samtidig har deler av befolkningen beholdt sin fangsttilpasning og vektlagt kontakter med metallproduserende folk i Øst-Russland. Dette skal ha vært bakgrunnen for en etnisk dualiseringsprosess i det siste årtusen før Kristi fødsel (Hansen og Olsen 2004:41).

### **4.3. Kilder til kunnskap om jernalderen**

Kunnskapen om jernaldersamfunnet bygger både på arkeologiske og skriftlige kilder. Flere sagatekster omhandler hendelser som har foregått flere hundre år før de ble nedskrevet. Det er omstridt hvorvidt sagalitteratur kan kaste lys over forhold i jernalderen, siden de kan være sterkt farget av sin samtid og ønsket om å legitimere politiske forhold i samtida. Mange historikere og arkeologer mener imidlertid at sagalitteraturen likevel kan formidle kunnskap om historiske forhold (Storli 2006:19). Her vil en drøftelse av sagalitteratur som kilde føre for langt. Jeg vil derfor vise til Knut Helles (2001:13-37) drøftinger i artikkelen *Hovedlinjer i utviklinga av den historiske sagakritikken*. Også Knut Kjelstadli (1999) behandler problemstillingen i *Fortida er ikke hva den engang var*.

I tillegg til sagalitteraturen finnes det også andre skriftlige kilder som taler sitt tydelige språk om at den samiske folkegruppen var en erkjent realitet. De tidligste kildene skriver seg fra de



første hundreårene etter Kristi fødsel. Det vil føre for langt å omtale alle disse kildene i sin fulle bredde, men jeg vil kort nevne de viktigste, som formidler at samene ble sett som en egen gruppe i jernalderen, også utenom Norden. Den tidligste kilden er den romerske historieskriveren Tacitus, som i 98 e.Kr beskriver *fenni* som et vilt jegerfolk, som bodde lengst mot nord. Den greske geografen Klaudios Ptolemaios nevner *Finnoi* som ett av sju folk i Scandia i verket *Geographia* ca 150 e.Kr. Både Tacitus og Ptolemaios plasserer denne folkegruppen i den nordligste delen av det de omtaler som øya Scandia. I verket *Getica* fra 551 e.Kr. omtaler historieskriveren Jordanes 28 forskjellige folkegrupper som bebør øya Scandia, deriblant *skridfinner*, som forsynte svearne med skinn. Omtrent samtidig med Jordanes skriver Prokopios historieverket *De Bello Gothio* i Konstantinopel. Her beskrives skridfinnene eksplisitt som et eget folk som lever av jakt, ”...uten ordentlige klær og føde” (Zachrisson 1997:159-160).

En annen kilde til kunnskap om det norrøne jernaldersamfunnet er skriftlige kilder fra kontinentet. Antagelsene om et ustabil og allianseavhengig norrønt jernaldersamfunn tenkes å ha sin parallell i samfunnsstrukturen lenger sør i Europa. Både Inger Storli og Dagfinn Skre hevder at slike kilder kan støtte tolkning av arkeologisk materiale i Norden (Skre 2001:2, Storli 2006:19). Jeg vil derfor vise til den tyske arkeologen Heiko Steuer (1989:102), som fokuserer på slike kilder for å få en større forståelse av bakgrunnen for føydalismen på kontinentet. Personforbundsstatene som ble utviklet i merovingertidens Frankerrike var et lagdelt samfunn, uavhengig av territorier, der kongens styrke lå i sterke allianser med tilhengere. Gårder som ble gitt i belønning var ikke arvbare, slik at behovet for å holde seg inne med kongen alltid var til stede. Hjelmer og ringsverd var symboler på gruppetilhørigheten. De mange rekkegravene som fins over hele Merovingerriket fra 480-750 e.Kr. ses som et arkeologisk indisium på behovet for å demonstrere sosialt nivå. Steuer gjør et poeng av at påvirkningen fra merovingernes samfunnsordning må ha forplantet seg til Skandinavia via deltagelse i personforbundenes følger. Han påpeker at norrøn jernalder har mange fellestrekk med samtidig utvikling på kontinentet, og det er særlig maktstrukturer bygd på personlige allianser som kan være interessante å sammenstille.

Også germanske stammedannelser på kontinentet i folkevandringstida kan være analoger til Norden. Disse stammene besto av administrative enheter med en høvding i spissen av et følge, bundet sammen av troskapsed og gaver. Økonomisk overskudd ble skaffet ved

plyndring. Slik kunne også nye stammer oppstå, eller flere slås sammen. De var ikke nødvendigvis knyttet til noe bestemt landområde (Storli 2006:129). Det norrøne jernaldersamfunnet kan etter alt å dømme ha flere felletrekk med samfunnene på kontinentet.

#### **4.4. Høvdingdømmenes økonomiske struktur**

Det later til å være enighet om at det norrøne samfunnet allerede i eldre jernalder hadde en redistributiv struktur. Omlandet bidro med produkter som ble omfordelt av høvdingen. Dette kan også ha inkludert beskyttelse for tilhengere og samhandlingspartnere. I den første delen av jernalderen etablerte jordbruksøkonomien seg langs norskekysten helt nord til Midt-Troms, og jordbruket ekspanderte. Konsentrasjoner av rike gravhauger på Sørvestlandet antyder en viss senterfunksjon, spesialisering og stratifisering allerede i eldre jernalder (Myhre 1979:255, Storli 2006:129). I Nord-Norge viser den norrøne jordbruksbosetningen helt fra eldre jernalder likhetstrekk med sørskandinaviske samfunn, og har etterlatt seg kulturminner som gårdsanlegg, naust og gravhauger (Hansen og Olsen 2004:56). Den sterke etniske markeringen vi kan se i disse norrøne kulturminnene kan forstås i lys av behovet for å demonstrere tilhørighet til germansk identitet. Spannformet keramikk, relieffspenner og korsformede spenner er typiske funn fra eldre jernalder, slik det vises tydelig på Skogøya i Steigen. Det er også typisk at den norrøne bosetningen er utpreget kystnær (Brøgger 1931:8). Det må understrekes at jernbruk har spilt en stor rolle, både til våpenproduksjon og jordbruk. Fiske var viktig til selvforsyning. Imidlertid var fangst den bærende økonomiske faktor i tillegg til jordbruket. Arkeologisk belegg for dette er pilespisser og andre beinredskap, vevsverd og plater i hvalbein, og spillebrikker i hvalrosstann (Brøgger 1931).

Overgangen til stedbundne ressurser som jern og jordbruk genererte konflikter og sosial stratifisering i det norrøne samfunnet, og etter hvert vokste det fram et hierarkisk system (Odner 1983). Grunnleggende for utviklingen av de alliansebaserte norrøne høvdingedømmene var tilgang på prestisjevarer som pelsverk og marine fangstprodukter, som inngikk i systemet for gaveutveksling og drikkegilder. Disse elementene ses som viktige for opprettholdelse av høvdingens makt, men også som mekanismer for internt samhold i regionen (Storli 2006:135).

Helt generelt kan det sies at samiske kulturminner fra eldre jernalder er færre enn de norrøne, og at de viser stor regional variasjon. Behovet for etniske markører later til å ha blitt redusert rundt Kristi fødsel, etter at handelen mellom fangstbefolkningen og de metallproduserende folk i øst brøt sammen. Årsaken kan være at handelen for en stor del var intern og lokal i denne fasen, og behovet for ytre signaler var mindre (Olsen 2000, Hansen og Olsen 2004:58). De norrøne høvdingedømmene og de samiske fangstfolkene kjente hverandres levemåte, og samarbeidsmønstrene har vært uproblematisk. Identitetsmarkeringen i eldre jernalder ble derfor mindre demonstrativ fra samenes side (Odner 1983:62). Det er likevel på sin plass å påpeke at det lave antallet samiske kulturminner fra eldre jernalder kan henge sammen med både manglende registreringer og at de i mange tilfeller er vanskelige å påvise. Eksempelvis er de såkalte Slettnestuftene, som var i bruk gjennom hele jernalderen, vanskelige å se i terrenget (Hansen og Olsen 2004:71). De samiske kulturminnene har også hatt lavere status enn de norske, og fått mindre oppmerksomhet (Holdø 2004:52).

I siste del av jernalderen ble det redistributive systemet videreutviklet. Slektskapsbånd, inngifte, gavebytte, militære allianser og krig var viktige elementer i de hierarkiske høvdingdømmene. Det forutsatte mulighet og evne til å produsere et overskudd som kunne brukes til å skaffe prestisjevarer og holde gjestebud (Odner 1983:23). Kontroll over hushold, matproduksjon og forsyning har vært fundamentalt for å demonstrere makt, og det er betegnende at Snorre omtaler Raud den rame i Olav Tryggvasons saga som bonde (Storli 1989: 129). Det var gårdenes kontroll over korndyrking som hadde mest prestisje, og dette må knyttes like mye til ølbrygging som til matmel (Ibid:24). Mange storhauger fra yngre jernalder i gode jordbruksområder viser vektleggingen på denne prestisjen, både i Salten og Lofoten. Ressursene fra havet har spilt en stor rolle for matforsyningen, men det mye som tyder på at disse ikke ble fremholdt som de viktigste (Vinsrygg 1979:73).

En viktig skriftlig kilde til forståelse av høvdingdømmenes økonomiske struktur og relasjonene mellom samer og norrøne er Ottars beretning fra slutten av 800-tallet. Ottar framstiller jordbruk og husdyrhold som viktig, men understreker at ”....det de eier kommer for det meste fra den skatt som finnene betaler dem” (Hansen og Olsen 2004:68).

Finneferdene må ha vært et etablert og ettertraktet system i jernalder, i og med at Harald Hårfagre krevde å ha eneretten (Vinsrygg 1979:74). Flere sagatekster beretter eksplisitt at skinn og hvalrosstener ble skaffet til veie av samer. Ottar nevner mårskinn, hvalrossreip og

fjær når han forteller Kong Alfred av Wessex om den skatt finnene betaler (Odner 1983:86). Dette var viktige elementer i utvekslingssystemet mellom de politisk allierte, nødvendige for etablering og vedlikehold av sosiale posisjoner (Storli 2006:38). Dette skapte et stort rom for leveranser av skinn og hvalrosstann fra samiske fangstfolk, produkter som var etterspurte hos høvdingenes alliansepartnere. Høvdingene ville trolig ønske å holde forsyningen av disse varene sikker og stabil. Vinsrygg mener at særlig det store perlematerialet i graver langs kysten er en sterk indikasjon på etablerte systemer for varebytte. Funn av tallrike nausttuffer styrker også antagelsen om økt skipsfart og handel utover i jernalderen (Storli 2006:22).

Et viktig poeng som blant annet Knut Odner legger vekt på er at den norrøne kystbefolkningens behov for skinnleveranser har vært så stort at samene spesialiserte seg i jakt og fangst for å komme dette behovet i møte. I følge Odner innebar denne ordningen også at eliten beskyttet samiske samfunn for å sikre stabiliteten i leveransene (Odner 1983:37, Hansen og Olsen 2004:60). Det er imidlertid indikasjoner på at jernalderssamfunnets person- og allianseavhengige struktur har medført politisk ustabilitet. Forpliktelser og slektskap har vært viktige fundamentet i økonomien, men det bilaterale slekssystemet skapte familieforbindelser på kryss og tvers, og kunne motvirke stabile politiske grupperinger (Odner 1983:112-113, Storli 2006:123). Det er derfor sannsynlig at det var behov for stabiliserende mekanismer. Tunanleggene i Hålogaland kan ha vært slike mekanismer; institusjoner for å fremme stabilitet helt fra eldre jernalder. Storli (2004:185) foreslår at disse har vært lokaliteter for felles aktiviteter av politisk, kultisk og religiøs art, og vært stormenns møtested på nøytral grunn. Hun ser for seg at flere høvdinge har satt hverandre stevne på tunanleggene, knyttet bånd og gjort avtaler. Denne funksjonen må ha vedvart gjennom mesteparten av jernalderen, siden de eldste tunanleggene er fra 2-300e.Kr, og de yngste går opp i vikingtid (Storli 2006:41-74).

Som beskrevet over skjedde det en intensivering i handelssamkvemmet i siste del av jernalderen, og det norrøne samfunnet utviklet seg i løpet av yngre jernalder mot sterkere konsoliderte enheter. Denne utviklingen kan vi se spor av blant annet i tunanleggene. Overgangen til større og færre tunanlegg rundt år 600 angir en endring i høvdingenes maktfordeling, der det har foregått en sentralisering som samlet makt på færre hender (Storli 2006:184). Sannsynligvis bærer det økte antall våpengraver fra denne perioden bud om økt

politisk press, og at denne sentraliseringen har gått blodig for seg. Den har også implisert økt organisering av både politisk og sosial virksomhet.

Mye tyder på at tunanleggene går ut av bruk i løpet av 800-tallet, og dette må ses i lys av den begynnende rikssamlingsprosessen og endringer i maktstrukturene. Det er trekk ved de samiske kulturminner fra denne perioden som styrker antagelsen om en endring i relasjonene særlig i siste del av yngre jernalder. Før jeg omtaler dette nærmere vil jeg først gi en kort oversikt over de viktigste kulturminnene som er relevante for relasjonene mellom de to folk.

### **4.5. Relasjoner uttrykt i kulturminner**

Det er særlig gravskikkene som står i fokus i denne avhandlingen, og jeg vil derfor starte med å skissere opp trekk i gravskikkene. Det er ikke mulig å angi en helt entydig gravskikk, verken for den samiske eller den norrøne folkegruppe. Gravskikkene for begge grupper har variert i tid og rom. Det er dog noen trekk som kan sies å være karakteristiske, selv om det må understrekes at variasjonene i mange tilfeller gjør det vanskelig å avgjøre etnisiteten. Jeg vil her skissere opp fellestrekk i gravskikken innenfor hver av gruppene, begrenset til det nordnorske området.

#### *Norrøne graver:*

Sett i forhold til de samiske urgravene slik de under defineres av Schanche (2000), framstår den norrøne gravskikken i jernalder som mer variert. I eldre jernalder har man lagt de døde i hauger eller røyser, og av og til i flatmarksgraver. Gravene finnes gjerne i felt i utmarka, ofte på holmer (Holand 1989:102). Det er vanlig å finne en kiste av stein i graver fra eldre jernalder (Sjøvold 1962:147,148).

Flatmarksgraver ser ut til å bli vanligere i merovingertid, likeså får vi de første båtgravene. Større hauger hører gjerne heime i vikingtid. I yngre jernalder finner vi gravene nært gårdene, eller ved ferdselsveiene. For hele jernalderen kan finnes bautasteiner, fotgrøfter, steinsettinger og fotkjeder (Bruun 2007:32). Et karakteristisk trekk for nordnorsk gravskikk i jernalderen er at de ubrente begravelsene dominerer (Sjøvold 1962:145). Nedlegging av dyr har vært relativt vanlig, hovedsakelig hest og hund (Solberg 2000:188). Gravgodset i norrøne jernaldergraver har vært variert, og det rikeste hører hjemme i vikingtid. Norrønt gravgods som er relevant for

denne drøftingen har jeg behandlet i materialkapittelet, og jeg går derfor ikke grundig inn på det her.

### *Samiske urgraver:*

En innarbeidet fellesbetegnelse for samiske graver er urgraver. Til tross for en variert morfologi er følgende fellestrekk typiske: Den døde er blitt lagt i et luftig rom uten jord og løsmasser. Terrenotypen kan være strandrøyser, blokkhav, urer, under bergheng og store steiner. Naturlige åpenrom mellom steiner, eller huler i fjellet ble også brukt som begravelserom. Det kan også være steinkamre som er bygget nede i eller oppå ura. Markeringer med lave steinrammer eller steinsettinger forekommer (Bruun 2007:27). Et svært stort urgravfelt finnes på Mortensnes i Varanger, med rundt 250 graver (Schanche 2000:119). Det er også Varangerhalvøya som har den største konsentrasjonen av urgraver, ca 1200 er registrert (Ibid:156). Selv om luftige rom ser ut til å være vektlagt, finnes det også jordgraver, der den døde har vært lagt i en grunn jordgrav. Disse kan være foret med steinheller, eller være helt uten foring, med steinheller over. Schanche (2000:114) gir eksempler fra Rypøya og Langholmen i Lebesby. Her er graver fra middelalder og seinere, der de døde var lagt i grunne graver (kun 30cm under overflaten) i myrtorv. I Sverige er de såkalte innsjøgravene tilkjent samisk etnisitet, på bakgrunn av gravgods med tydelig samisk affinitet. Disse gravene er små og beskjedne røyser, trekantete eller runde. De ligger gjerne samlet i mindre felt på odder i innsjøer (Zachrisson 1997:195).

I Varanger går urgravskikken tilbake til første årtusen før Kristus, men sprer seg ikke sørover før ca 1000 e.Kr. Fram til slutten av 1600-tallet finnes urgraver fra Øst-Finnmark og sør til Salten. I sørsamisk område tas skikken opp rundt 1500, og vedvarer til midt på 1700-tallet. Trolig er det manglende undersøkelser som ligger bak at det er funnet få graver i innlandet nord for Salten (Hansen og Olsen 2004:117). Et typisk trekk ved likbehandlingen er at den døde har vært innsydd i neversvøp, eller at hode og hender har vært omviklet av never. Bruken av never synes å variere noe, men later til å være et signifikant trekk både i urgraver og jordgraver (Schanche 2000:195). Inga Malene Bruun påpeker at never også har vært brukt som underlag, til å kle gravrommet, eller til å dekke graven med. Rein-og bjørneskinn har også vært vanlig som svøp. I sen yngre jernalder har man av og til lagt den døde i en pulk (Bruun: 2007:29). Gravgodset i urgravene har typisk vært gjenstander i bein og horn, og pilspisser av bein er den hyppigste. Det finnes også en del importgjenstander i form av

jerngjenstander, perler og østlige smykker (Schanche 2000:213). Det må poengteres at kun tre smykker er funnet i samiske graver før 800 e.Kr, og de har skandinavisk opphav. I vikingtid er det et påfallende trekk at smykkene i samiske graver er importert østfra, hovedsakelig fra Øst-Baltikum, Gotland og Finland (Bruun 2007:37). Smykker oppfattes gjerne som idiomer, det vil si symboler som etnisiteten uttrykkes gjennom (Barth 1969:14). Storli hevder at smykker med østlig opphav i samiske graver fra jernalder kan oppfattes som samiske idiomer (Storli 1991:95). Som eksempler kan nevnes at koniske hengesmykker er funnet i Vadsø og Lødingen, et svømmefotformet anheng i Karlsøy, og en kjedeholder formet som to motstående hester, datert til 900-1000 e.Kr. Det vanligste gjenstandsfunnet er imidlertid åpne ringspenner fra sen vikingtid/tidlig middelalder. Disse har sin opprinnelse i Finland, Øst-Baltikum, Estland, Latvia eller Ingermanland (Schanche 2000:181-182). Smykkene ser ut til å ha vært brukt bevisst som et samisk symbol, og i motsetning til smykkene som ble brukt av den norrøne folkegruppen (Sandmo et al 1994:149).

I tillegg til slike gjenstander har det også vært vanlig å legge ned i graven skjell og sneglehus, og bein fra pattedyr, fugl og fisk. Kløvde pattedyrbein antyder at margin har vært spist. Bever, rev, oter, bjørn og hvalross er representert kun ved tenner og hodeskaller (Ibid:199). Lokaliseringen av urgravene er gjerne som nevnt i dramatisk terreng, i rasurer og forrevne fjellsider. Dette kan settes i forbindelse med oppfatninger om dødsriket, der sprekker og huler kan ha vært metaforer for overgangen til dødsriket (Hansen og Olsen 2004:118). Et annet viktig poeng ved lokaliseringen er den typiske nærheten til offerplasser (Svestad 2010:47). Flere forskere peker på at variasjoner av samisk gravskikk sannsynligvis er større enn gjennomgangen over skulle tilsi. Særlig i grensen mellom to kulturer kan variasjonen være større. Fenomenet med gravlegging på holmer er kjent fra eldre jernalder i norrøn kontekst. Svestad viser imidlertid til at gravholmer også er kjent i samisk kontekst fra mellomalder (Ibid).

#### *Bjørnegraver:*

Bjørnegraver er kjent over hele det samiske området. Det er en rituell nedlegging av bjørn, som ble sett som et hellig dyr og var forbundet med mange trosforestillinger og ritualer (Hansen og Olsen 2004:125). De er gjerne lokalisert i samme terrengetype som urgraver, se under. De tidligste bjørnegravene dateres til 2-300 e.Kr, de yngste til 1640 e.Kr. Det ser ut til å være en konsentrasjon fra 1000-1300 e.Kr. De fleste ligger langs kysten i Troms og nordre

Nordland (Schanche 2000:271). Bjørnegravene kan tolkes som offer, men også som et ritual for å uttrykke respekt for bjørnen (Myrstad 1996:69-71).

### *Hellegroper:*

Hellegroper er funnet i stort antall på kyststripa mellom Tromsø og Varangerhalvøya. Dette har vært produksjonsanlegg for framstilling av tranolje, som har vært en viktig handelsvare. Dateringene ligger på 100 – 1200 e.Kr. Mellom 600 og 900 e.Kr. har omfanget vært så stort at transaksjonene må ha vært institusjonalisert, og et større marked må ha vært avtakere (Henriksen 1995:87). Hellegropene har gjerne samlokalisering med små, runde tufter (Slettne tufter), som etter alt å dømme er samiske boliger. Både lokalitetene og hustuftene tyder på at produksjonen har vært et samisk domene. Jørn Henriksen (1995) hevder at hellegropene i tillegg til å ha vært produksjonsanlegg også har vært viktige etniske markører i landskapet, og markert grensen mellom samisk og norrønt territorium.

### *Rekkeorganiserte hustufter:*

Disse hustuftene kalles gjerne Stallotufter, og ligger over tregrensa på begge sider av Kjølén, og er runde/ovale, 2-6m i diameter, de fleste datert til vikingtid. Husene har vært lett nedgravd. Lite funn av torv i tuftene tolkes til at husene kan ha hatt en buesperrekonstruksjon dekket med skinn (Sommerseth 2010:104). Storli knytter disse til tidlig tamreindrift på bakgrunn av historisk kjent bruk av høyfjellet, og på grunnlag av inndelingen av gammen i henholdsvis mannlig og kvinnelig del. (Storli 1994). Hansen og Olsen (2004) tolker disse tuftene som tegn på økt fangstspesialisering for å imøtekomme den økte etterspørselen. Den relativt store utbredelsen av slike boplasser kan også ha vært sett som en territoriell markering (Hansen og Olsen 2004:102). Også Sommerseth tenker seg at den konsoliderte boligformen kan avspeile et samfunn under press (Sommerseth 2009).

### *Rekkeorganiserte ildsteder:*

I Nord-Norge er disse kjent fra skogområder i Finnmark og fra et høyfjellsområde i Dividalen i Troms. Ildstedene ligger lineært i terrenget, er rektangulære, og 5-8 i tallet. Dateringen er 900-1200 e.Kr, og trolig har dette vært sesongbaserte teltboplasser som har vært lokaliteter for jakt og fangst. Den strenge lineære strukturen sammenholdt med dateringen tolkes til å uttrykke behov for indre konsolidering og enhet overfor andre grupper. Det er nærliggende å se de rekkeorganiserte ildstedsboplassene i sammenheng med omveltningene i de



omkringliggende samfunn. Den strenge organiseringen av boplassen kan ha vært en måte å visualisere at man sto samlet vis á vis eksterne handelsallianser, i ei økonomisk, sosial og politisk ustabil tid (Hedman og Olsen 2009:16-20).

### *Metalldepoter:*

Et kulturminne som gjerne tolkes som uttrykk for relasjonene mellom de to folk er metalldepoter som er funnet nedgravd i jorda. Disse opptrer over hele Nord-Europa. I Nord-Norge kjennes 29 slike metalldepoter. Nedleggelse av sølv er en norrøn skikk, men de nordnorske depotene inneholder en del østlige smykker assosiert med samisk kultur. (Spangen 2010:68-75). Funnsammensetningen tyder på at det har vært en standardisering av hva som ble lagt ned i et depot (Spangen 2010:64). Marte Spangen refererer sikker datering til tidlig middelalder på 10 av de 29 nordnorske depotene, og argumenterer for at de øvrige også hører til denne perioden. Ringspenner og tvinnede armringer i sølv er vanlig, fingerringe i gull likeså. Ledetyper i metalldepotene er flettede eller tvinnede halsringer av sølv, som nesten utelukkende er funnet i depoter. Metalldepotene er plassert i hva som kan forstås som kognitive liminalsoner; i urer, bergprekker, ved stup (Ibid). De fleste depotene er funnet i grenseområder der de to folkegruppene kan ha hatt møteplasser. Halsringene og armringerne i depotene later til å være laget spesielt for dette formålet, og finnes ikke i graver. I depotene finnes både norrøne og samiske smykker. Slik kan depotene ha vært lagt ned av samer og norrøne i fellesskap, som symbolske overenskomster om ressursfordeling og grenser mellom to samhandlende folk. Trolig har slike felles ritualer forutsatt tette forbindelser og god kjennskap til hverandres skikker og levemåter.

### **4.6. Sterkere samisk markering**

Som vist over er det en markant økning i antall og også større romlig spredning av samiske kulturminner fra yngre jernalder. Behovet for en tydeligere markering av samisk etnisitet kan ligge i at forholdet til den norrøne handelspartner ble endret i skjerpene retning etter hvert som institusjonalisering, maktentralisering og etter hvert også religionsskifte skred fram i det norrøne samfunnet. Det er også et poeng at flere indikasjoner peker i retning av at også samenes samfunn etter hvert ble stratifisert. Dette gjelder særlig rike gravfunn i kvinnegraver i samisk kontekst fra 900 og 1000-tallet, med ringspenner og hengesmykker formet som dyr, hovedsakelig i bronse. Som poengtert i kapittel 2 kan dette være uttrykk for både at det

samiske samfunnet er stratifisert, men også for utveksling av ektefeller (Storli 1991:99). Man kan tenke seg at en stratifisering har utviklet seg der deler av befolkningen har fått kontroll over importvarer, og har vært i kontakt med viktige handelspartnere (Hansen og Olsen 2004:90). Den sterkere samiske markeringen som vi ser utover i vikingtid kan nettopp ses i lys av at det har vokst frem et større press på ressurser, der samene har følt sin levemåte og sin ressurstilgang satt under press. I en slik situasjon kan det ha vokst fram en større bevissthet om egen kultur, og ønske om å tydeliggjøre denne. De tydeligere og mer ensartede uttrykkene tyder på at rituell praksis har spredt seg og blitt vanlig over hele det samiske området. Dette kan ha virket samlende innad, og bidratt til en styrket selvoppfattelse. Samtidig kan det ha økt den mentale avstanden til de omkringliggende gruppene. Slik kan vi si at det er en slags etnisk uniformering vi ser spor av i de samiske arkeologiske sporene fra dette tidsrommet (Hansen og Olsen 2004:92).

Religionsskiftet i det norrøne samfunnet på 1000-tallet må også regnes som en viktig faktor med hensyn til relasjonene mellom de to folkegruppene. Den norrøne religionen hadde flere fellestrekk med den samiske. Trolig har felles forståelsesrammer og forklaringsmodeller lettet samkvemmet mellom de to gruppene, og det kan argumenteres for gjensidig kulturlån. Sjamanisme, forfedretro, sjeletro og sjamanisme er parallelle trekk som kan ha utviklet felles forestillinger (Mundal 2004). Kristendommens verdensbilde og troslære kom til å skille seg mye fra samenes, og skapte sannsynligvis en avstand der det før hadde vært parallelle oppfatninger. Spor av denne endringen kan vi finne i de tidlige lovene fra Borgarting og Eidsivating. Her forbys det å la seg spå av samer eller å "tro på" samene. Disse lovene viser implisitt at slik praksis hadde vært vanlig (Hansen og Olsen 2004:62)

### 4.7. Geografi og etnisitet i jernalderen

Et viktig utgangspunkt i forståelsen av forholdet mellom de to etniske folkegruppene er deres geografiske utbredelse i jernalder. Jeg vil derfor skissere en geografisk grense, og vise til kulturminner som bekrefter denne grensen. Den norrøne folkegruppen knyttes som før nevnt til steder langs kysten der det var mulig å drive jordbruk. Man har derfor vært opptatt av å se den norrøne folkegruppens bosetning som styrt av de begrensninger klimaet satte for korndyrking. Thorleif Sjøvold sier eksplisitt at det var nordlig grense for korndyrking som stoppet norrøn ekspansjon nordover (Sjøvold 1974:302). Den nordlige grensen for kontinuerlig norrøn bosetning har vært satt til områdene rundt Tromsø (Johansen 1990:33).

Eksempler på norrøne gravfunn ved nordgrensen kan gis fra jernaldergården Greipstad på Kvaløya, der det er flere vikingtidsgraver med norrøne markører, som bronsespenne og fibula i bronse. Den norrøne bosetningen har også en østlig grense; den er sterkt kyst-tilknyttet. Støren Binns (1978:17-19) forklarer dette med at strøkene i fjordbunnene hadde kortere vegetasjonssesong og dermed ugunstig klima for husdyr. Imidlertid har den samiske livsformen ikke etterlatt seg tydelige boligstrukturer, og er derfor vanskelig å avgrense. Audhild Schanche angriper derfor spørsmålet om bosetning på en annen måte. Hun viser til Lars Ivar Hansens forslag om å bruke kilder som omhandler norrønt materiale til å belyse også samiske forhold (Hansen 1984). Schanche peker på at påstanden om at norrøn bosetning ble avgrenset av muligheter for korndyrking ikke kan holde. Døgngradssummene for flere fjorder i Nord-Troms kunne gi gode klimatiske vilkår for korndyrking og fehold i fjordbunnene. I historisk tid kan korndyrking helt nord til Alta dokumenteres (Odner 1990:34). Mangel på norrøne bosetningsspor i disse fjordene må derfor ha andre årsaker enn rent klimatiske. Grovfjord, Gratangen, Lavangen og Salangen har ikke norrøne bosetningsspor, og Schanche tenker seg at dette indikerer at disse kan ha hatt samisk bosetning i jernalderen. Schanches forslag er at grensen mellom de to folkegruppene ikke har hatt en økologisk begrunnelse, men at den er en kognitiv grense mellom to forskjellige etnisiteter (Schanche 1989). Schanche skisserer et skjematisk kart over den etniske bosetningsfordelingen i jernalderen, der det framgår at øyene på ytterkysten i Nordland har hatt mindre innslag av samisk befolkning, og at andelen økte nordover i Troms, for så å bli enerådende i Finnmark. Dette samsvarer med en opplysning fra *Historia Norvegia* fra 1195 om at innbyggerne i Hålogaland for en stor del bor sammen med finnene. I tillegg kan det stemme med Lunds funn av gammetufter på øyene, som nevnt i Kapittel 2. Det later likevel til at det har vært en stabil grense mellom norrønt og samisk territorium i jernalderen. Dette kan forklares ved maktbalansen som høvdingedømmene var basert på, en balanse som gjaldt både innad mellom høvdingene, men også mellom de to befolkningsgrupper (Henriksen 1995:97, Schanche 1986:129). Schanche bringer også på bane historiske kilder der begrepet Finnmark brukes om den østlige delen av Hålogaland. Dette gjelder *Historia Norvegia* og Egils saga, nedtegnet i første halvdel av 1200-tallet. Denne bruken av begrepet Finnmark støttes av Horsts "Arkæologiske undersøgelser i Nordland og Troms Amter 1877", hvor det sies eksplisitt at strøkene øst for den norske bosetningen kalles "Finnmarken". I tillegg vil jeg vise til at Ottar i 890 e.Kr. forteller at nordmennes land er langt og smalt, og at det bor finner østenfor og ovenfor (Sitert i Hansen og Olsen 2004:68). Olsen viser til at Finnmark

etymologisk kan bety grense mot finner. Han argumenterer for at navnet bærer i seg en oppfatning om at Finnmark bebos av ”de andre”, og er en geografisk komponent i distinksjonen mellom to folkegrupper (Olsen 2000:36). Årsaken til at det kjennes så få samiske kulturminner i fjordene kan være at den norrøne historien har hatt mest fokus og vært holdt for mest interessant. Audhild Schanche hevder at forskningstradisjonen over en lang tidsperiode har favorisert den norrøne historien. Mangel på kunnskap om samisk fortid og samiske kulturminner kan tilskrives denne etno-sentriske tradisjonen (Schanche 1989:181). Dette fenomenet beskrives nærmere i Kapittel I.

### **4.8. Oppsummering**

Hensikten med dette kapittelet har vært å synliggjøre at samkvemmet mellom de to folkegruppene i Nord-Norge har vært preget av gjensidig nytte. Tidligere har tolkningene av utvekslingsrelasjonene mellom samer og høvdingedømmer vært sett i lys av en imperialisme-modell, der samene har vært tolket som den undertrykte part. En slik modell er imidlertid ikke overbevisende. Etter alt å dømme har en dikotomi oppstått mellom de to folkegruppene, der de har fylt hver sine roller. Selv om både skriftlige og arkeologiske kilder kan tyde på at det har vært signifikante forskjeller mellom de to folkegruppene, er det grunn til å tro at det også kan ha oppstått nære relasjoner mellom folk. Skriftlige indikasjoner på nære relasjoner kan vi se blant annet i Flateyrbok, der det fortelles at en bonde fra Brønnøy satte sønnen sin til fostring hos samene. I Heimskringla forteller Snorre at en håløygsk stormann satte sin datter Gunnhild hos samene for å lære trolldom. Her er poenget at disse relasjonene kan ha rokket ved de distinkte grensene mellom folkegruppene og skapt forhold som har gjort det mulig eller tjenlig for mindre grupper å leve med en mindre distinkt etnisitet. I sagaene finner vi respektfulle omtaler av samene, og beskrivelser av samarbeid mellom to parter, blant annet i Egil Skallagrimssons saga (Hansen og Olsen 2004:61-62). I det redistributive systemet ble det utviklet en arbeidsfordeling, der samene fikk en spesialistfunksjon i leveranser av skinn, fjær og hvalrosstener. Ivaretagelse av disse samarbeidsrelasjonene har sannsynligvis vært så viktig at de nordnorske høvdingene har beskyttet den samiske produksjonsformen. Dette skal ha bidratt til å opprettholde de geografiske grensene mellom folkegruppene (Odner 1983:86). I siste del av jernalderen utsettes relasjonene mellom samer og norrøne for store endringer i takt med omveltninger i omkringliggende samfunn. Sterkere markører for samisk etnisitet ser ut til å vokse fram i denne perioden. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 6.

## **Kap. 5. Beskrivelse av gjenstandsmaterialet**

### **5.1. Innledning**

Min empiriske tilnærming til problemstillingen baserer seg på tanken om at materialet fra de fire gravstedene kan bringe oss mer informasjon enn hva som før er formidlet. Det teoretiske rammeverket jeg har redegjort for kan bidra til å at man kan få øye på uttrykk som angir andre etniske sammenhenger enn den ensidige norrøne. Det vil være det konkrete gravgodset og den konkrete morfologien som formidler slike uttrykk, og som min analyse bygger på. Store deler av gravgodset har jeg sett og fotografert på Tromsø Museum, for å danne meg et eget bilde av materialet.

I dette kapittelet vil jeg gi en beskrivelse av materialet fra gravene, hovedsakelig med utgangspunkt i Thorleif Sjøvolds *The Iron Age Settlement of Arctic Norway*, bind I fra 1962 og bind II fra 1974. I tillegg bruker jeg Gerd Stamsø Munchs beskrivelse fra utgravningen i Holkestadvika, og hennes artikkel om kvinnegraven på Hagbardholmen. Wenche Slomans artikkel *Et nytt romertids gravfunn fra Nord-Norge* fra 1959 . Jeg viser også til en del upublisert materiale fra Harald Egenæs Lund, til Universitetenes Arkeologiske Gjenstandsdatabase, og Topografisk Arkiv ved Tromsø Museum. Jeg vil vektlegge beskrivelse av gravgodset, men så langt det lar seg gjøre vil jeg også beskrive beliggenhet i landskapsrommet og gravenes morfologi. I oppsummeringene etter hvert gravfelt vil jeg peke på paralleller til materialet, hovedsakelig fra norrøn kontekst. Samiske paralleller vil jeg komme tilbake til i kapittel 6. Alt materiale er fra Engeløya, Steigen kommune. De oppgitte ID-numre er hentet fra Askeladden.

### **5.2. Bø.**

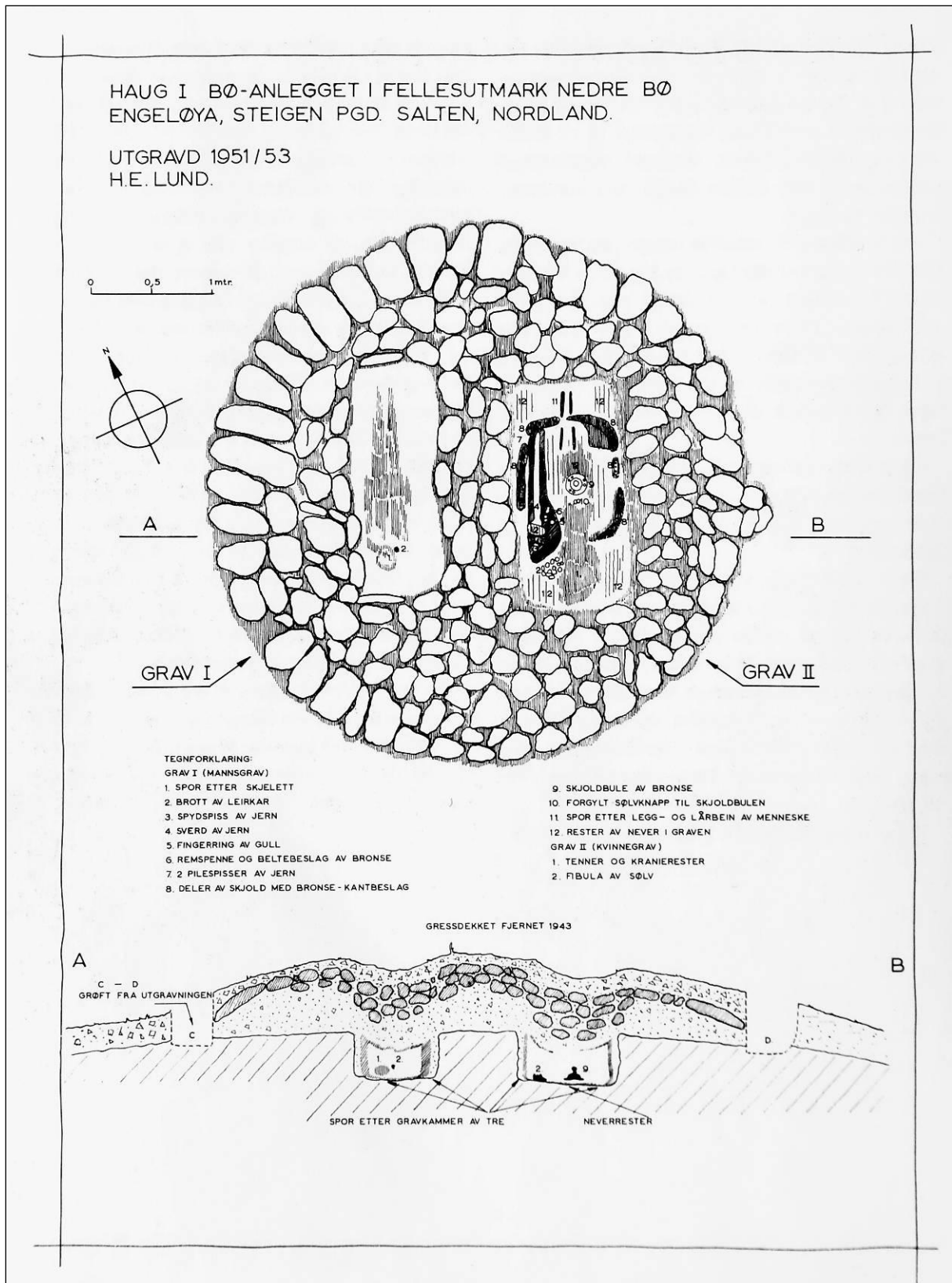
På nordvest-siden av Engeløya ligger Bø. Bygda ligger omkranset av fjell i sør, med Vestfjorden i nord, og med utsikt til Lofotveggen. I den sørligste enden av bygda ligger et tunanlegg fra eldre jernalder (Bø-anlegget, gnr.86 bnr.29, ID- nr. 37756). Selv om beliggenheten er like over havet, må det ha vært et flott utsyn fra denne plassen. Terrenget er flatt, men noe skrånende ned mot myrene rundt. Arkeolog Harald Egenæs Lund forteller fra sine befaringer på 1950-tallet at det lå flere graver i tunanleggets nærhet, som nå er borte. De fire gravene som lå tette opp til tunanlegget ble utgravet av Lund på 50-tallet, og vises

fremdeles i terrenget. Av disse er den mye omtalte Bø-graven (dobbelgraven). Den omtales her som haug 1, og ligger 20-30 m nordvest for tunanlegget.



**Figur 1. Bø-graven avdekket. 1951. Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.**

*Haug I, Grav 1.* (Figur 1) (Ts5401 a-p). ID-nr. for haug I, II og III: 37756. Bø-graven framsto ved utgravningen i 1951 som en lav forhøyning, ca 0,40m over terrenget rundt, med gresstorvdekke. Diameter var 4,5m. En fotkjede av flate heller var lagt innover haugen, og fyllen besto av hvit fjæresand blandet med torv. En del heller og fjærestein lå også i fyllmassen, særlig over gravene. De to gravlagte var blitt lagt ved siden av hverandre, i hver sin trekiste med ca 65cm mellom kistene, ca en meter under haugens topp. Ved utgravningen var det kun svake spor etter trekistene. Gravkamrene var ca 2m lange, nordøst-sørvest. Det østligste gravkammeret var fra 1-0,75m bredt. I den østligste graven var en mann blitt begravet med hodet mot sydvest, fullt påkledd, med sine våpen (Slomann 1959:3). Skjelettet var dårlig bevart, men nøkkelbeinet og noen andre beindeler kunne tas opp.



Figur 2. Tegning av Bø-graven. Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum

Våpensettet i mannsgraven besto av sverd i en treslire, to spyd Figur (det ene hadde mothaker og var kanskje en lanse), pilespisser og skjold. I tillegg fantes en fingerring i gull (R.307), restene av et sverdbelte og et knust leirkar (nå restaurert). Skjoldet har ligget over bryst og underliv og litt av lårene. Her og der kunne ses små rester av tekstil, og rester av en fell med tykke hår, antagelig en bjørnefell. Både over og under sakene ble det funnet tykke lag av never.



**Figur 3. Spydspisser og pilespisser fra Haug I, grav 1. Foto: Sidsel Bakke. Gjenstandene tilhører Tromsø Museum**

Sverdet er en tveegget *spatha* fra yngre romertid. Kavlen er helt dekket av hestetagl, lagt i tette bunter på langs, og holdt på plass av tre smale bronseringer og en holk av bronse øverst og nederst. Laura Bunse (2010:92). skriver at tilsvarende sverdgrep med hestehår kjennes fra det germanske området på kontinentet på 100- og 200-tallet Sverdskjeden har en doppsko av bronse, bestående av to sirkelrunde bronseplater som er lagt over U-formet, bøyd bronseblikk som er sidebeslag. Dette ble holdt sammen av bronsenagler. Det er umulig å se om doppskoen har vært ornert, på grunn av irr. Doppskoen kjennes fra flere norske funn, blant annet fra Jevnaker i Oppland og fra Avaldsnes i Rogaland. De to spydspissene av jern, en med og en uten mothaker (R208), er typiske i våpensett fra 3. århundre. Pilespisser av jern er derimot



sjeldne i romertidsgraver, også i andre nordiske funn. I danske mosefunn er pilespisser vanlig sammen med buer, men de ligner ikke på pilespissene fra Bø (Slomann 1959:14). Av skjoldet fantes en skjoldbule, et skjoldhåndtak av bronse og tre, og rester av et tynt skjoldbrett i or (1x0,85m), rektangulært med avrundete hjørner. Kantene var belagt med lær og beslått med bronse. Spor av både rød og blå farge tyder på at skjoldet har vært malt, kanskje på begge sider. Blåfargen er egyptisk blått, rødfargen er zinober (Rosenqvist 1959:34). Et røntgendiagram av blåfargen er fullstendig identisk med en prøve fra et stort gravfelt på Slusegaard på Bornholm. Denne prøven skriver seg også fra et treskjold fra yngre romertid. Slik farge ble funnet på tre skjold på Slusegård-feltet (Rosenqvist 1959:32 Rasmussen 2010:372). Det fins også en parallell i Malvik i Sør-Trøndelag, hvor egyptisk blått er konstatert på et rundt, skinntrukket kjold i løvtre fra yngre romertid. Skjoldet var del av en mannsgrav med fullt våpensett: tveegget sverd, sverd, skjold, kastespyd og lanse (Thingstad 1990:10). Zinober er et mineral, og har vært et kostbart fargestoff. Forekomster av stoffet finnes i Spania, Bayern, Italia og Jugoslavia (Rosenqvist 1959:31). Rasmussen påpeker at det også ble fremstilt av romerne. En parallell til skjoldet i Bø finnes blant annet fra Hunn i Østfold (Slomann 1959:16).

Selve skjoldbule er en stangbule i bronse, i enden av stanga satt en trepropp med en knapp i forgylt sølvblikk. Paralleller finnes fra funn på Gisleberg på Gran, Hadeland, og fra Gotland. Beltet er av lær med remspenne, beslag og nagler av bronse. Denne typen er kjent fra hele Norden, og beltedoppens form daterer den til 3.århundre. Leirkaret er enkelt, uornert, vaseformet, av løsbrent, grovt og meget kvartsholdig gods. Tekstilrestene er av ull, vevet i fireskiftet rutekypert, og har paralleller fra Frol i Nord-Trøndelag. Fingerringen av gull har konkav underside og konveks, noe fasettert underside. Slike er vanlige i Norge fra hele romertiden. Slomann mener at dateringen til midten av 3.århundre er sikker, og understreker det allment nordisk-germanske med funnet.



*Haug I, Grav 2. (Ts 5401 II).* I den vestligste graven i haug I var funnene mer sparsomme. Selve graven var 2 m lang og 0,80m bred. Også her ble det konstatert spor etter en trekiste. I søndre del av graven ble det funnet skallefragmenter og noen tenner. Rett øst for dette lå en liten sølvfibula.

**Figur 4. Fibula i sølv fra Haug I, grav 2. Ved Bø-anlegget. Foto: Sidsel Bakke**

Sloman skriver at fibulaen kjennes både fra Norge, Norden og det meste av Tyskland, og dateres til 3. eller 4. århundre. Fibulaen er gjennomhullet, og har kanskje vært båret i et kjede rundt halsen. Vanligvis finnes fibulaen i par, men her er kun en (Sloman 1959:3).

*Haug II.* Denne haugen ligger 4-5 m nordøst for haug I, ubetydelig høyere i terrenget.

Midtpartiet og gravkammeret ble undersøkt av Harald Egenæs Lund i 1953, men graven ble helt avdekket først i 1956. Ingen daterende funn ble funnet, men morfologien skiller seg ut fra de andre. Haugen var nærmest firkantet på fasong, orientert NNØ-SSV, drøyt 7m lang langs østre langside, og bredden var mellom 3,5 – 4,5m. Det var reist en steinhelle i sørvestre hjørne, og også to steinheller i hjørnene på nordre ende av haugen. En steinhelle lå i sørøstre hjørne. Midt i haugen var et mannslangt gravkammer av stein, nedsenket i sandgrunnen.

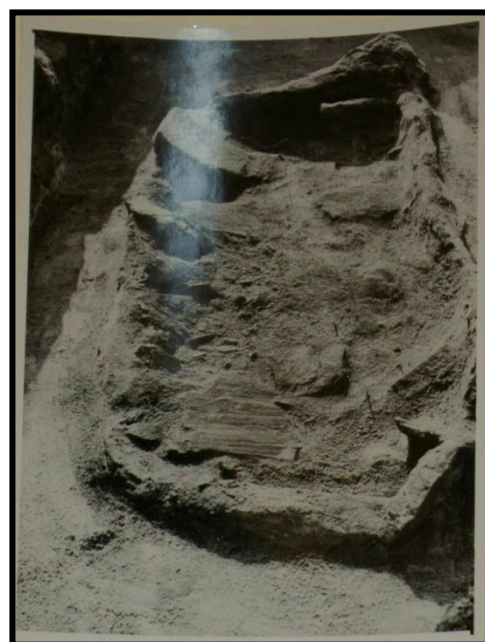
Kammeret var 2,1m langt og 1m bredt. Sloman mener at kammeret må ha vært foret med tre, siden bare få av hellene var store nok til å rekke over gravens bredde (Sloman 1959:7). Harald Egenæs Lund skriver at hele haugen har vært dekket av ett til to – kanskje flere lag stein, som har ligget som et rygget ”tak” over hele haugen og graven. Den må ha hatt en rygget midtlinje, og hatt et tak-lignende utseende. Den har vært

ca 0,5m høy på midten. De reiste steinene i hjørnene har gitt graven et særpreg. Hellene må ha vært hentet fra oppunder fjellene. Det var ingen funn i graven, men svake mørke striper i den lyse sanden indikerer at det har vært en skjelettgrav (Lund 1956).

*Haug III* lå 25-30m nordøst for haug II, like ved et fuktig myrdrag. Denne var 5m i tverrmål, og fra 0,3-0,5m høy. Fyllmassen i denne haugen hadde færre store steiner enn de to andre. I midten av haugen, på bunnen, fant Lund en 1,3m stor steinsatt ring.

Mellom og under steinene var det brent jord, men ikke tegn til knokler eller gravgods (Sloman 1959).

Mangelen på gravgods gjør at dateringen på haug II og III må støtte seg på Haug I, altså midt i det 3. århundre. Imidlertid mener Lund at haug II kan være eldst, siden den ligger høyest i terrenget. Den ser også ut til å ha vært meget forseggjort (Lund 1956).



**Figur 5. Haug II ved Bø-anlegget. Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum**



**Figur 6. Haug III ved Bø-anlegget. Foto: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.**

*Haug IV. (Ts 5278 q-s).* På sørsiden av bygdeveien, ca 30 m fra tunanleggets sørvestside ligger en relativt stor haug. Lund beskriver den til 17m i diameter og 1-1,5m høy. Lund gravde denne haugen i 1954. Han påpeker at det ikke var fotgrøft rundt haugen og heller ikke kantstein, dog framstår haugen i dag med fotgrøft på sørsiden. Et steinskikt var lagt over den sentrale delen av haugen, med et torvlag under. Midt i haugen var det bygget en steinkjerne, ca 7m i diameter. Under steinkjernen var det svake spor etter et brannlag, en del brente bein av menneske, fem brente bjørneklør og brott av en liten hankeurne med sterkt utoverbøyd kant. Brottene lå spredt utover et 1x0,5m stort område i sentrum og på bunnen av haugen. Lund poengterer at de brente beina ikke kunne ha ligget i krukka. Hankeurna daterer graven til eldre jernalder (Lund 1954).

*Rundrøys nord for Bø-anlegget (Ts5278 t-v. ID-nr.47831).*

350 m nord for Bø-anlegget gravde Lund ut en større, avflatet rundrøys i 1954. Røysa var 18m i diameter, 1,2 m høy, med fint bygget fotkjede. På bunnen av røysa var det et lag skjell, særlig strandsnegler (*litorina litorea*). Over dette lå en del brente bein og bjørneklør klumpvis mellom steinene. Det var ingen spor etter grav eller andre gravlegninger i røysa. Lund oppgir

ingen datering på denne røysa. Det ble foretatt 14C-datering på brente bein fra denne røysa i februar 2012. Denne ga en datering til 375-400 f.Kr (TRa-3389. 14C alder før nåtid 2320+/-40). Dette plasserer røysa i førromersk jernalder, 5-600 år tidligere enn de øvrige gravene rundt Bø-anlegget.

*Gravene ved Steigskaret* (Ts. 5402a-c. ID-nr. 68320).

De 4-5 gravhaugene som ligger langs den gamle ferdselsveien over Steigskaret er mer eller mindre ødelagt og delvis utslettet av bygging av mitraljøsestillinger under 2.verdenskrig. Disse gravene ligger litt høyere opp i terrenget enn gravene rundt Bø-anlegget, med storslått utsikt over Vestfjorden. Lund undersøkte disse haugene i 1954. I haug I, som var 6 m i diameter, fant han ikke spor etter grav eller gravgods, kun et lag stein og store heller, og litt trekull.



**Figur 7. Brente bein, leirkar og gjennomhullede bjørneklør fra Grav II ved Steigskaret. Foto: Sidsel Bakke.**

Rundt haug II var det en omhyggelig lagt fotkjede. Diameteren var 10 m, og høyden var 1,20 m. Selve graven var senket ned i skjellsanden, og kantsatt med steiner. Store dekkheller var lagt over. Han fant et uornert, spannforma leirkar midt i gravkammerets østre ende. I bunnen av gravkammeret fantes mørkere spor i sanden, trolig etter skjelett. Noen brente bein, trekull og noen gjennomhullede bjørneklør fantes over gravkammeret, under steinfyllen i sørsøst-delen av haugen (Lund 1954). Muligens er dette en sekundær branngrav (Moltu 1988:85). Sjøvold kommenterer at det er vanskelig å finne paralleller til leirkaret i den primære graven, men daterer likevel graven til sen romertid (Sjøvold 1962:52).

*Graven ved Klokkerlia (Ts5278 w)*

Denne graven er ikke registrert i Askeladden, og har derfor ikke ID-nr.

I en haug 150 m øst for gravhaugene i Steigskaret, ved foten av Klokkerlia, gravde Lund ut en gravhaug i 1954, som besto av sand og stein. Haugen ligger for seg selv, lavt i terrenget, men likevel med godt utsyn over fjorden. Den var 12m i diameter, og 1,5m høy. Haugen inneholdt ikke gravgods, men brente bein og noen tenner lå spredt over hele haugen, i flere lag. Lund mener det kan stamme fra flere individer. Han antyder at dette ikke er en vanlig gravhaug, da det er en uvanlig skikk. Han mener den må forbindes med Bø-anlegget. Her må tilføyes at Lund senere fikk muntlig informasjon om at denne haugen kan ha vært åpnet av lokalbefolkningen tidlig på 1900-tallet, og det skulle da være funnet et sverd med forgylt knapp (Lund 1958). Det rotete inntrykket kan altså skyldes en tidligere åpning.

*Kommentarer:*

Gravene rundt Bø-anlegget og ved Steig-skaret har alle en datering innafor eldre jernalder. Med hensyn til morfologi og gravgods framstår de likevel som ganske forskjellige. Både lave hauger, vid røys, stor haug, fotkjede, fotgrøft, steinring og rygget steintak er representert. Bortsett fra den rike dobbeltgraven er gravgodset sparsomt. Det er gode paralleller til Bø-graven (dobbeltgraven) i sørskandinaviske funn, både med hensyn til våpenutrustning og morfologi. I tillegg til den allerede nevnte Malvik-graven, kan funnet fra Østre Hovin i Ringsaker være en parallell med hensyn til våpensettet (Solberg 2003:82), bortsett fra at sverdet der var enegget. Trekisten i Bø-graven samsvarer med skikken i yngre romertid for både Østlandet og Vestlandet (Solberg 2003:77). Det er også en parallell på Veien på Ringerike, der en ubrent våpengrav fra yngre romertid skiller seg ut mellom flere samtidige branngraver (Gustafsson 2005:6). Også på Høgom i Mellan-Sverige finnes en grav fra eldre jernalder der en trekiste er bygget inn i en stor steinrøys. Høgomgrava er imidlertid mye større enn gravene i Bø, hele 40 m i diameter og 4 m høy. Selve gravkammeret har også vært stort, 5x2 m, foret med tømmerstokker. Taket har vært isolert med bjørkebark (Ramqvist 1992:36). Fra Føre i Vesterålen kan hentes et eksempel på en grav som har mange likhetstrekk med Bø-graven. Føre-graven var den underste og eldste av flere lagvise graver som var bygget oppå hverandre. Den hadde ingen trekiste, men en steinkiste av store heller, og en røys var lagt over disse. Selve graven var tørr og fri for jord. Et skjelett fantes, med to spyd, sverd, lærbandolær med bronsespenne og et skjold med skjoldbule. Skjoldet hadde vært malt blått på den ene

siden og rødt på den andre. En leirkrukke og en hund som var delt i to var også lagt ned. Alt sammen lå på en bjørnefell (Simonsen 1959:5). Simonsen understreker de påfallende vestlandske parallellene, men peker også på at doppskone er i utskåret hvalbein, og at dette er et nordnorsk drag. Som før nevnt bærer våpenutrustningen i Bø-grava bud om germansk påvirkning. Både skjoldet, sverdet, gullringen og spydene kjennes som vanlig utrustning i germanske graver fra denne tidsperioden (Solberg 2003:77).

Bruk av never og bjørnefell i graver finner vi også i germanske graver. Fra Gloppen i Sogn og Fjordane kjennes en hellekistegrav fra 400-tallet, der en mann var blitt lagt i sovestilling på et lag never dekket med en bjørnefell (Solberg 2003:169). Et annet eksempel kan være en grav i Hennebygda i Sogn og Fjordane der never ble funnet sammen med spyd, øks, biksel og båtsaum (Magnus 1978).

Med unntak for Bø-graven (dobbeltgraven) og Haug II er det indikasjoner på at de øvrige gravene både ved Bø-anlegget og ved Steigskaret har vært branngraver. Indikasjonene er brente bein i flere av gravene, og spor etter brannlag. Leirkar som ofte finnes i sørnorske branngraver er også til stede i to av de mulige branngravene ved Bø-anlegget. Her må imidlertid tas forbehold om at de brente beina kan stamme fra dyr. Branngravskikken er svært vanlig for Vest-og Sør-Norge i romertid, men har vanligvis vært betraktet som uvanlig i Nord-Norge (Sjøvold 1962:142, Vinsrygg 1979:61). Dette synet bør nok nyanseres noe, etter at nyere funn viser en større variasjon enn før antatt. Jeg viser her til gravfeltet på Hunstadneset , Kveøy i Troms, der flere branngraver er påvist i tillegg til ubrente begravelser (Arntzen og Sommerseth 2010:60-92). Branngraver i Nord-Norge ses som resultat av påvirkning av germansk gravskikk. Generelt må man si at det germanske preget er tydelig til stede i gravene ved tunanlegget i Bø. Den mangfoldige morfologien vi møter i disse gravene kan likevel gi grunnlag for å tenke seg at flere kulturpåvirkninger enn den germanske har kommet til uttrykk. Både morfologien og gravgodset vil jeg komme tilbake til i kapittel 5.

### **5.3. Skogøya.**

Skogøya er en lav, liten holme på nordsiden av Engeløya, ca 250m lang og 150m bred. Den er nå landfast ved fjære sjø. Skogøya har steinete myrsumper og sandholdige småsletter mellom nakne bergknauser. På dette gravfeltet er det ingen steinkister, men gravrommene er nedgravd

ca 1m i grunnen. Steinheller er lagt over gravene, og over disse er lagt grus og jord (Moltu 1988:93). O.Nicolaissen gjorde i 1896 og 1921 utgravninger av til sammen 14 graver. Skogøya ligger ut mot Skagstadsundet, med utsyn til Lundøya. Nicolaissen laget et kart over Skogøya hvor 17 av de 20 gravene er avmerket, men oppgir ingenting om plassering av gravgodset i gravene. De fleste gravene er runde, med diameter fra 4 – 7,5m, høyde opp til 1m, men flere var så å si usynlige over bakken. Sannsynligvis er samtlige graver ubrente skjelettgraver, men det ble funnet lite skjelettmateriale. Fra utgravningen i **1896** presenterer Sjøvold følgende funn:

*Grav II/1896* (Ts 1117-21): Fire korsformede spenner og litt tekstil Spennene er av typene R.247-52 og R.248-9. Dateringen er første halvdel av 500-tallet, men R.252 settes noe yngre (Sjøvold 1962:57).



**Figur 8.** Korsformet spenne fra Grav II på Skogøya. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum

*Grav III* (Ts 1122-30): To store og to små korsformede spenner: De store spennene er av type R.248-9, som ses som en mulig lokal, nordnorsk variant av en type spenne med sterk påvirkning fra Vestlandet (Sjøvold 1962:159). De to små spennene er av en sjeldnere sort, med paralleller i et funn fra Rogaland. To fuglenåler: begge har gjennomhullet bryst. En ringformet spenne, av angelsaksisk type. En jernkniv uten nærmere beskrivelse. En kam: av type R.159, som består av tre sammennaglede seksjoner, dekorert med fine parallelle linjer og halvsirkler med markert senter. En spannformet krukke: dekorert med vertikale striper med rekker av andreakors mellom, og større andreakors under fire horisontale striper under

kanten. Det finnes ører til en hank, antagelig har hanken vært av jern. Graven dateres til første del av 500-tallet. (Sjøvold 1962:57).

*Grav IV* (Ts 1131-7): Nicolaissen kaller dette en båtgrav, men gir ingen opplysninger som kan hjelpe oss å vurdere denne påstanden. Tre korsformede spenner i dårlig forfatning, en av dem støpt i samme form som Ts 1120 fra grav II. Skår fra en spannformet krukke, ornert med horisontale og vertikale streker, og preget mønster. Datering: første halvdel av 500-tallet (Sjøvold 1962:58).

*Grav V* (Ts1138-42): Spinnehjul av brent leire, brukket jern-nøkkel, fragmenter av spydspiss, sigd brukket i fem deler, noen harpiksstykker, bark-beholder, noen små potteskår. En defekt korsformet spenne som dateres til siste halvdel av 400-tallet.

*Grav VII* ((Ts 1143-4): Noen større jernstykker, fragmenter av et sverdblade, kvartsbryne, noen harpiksbiter som har vært tettemiddel i en bark-beholder. Dateringen settes til folkevandringstid (Sjøvold 1962:58).

*Grav IX* (Ts 1145-9): To små øre-skjeer i bronse, små potteskår fra to krukker, den ene spannformet, den andre bolleformet. En likearmet korsformet spenne, som setter dateringen til 500-tallet.



**Figur 9.** Øreskjeer fra Grav IX på Skogøya. Foto: Sidsel Bakke Tilhører Tromsø Museum.



Fra Nicolaissens utgravning i **1921** presenterer Sjøvold følgende funn:

*Grav I/1921* (Ts 2684): Denne graven har en usikker plassering på Nicolaissens kart. Graven var forstyrret, og eneste funn var en ringformet spenne i bronse fra 500-tallet (Sjøvold 1962: 59). Imidlertid vil jeg heller beskrive denne gjenstanden som en beltering.

*Grav II/1921* (Ts 2685-92): Denne graven inneholdt et komplett våpensett: rester av et sverd, to spydspisser, en øks, en skjoldknapp, en korsformet spenne, en bronsespenne (funnet året etter, i oppkastet fra graven). Dateringen settes litt usikkert til siste del av 400-tallet (Sjøvold 1962:59).

*Kommentarer:*

Fra gravfeltet på Skogøya har vi svært lite informasjon med hensyn til morfologi. Gravgodset framstår imidlertid som entydig innenfor folkevandringstid, med til dels lignende gravgods i de forskjellige gravene. Det store antallet korsformede spenner (14) er oppsiktsvekkende. Siv Kristoffersen hevder at folkevandringtidens kvinnegraver gjerne inneholder korsformede spenner, relieffspenner og nøkler (Kristoffersen 2000:70), og Bergljot Solberg påpeker at én enkelt korsformet spenne kan opptre i manngraver (Solberg 2003:138). Hvis dette stemmer kan fire av de åtte omtalte gravene ganske sikkert defineres som kvinnegraver. Feltet viser gode paralleller til gravskikken fra Agder og nordover Vestlandskysten fra dette tidsrommet. I Grav V og VII forekommer harpiksbiter, som korresponderer med graver over store deler av Sør-Norge. Disse stammer fra trekar som antagelig har vært fylt med mat (Nordby:2006:56-57). Det spannformede leirkaret i Grav III har svært store likheter med et kar fra Døsen i Os, sør for Bergen (Shetelig 1912:127), og også med et leirkar fra et gravfunn fra Hølseng i Lekanger (Rygh 1885:376). De korsformede spennene må settes i forbindelse med vestnorsk kultur i folkevandringstid. Gutorm Gjessing antyder at Sogn og Fjordane kan ha vært utspring for denne påvirkningen, men det finnes likhetstrekk også i Rogaland og Agder (Gjessing1938:20). Spennene har også en stor utbredelse i Vest-Skandinavia, Nord-Tyskland og England (Arntzen og Sommerseth 2010:20). De to fuglenålene tilhører en gruppe med svært bemerkelsesverdig distribusjon. Det er funnet 7 fuglenåler på Engøløya, et par i Lofoten/Vesterålen, men den største tettheten er funnet i Rogaland. Uten å gå nøyere inn på det må det sies at dette nok understreker en særlig forbindelse (Engevik 1995:15). En parallell

til innholdet i Grav II/1926 finner vi i Gloppen i Sogn og Fjordane. Her var en mann på 400-tallet gravlagt med tveegget sverd med bronsebeslått slire, to spyd, pilespisser og skjold. I tillegg hadde han et stort bronsebeslått trespann og flere fat og skåler av tre, samt et treskrin. Andre kostbarheter var et sølvbeslått beger av klart glass, en gullmedaljong, en liten skålvekt og en skinnpung med små blylodd. Han lå på et lag bjørkenever dekket med en bjørnefell (Solberg 2003:169). Når det gjelder Grav III har de to fuglenålene paralleller i en nesten helt identisk nål fra Vestfold, to temmelig like henholdsvis fra Rogaland og Sogn og Fjordane (Engevik 1995:15).

Gravfeltet på Skogøya har et tydelig og tilsynelatende entydig norrønt preg. Det er ikke lett å få øye på trekk som kan tilskrives samisk påvirkning, eller som kan peke på annet enn germansk påvirkning.

#### **5.4. Hagbardholmen (ID.nr 7944)**

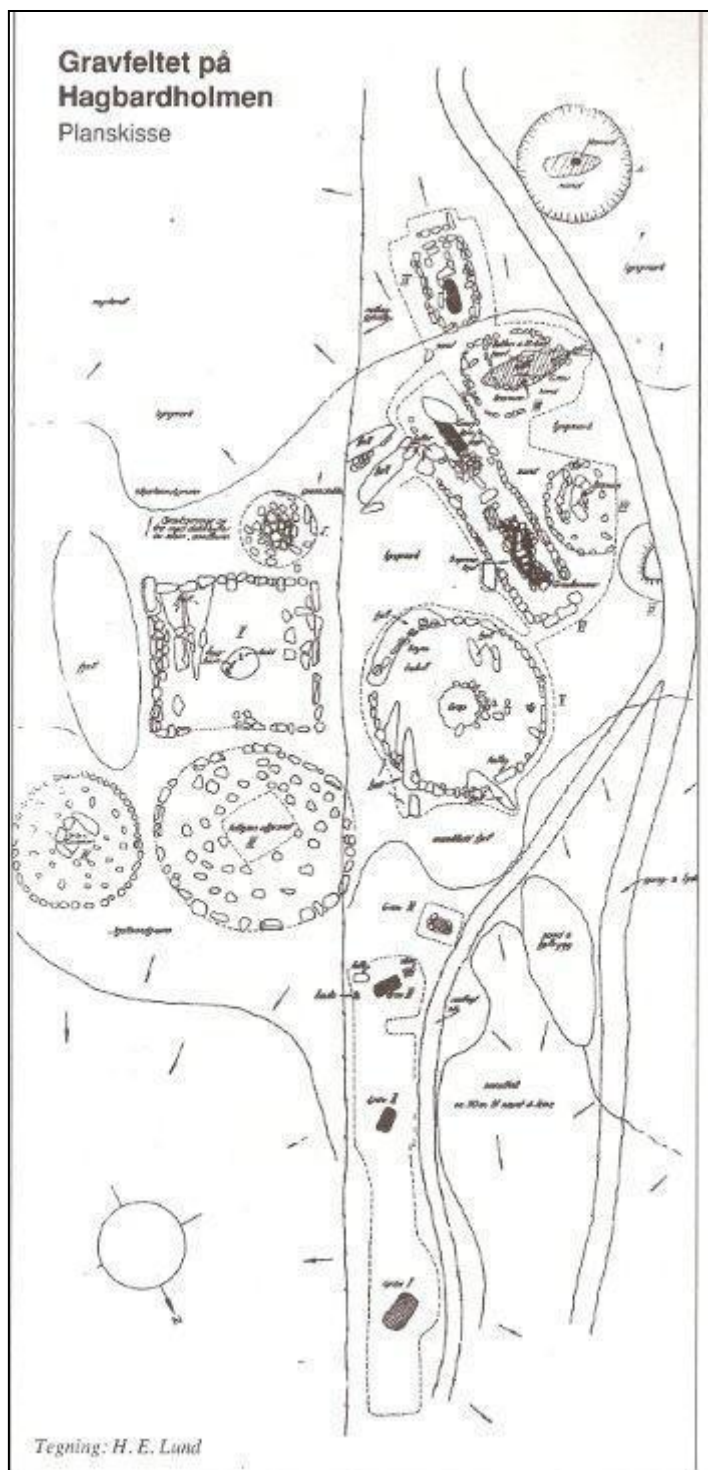
Hagbardholmen er en holme rett ut for Steigen gård, på vest-siden av et grunt sund som er ca 200 m bredt. Holmen er lav, med litt kupert terreng, vekslende mellom mindre bergrygger og små sletter med jord og sand. De omtalte gravene ligger ganske tett samlet på et område midt på holmen. Hagbardholmen er et gravfelt med flatmarksgraver, og ingen av gravene har ruvet i terrenget. Harald Egenæs Lund registrerte 23 graver på holmen, og i 1954 gravde han ut 11 av dem, og ytterligere fire i 1956. Han mente at det kunne være så mye som 50 graver på holmen. Imidlertid gravde Oluf Nicolaisens på Hagbardholmen flere ganger, den første gangen allerede i 1879, og de første funnene som omtales stammer fra Nicolaisens utgravninger.

Løsfunn

Nicolaissen gravde to ikke spesifiserte graver på Hagbardholmen i 1879 (Ts 454, 456, 459,460). Størrelse, fasong og høyde er ikke oppgitt for disse to gravene. Den ene var en flat grav omgitt av steiner, som inneholdt et godt bevart skjelett, sverd, kniv, en dobbeltknapp i bronse og fire bronsefragmenter. Denne graven er ikke daterbar. Den andre graven (Ts455, 457, 458) hadde en liten steinkiste, og inneholdt en spydspiss, en skjoldbule (R. 563) og fire jernstykker. Datering settes til 900-tallet (Sjøvold 1974:64).

I 1902 mottok O. Nicolaissen et flott funn fra Hagbardholmen, som var funnet av gårdbruker Jens Johansen, og innsendt av prost Koren. Om selve graven skriver prost Koren at den var ”fire alen lang og 1 ½ alen bred, omgiven av kupelsten”. Det var oppreiste heller på tre kanter, men ikke i fotenden. Heller var det også i bunnen av

graven, og over selve gravrommet. Alt var dekket av fin sand. Gravgodset lå ved den døde overkropp (TopArk). Sammen med et ubrent skjelett lå en stor og to små korsformede spenner, en liten relieffspenne i sølv, to fuglenåler og rester av hekter som antagelig har festet sammen håndleddsbeskyttere. Gravgavene lå på den gravlagtes bryst, fuglenålene rett



**Figur 10. Planskisse over gravfeltet på Hagbardholmen.**

*Tegning: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.*

nedenfor haken. Relieffspennen er kjent fra kontinentet og England, og flere fine eksemplarer er funnet på Gotland. Dateringen settes til første del av 500-tallet (Sjøvold 1962:53).



**Figur 11. Funn fra ubestemt grav på Hagbardholmen Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.**

Harald Egenæs Lund gjorde utgravninger på Hagbardholmen både i 1954 og 1956. Dessverre ga han ikke gravene fortløpende numre. På kartet han tegnet over holmen er det dobbelt sett med grav I, II, III og IV, og ingen årstall er inntegnet. Ved å sammenholde kartet med Lunds notater har jeg imidlertid klarlagt at det er de fire østligste gravene på feltet som er utgravd i 1956. Dette er viktig både for forståelsen av lokaliseringen og for dateringen av de forskjellige gravene.

Omtale av gravene som ble utgravd i 1954:

*Grav I/1954* (Ts 5281 a-gg): Dette var en svært rik flatmarksgrav, orientert SV-NØ. Den var usynlig på overflaten, der var verken steinmarkering, steinheller eller haug. Graven var en halv meter dyp, 2,10 m lang og 1,60 m bred, med spor av trekiste. Skjelettet av en kvinne lå på sin venstre side, med kryssede bein, og med hodet i sørvest. Ved hodet lå et klebersteinskar, ved venstre arm et linhekle, to spinnehjul, vev-skje i kvalbein og skiferbryne. Ved venstre hånd lå en liten jernbjelle. 1200 perler av forskjellige typer og størrelser hadde antagelig dannet et halskjede som den døde har hatt rundt halsen. Den døde var også pyntet

med to ovale bronsespenner (R. 655), en ringspenne i bronse (baltisk type), og en uvanlig rund spenne i bronse, innsatt med glassbiter. Ringspennen i bronse er etter alt å dømme en Vestfinsk type (Serning 1956:98). I tillegg var det to små bronseringer like under skallen. En knapp kan ha tilhørt en gotlandsk ryggknappspenne.

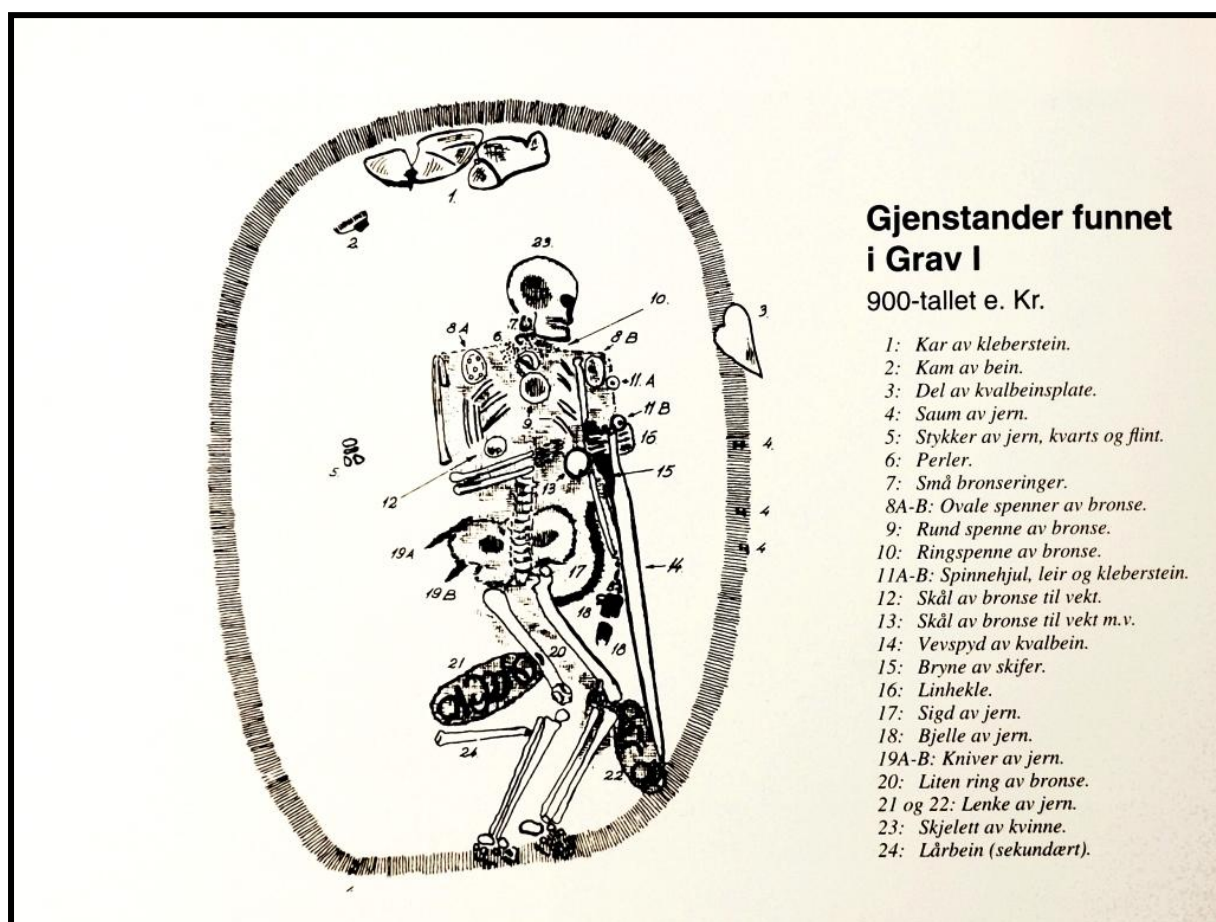


Figur 12. Perlekjede fra Grav I/1954, Hagbardholmen. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.



Figur 13. Baltisk spenne fra Grav I/1954, Hagbardholmen. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.

På venstre side av hodet var det lagt en kam av bein, noen flintstykker og noen jernstykker. Ved høyre arm lå en sigd, og to kniver ved høyre hofte. Ved den døde midtparti lå to vektskåler i bronse. Rett over knærne lå en slags jernlenke. Muligens kan denne ha hørt sammen med jernbjella, og dannet et slags instrument, som hos Rygh 460 og 461 (Rygh 1885). Bjella har likhetstrekk med ei bjelle fra Nordre Fevang i Vestfold (Petersen 1951:58) Seks jernnagler lå på sidene av graven, antagelig fra trekisten. I gravens øvre venstre kant lå en større tilskåret, uornert kvalbeinsplate, brukket i to deler. Graven var dekket av tykke lag med bjørkenever. Denne graven dateres til sein vikingtid, 900-tallet (Sjøvold 1974:65).



Figur 14. Grav I/1954, Hagbardholmen. Tegning: H.E. Lund. Tilhører Tromsø Museum.

*Grav II/1954 (Ts5282 a-b):* Graven var usynlig på overflaten, og senket ned i lys, grov skjellsand, med spor etter en trekiste. Den var ca 1,50 lang, 0,3m dyp og 1 m bred. Orientering: NØ/SV, og den døde lå med hodet i NØ. Det var ingen steinsetting eller dekkheller. Den døde lå på sin venstre side, med kryssede og sterkt opptrukkede bein, skjelettet var relativt godt bevart. Ved bekkenpartiet lå en del tynne fugle- og dyrebein, et sneglehus og en kutann. Utenom dette var det eneste gravgodset en sterkt forrustet ringnål med lang nål (12-14cm). Denne har tidligere blitt omtalt som en klavelignende gjenstand, men etter min oppfatning er det klart at det er en ringnål med lang nål. Lund skriver at klaven neppe har ligget rundt halsen, men muligens som ”stål” lagt over den døde. Denne tolkningen mener jeg er søkt, i og med at plasseringen kan forklares med at nålen var festet øverst på et klesplagg. Datering settes til vikingtid. (Lund 1954, Sjøvold 1974:66).



**Figur 15.** Fra Grav II/1954, Hagbardholmen. Tynne dyre-og fuglebein, et sneglehus og en kutann. *Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.*



**Figur 16.** Fra Grav II/1954, Hagbardholmen. Forrustet ringnål. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.

*Grav III/1954* : Graven hadde vært åpnet tidligere, og materiale fjernet. En bautastein sto i gravens nordøstlige ende, bautasteinen var 1,50 m høy, 0,35x0,20 m tykk. Graven var 1,70 m lang, 0,90 m bred og 0,75 m dyp. Det var flere store heller i bunnen av graven, muligens har den vært dekket av heller. Graven inneholdt ingen daterende oldsaker, men noen skjelettdeler av menneske (Lund 1954).

*Grav IV/1954* (Ts 5283 a—k): Dette var en flatmarksgrav, orientert SØ/NV, og den døde hadde ligget med hodet i sørøst. Lund har ikke oppgitt bredde og lengde for denne graven. I hjørnene på graven var fire større steiner. Skjelettet var dårlig bevart, men den døde hadde ligget på sin høyre side, med kryssede bein. Over hodet lå to kammer i bein, og et lite objekt i bly, et spinnehjul i kleberstein og noen flintstykker. To ovale bronsespenner (R647A) lå ved skulderpartiet, og en jernring med festenål lå ved venstre kne (Sjøvold 1974:66), antagelig en ringspenne. Lund hevder at også denne graven må ha vært dekket av never og tre, men at det er forvitret bort. Datering settes til 800-tallet (Lund 1954).

*Grav V/1954* (Ts 5284 a-b): Denne graven var en rund, forseggjort steinkrets med diameter 9,50 m som lå midt i gravfeltet. Steinkretsen var laget av mindre, til dels kuplete og



hellelignende stein. Graven lå på den mest utsøkte delen av feltet. Midt i kretsen var en forhøyning over en skålformet forsenkning som må ha vært graven, antagelig tidligere åpnet. Lund oppgir ingen mål på forsenkningen. I østre halvdel av kretsen var en del trekull og en hein av kvartsitt, 10-12 cm lang, brukket i begge ender. Et lite brannlag vistes under torva. Lund oppgir ingen datering utover at heinen var av eldre jernalders type (Lund 1954).

*Grav VI/1954:* Tett inntil og på sørsiden av grav V lå en 21 m lang og 3 m bred rektangulær, enkel steinsetting, orientert S/N. Langs midtlinjen var det to lave steinhauger. Under hver av steinhaugene var et gravkammer, i hver sin halvdel av steinsettingen. Begge gravene hadde tidligere vært åpnet. Graven lengst nord var 2,50 m lang, 0,50- 0,70 m bred, 0,50 m dyp, delvis med kantsatte heller. I denne graven ble det funnet to spinnehjul av stein; det største ca 6cm i tverrmål, det minste ca 4cm. Graven lengst sør var 3 m lang, 0,70 m bred og 0,70 m dyp, også denne med kantheller. Her ble funnet noen bein av menneske, og noen ubestemmelige jernstykker. Datering oppgis ikke (Lund 1954).

*Grav VII/1954:* Graven var en delvis bevart rund steinkrets, som må ha vært ca 4,50 m i diameter. Midt i ringen var det to større, skråstilte heller, den ene ca 1m, den andre ca 0,75m lang. Ved foten av disse har det vært en grav, som har vært åpnet tidligere. I denne graven ble det funnet et delvis bevart skjelett av menneske og en liten ring av jern, ca 2cm i tverrmål. Datering uviss (Lund 1954).

*Grav VIII/1954 (Ts 5285a-h):* Denne graven framstår som en oval steinsetting på overflaten, og angir at dette har vært en båtgrav. Steinsettingen var 5,60 m lang øst-vest, 4 m nord-sør. Selve graven midt i steinsettingen angir båtens størrelse: 4,9 m øst-vest, 1,1m bred nord-sør, og 0,4m dyp. Det fantes kun én jernnagle, men Lund mente å se svake konturer etter en båt. Et skjelett av menneske fantes midt i graven, med hodet mot nord. Ved bekkenpartiet ble det funnet 8 perler, derav tre av rav. En ringnål i bronse (med lang nål) lå ved midtpartiet (som Jan Petersen 1928, fig 237), sammen med to beinstykker og noen ubestemmelige jernstykker. En øks av jern 15-18cm sto i gravens vestre stevn, med eggen vendt opp. Dateringen settes til 800-tallet (Sjøvold 1974:66).

*Grav IX/1954 (Ts5286 a-b):* Denne graven var omgitt av en firkantet steinkrets som var ca 7,90 m lang og 3 m bred. Selve graven var skåret ned i skjellsanden. Den var ca 2 m lang N/S

og 1 m bred, og var tidligere åpnet. Antagelig hadde et par heller vært lagt over. Kraniet lå i nordenden av graven. I graven ble det funnet deler av en kvartsittstein, skjelettdeler og et ubestemmelig jernstykke. Datering oppgis ikke (Lund 1954).

*Grav X/1954 (Ts5287 a-c):* Denne graven var en rundhaug som var 6 m i diameter, og 0,30 m høy. Det var et søkk i toppen etter en tidligere åpning. Selve graven var avlang, 2 m øst-vest og 1 m bred nord-sør. Det ble funnet rester av kam, jernstykker, litt saum og noen trestykker. Datering uviss (Lund 1954).

*Gravene XI, XV, XVI, XVII/1954:* Disse gravene var alle mindre rundhauger mellom 3 og 7 m i diameter som Lund undersøkte kun overfladisk (Lund 1954).

*Grav XII og XIII/1954:* Begge er rundhauger med steinkrets rundt, grav XII er 9 m i diameter, grav XIII er 5,50 m i diameter. Grav XIII var helt utgravd og rasert, mens grav XII ikke ble avdekket (Lund 1954).

*Grav XIV/1954:* Graven var en firkantet steinsetting ca 8 m nord-sør, 7,70 -9,0 m bred øst-vest. Lund oppgir verken funn eller datering for denne graven (Lund 1954).

Omtale av gravene som ble utgravd i 1956:

*Grav I/1956 (Ts5288 a-k):*

En liten røys med tverrmål 3,40 m og høyde på 0,35 m dekket over en grav som var 2,10 m lang, 0,85 m bred og 0,20 m dyp. Gravkammeret har vært av tre, dekket av to tynne steinheller. Skjelettet lå på sin høyre side, med kryssede føtter og hodet i øst. Foran ansiktet lå 58 spillebrikker i bein. Bak nakken lå en holkøks, to spydspisser, den ene var 17 cm lang, den andre 13,50 cm. I tillegg fantes et ildstål, en hvit stein og en bunt med fem pilespisser. I tillegg ble det funnet syv fragmenter av et tveegget sverd, som sannsynligvis hadde ligget ved den dødes venstre side. Datering settes til 500-tallet (Sjøvold 1962:53).



**Figur 17.** Fra Grav I/1956. 58 spillebrikker i gevir og tann. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.

*Grav II/1956.* Denne graven lå bare 0,50 m nordenfor Grav I/1956. Den framsto som en firkantet steinsetting, omhyggelig lagt av en enkel rekke stein. Målene på firkanten var 7,90 x 8,50 m, orientert øst-vest. Det var brukt en del fine, lange heller, men også runde og kuplete steiner. Innenfor steinsettingen var det skjellsand under et tynt grasdekke. Det var få stein innafor selve steinrekka. Midt inni fantes en grav forsenket i sanden, med målene 2x1 m. Lund regner med at det har vært en trekiste, siden graven ikke har vært hellelagt. Graven hadde vært åpnet tidligere, og Lund fant ingen daterende oldsaker, men noen rester etter ubrent skjelett. Lund antar at sannsynlig datering vil være yngre romertid, sett på bakgrunn av andre funn fra holmen. Han hevder også at denne graven har den beste plasseringen på feltet, og at den derfor muligens er den aller eldste (Lund 1956).

*Grav III/1956.* Denne graven var en flat rundhaug, ca 10 m i diameter, og 0,50 m høy. Den lå 0,50 m nordøst for haug II/1956. Sentrum av haugen var 18 m sør for bautaen på Grav III/1954. I toppen var et 3,50x2,40 m stort hull etter tidligere utgravninger. Hele haugen var steinsatt av kuplete stein. Fotkjeden var omhyggelig lagt, med til dels store heller. Lund hevder at denne graven må være fra eldre jernalder, men likevel noe yngre enn Grav II/1956, siden Grav III/1956 har en litt dårligere plassering.

*Grav IV/1956.* Denne graven lå 2 m rett øst for Grav III/1956, og hadde samme morfologiske oppbygning. Haugen var så å si helt rund, 8,30x8,6m i tverrmål, orientert nord-sør. Midt i

haugen var et steinkammer med målene 2x1 m. Dette var tidligere åpnet og tømt, men noen rester av ubrent skjelett fantes. Fotkjeden var omhyggelig lagt av fine, store steiner. Innenfor ringen var det også mye stein som stakk oppgjennom gressdekket. Utenom skjelettrestene var det ingen daterende oldsaker. Lund mener likevel at graven tilhører eldre jernalder, muligens folkvandringstid (4-550 e.Kr).

*Kommentarer:*

Hagbardholmen framstår som et felt der mange forskjellige gravskikker er representert. Der er flatmarksgraver, hauger, røyser, en båtgrav, en bautastein, samt andre typer markeringer. Fasongene er både runde, firkantet og ovale. Dateringene spenner over et langt tidsrom. Den eldste sikre daterte graven er fra 500-tallet, og Grav V/1954 kan muligens gå enda lenger tilbake i eldre jernalder. Denne graven er også den eneste som har indikasjoner på at den kan være en branngrav, i og med at der var trekull og brannlag under torva. Imidlertid mener Lund at den udaterte Grav II/1956 antagelig er den aller eldste, etter den fine plasseringen å dømme. Grav I/1954 og en av de uspesifiserte gravene dateres begge til 900-tallet. Dette gir en bruksperiode på nærmere 500 år, og viser til en imponerende kontinuitet. Sett under ett framstår feltet på Hagbardholmen uensartet. Flere markert forskjellige gravskikker er tilstede på et ganske lite område. Når det gjelder funnene er det også stor variasjon, fra den rike kvinnegraven til sparsomme eller funntomme graver. Fra Grav I/1954 har vi det store perlemateriale som viser kontakter med Middelhavsland, men også to spenner som har østlig opphav (Stamsø Munch 1993:134). Skålvekten har en parallell blant annet fra en grav i Hopperstad, Vik i Sogn (Solberg 2000:225). Fra Storslett på Kvaløya i Tromsø kommune kan vi hente en parallell til flere av gjenstandene i Grav I/1954. Her ble funnet fire bronsebjeller, 130 perler av bronse, glass og leire, tre hengesmykker av bronse, et spinnehjul av kleber, to ringer med buktet bronsetråd, en traktformet bronsegjenstand, et nålebryne, et beslag av ben, en buesaks og sigd av jern, samt bruddstykker av flate jernringer, antagelig del av en lenke (Binns 1978:116). De skålformede spennene fra Grav I/1954 er svært finurlig laget, med et intrikat mønster. I Nord-Norge finnes paralleller kun nord for Steigen, i Lofoten, Vesterålen og Troms (Eldorhagen 2001:120). Relieffspennen (Ts1438) fra den uspesifiserte graven har klare paralleller, blant andre et funn fra Lunde, på Lista i Vest-Agder (Gjessing 1938:15).

Kontrastene i materialet fra Hagbardholmen finner vi både i den varierte morfologien og i en del av gravgodset. Det er særlig smykkematerialet fra Grav I/1954 som kan bære bud om samisk påvirkning. Dette vil bli nærmere drøftet i kapittel 6.

### **5.5. Holkestadvika**

Dette gravfeltet ligger rett opp for fjæra innafor den grunne Mikkjelvågen. Feltet ligger på en flate, men omgitt av lave koller. Selv om avstanden til gårdsbebyggelsen ikke er lang, gjør topografien at feltet ligger skjermet. Luftlinje fra Hagbardholmen er bare 2-3 kilometer. For å få en oversikt over dette feltet må det settes sammen opplysninger fra alle de tre forskjellige utgravninger som har foregått, henholdsvis av Olaf Nicolaissen i 1897, Harald Egenæs Lund i 1953 og Gerd Stamsø Munch i 1968 (Moltu 1988:124). Av de sju haugene O. Nicolaissen gravde ut i 1897, var tre umulige å datere. De fire daterbare omtales i det følgende:

*Grav I* (Ts1206-9): Haugen var 10m i diameter og en drøy meter høy. Inne i haugen var det bygget en ring av stein som inneholdt ei klebersteinsgryte (R.729), ei øks, en spydspiss, ei jernspenne og ubrente menneskebein (Nicolaissen 1897:4-5). Dateringen settes til 800-tallet (Sjøvold 1974:71).

*Grav V* (Ts1210-11): Denne graven var en langhaug; 14m lang, 9m bred og 0,9m høy. Det ble funnet et stort antall jern-nagler, antagelig fra en båt. I tillegg ble det funnet et kleberstenskar (R.729) og en sigd (R.386) (Nicolaissen 1897:5-6). Dateringen settes til 8-900-tallet (Sjøvold 1974:71, Moltu 1988:123).

*Grav VI* (Ts1212-13): Haugen var 11m i diameter og 1,1m høy. Nicolaissen fikk opplysninger om at denne grava tidligere hadde vært åpnet, og at det var blitt tatt ut både jern-nagler, jernbeslag og flere spillebrikker, sannsynligvis i hvalrosstann. Ved Nicolaissens utgravning ble det funnet enda flere jern-nagler, og omrisset av en båt kunne skimtes. Det ble også funnet ubrente menneskebein og 16 spillebrikker av kvalrosstann. Dateringen settes til 8-900-tallet (Nicolaissen 1897:6, Sjøvold 1974:71).

*Grav VII* (Ts1214-19): Diameteren på denne graven var 7m, høyden 0,8m. Haugen var fylt med jord, sand og stein, og hadde en dyp forsenkning i midten. I tillegg til ubrente bein var gravgodset variert: en bronsebolle, et klebersteinskar, store glassperler, fragment av beinkam, del av bronseinnfatning, en liten sigd, en del av en lås, en del jernnagler og en jernnøkkel. Dateringa settes til 8-900-tallet (Nicolaissen 1897:6-7, Sjøvold 1974:72, Moltu 1988:124).



**Figur 18. Bronsebolle fra Holkestadvika. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.**

I 1953 gjorde Harald Egenæs Lund registrering og delvis utgravning av det samme feltet. Lund beskrev og undersøkte seks hauger, og sannsynligvis var disse identiske med de som Nicolaissen gravde ut, selv om Nicolaissen opererer med tallet sju. Lund beskriver ingen gravfunn, noe som kan være rimelig siden gravene allerede var utgravd. Lund kommer imidlertid med en del morfologiske opplysninger. Det har vært fotgrøft rundt minst fire av haugene, og fyllen var hovedsakelig skjellsand. Det nevnes at flate heller ble funnet i en av gravene. Lund presiserer at det ikke er bålrester å finne i noen av haugene (Lund 1953).

Forsøk på nydyrking og uplanering av feltet førte til en redningsgravning i 1968, utført av Gerd Stamsø Munch. Hun finner at feltet har tre sikre båtgraver, og indikasjoner på fem til. Muligens har bygningsteknikken på båtene vært en kombinasjon av syng og klinking, siden det er nokså få nagler (Stamsø Munch 1968:50). Stamsø Munch påpeker at det er lite daterende funn, men at båtgraver tyder på vikingtid. Hun peker på at det er muligens kun

stevnene av båtene som er satt ned i gravene. En parallell til skikken med å sette ned deler av en båt finner vi på Slusegård på Bornholm. Her er stokkebåter satt ned, men de største er kappet av i stevnene, eller delt i to. Gravfeltet på Slusegård er imidlertid eldre enn det i Holkestadvika, og skriver seg fra 100 f.Kr til 400 e.Kr. (Rasmussen 2010:57)

I Holkestadvika var steinkammer i fire av båtene. Ett av dem var gravd ned *under* båten, og sto ca 60cm under båt bunnen. De andre tre kamrene har antagelig stått i selve båten. Det minste kammeret var 50x60cm, og helt tomt. De andre tre kamrene var noe større, og pakket fulle av ubrente skjelettrest, slik at de lengste beina var kilt mellom hellene. Stamsø Munch kjenner ingen paralleller til denne gravskikken, men foreslår at det tomme kammeret kan være en kenotaf, d.v.s. et monument til minne om en som er kommet bort på havet (Stamsø Munch 1968:54). Sjøvold påpeker at Stamsø Munch har funnet få daterende funn på feltet, men siden det er båtgraver settes dateringen til vikingtid. Det spesielle, tomme steinkammeret har heller ikke Sjøvold noen paralleller til (Sjøvold 1974:67).

Tom Moltu viser til at Nicolaisens funn fra dette feltet har vært katalogisert under Steigen gård, og ikke spesifikt under Holkestadvika. Den funnfattigdommen som Lund, Stamsø Munch og Sjøvold viser til er derfor misvisende (Moltu1988:122). Ser vi de tre utgravningene under ett framstår feltet med flere interessante funn. Fra Stamsø Munchs utgravning er Ts6490-99, og omfatter foruten diverse jern-nagler en gul, sylindrisk perle, deler av en beinkam, en pilesmiss av jern, skjelett- og trerester.

Kjersti Dahl peker på muligheten for å tolke båtene som offer, siden de har vært delt i to, eventuelt utrangert eller ikke ferdig bygget. Hun viser til at matoffer har vært en utbredt skikk i jernalder. De tallrike keramikk-krukkene i jernaldergraver kan peke i en slik retning. Å ofre båter kan ses som en av flere variasjoner innenfor denne gravskikken (Dahl 1998:103).



Figur 19. Pilespiss i jern fra Holkestadvika. Foto: Sidsel Bakke. Tilhører Tromsø Museum.

#### *Kommentarer:*

Gravfeltet i Holkestadvika har etter alt å dømme vært et båtgravfelt. I noen graver kan båt dokumenteres, men indikasjonene er sterke for at det har vært flere. Feltet later til å kunne dateres innenfor vikingtid, både på bakgrunn av båtskikken, fotgrøftene og gjenstandsfunnene. Mangel på bålrester peker også på vikingtid. Bruksperioden for gravfeltet i Holkestadvika er derfor adskillig kortere enn for Hagbardholmen og Bø. De omtalte steinkamrene som er funnet i tilknytning til båtene reflekterer en gravskikk litt utenom det vanlige. Fra Myre på Andøya er riktignok en båtgrav der gravrommet i båten er delt opp i flere rom ved hjelp av steinrekker. Det er likevel ikke steinkammer i graven på Andøya. Også andre trekk skiller den fra de i Holkestadvika, blant annet at den inneholdt tenner og bein fra hest (Bunse 2010:65). Når det gjelder funnene fra Holkestadvika er det flere gjenstander med tydelig norrøn affinitet, som klebersteinskar, sigd og spillebrikker. Munch påpeker at pilespissen er av en alminnelig form som var i bruk fra folkevandringstid til middelalder. En forsølvet bronseballe fra Grav VII regner Sjøvold som et anglosaksisk importfunn, men Solberg påpeker at slike også kunne komme fra Irland (Sjøvold 1974:72, Solberg 2000:225).

#### **5.6. Oppsummering**

Sett fra et overordna synspunkt har jernalderens gravskikk på Engeløya mange trekk som kan finnes igjen i sørnorsk og germansk materiale, og det må sies at påvirkning og interaksjon



med germanske folk lenger sør vises godt i det arkeologiske materialet. Generelt framstår likevel den nordnorske gravskikken litt annerledes enn den germanske, først og fremst ved at den har færre branngraver i romertid enn den sørnorske. Imidlertid fins det også i Sør-Norge en del enkelttilfeller av ubrente graver, og antallet øker utover i perioden (Solberg 2003:77). Trekister, våpen og ett leirkar er vanlig gravutrustning for menn i Sør-Norge, og dette korresponderer bra med funnene i Bø. Skogøya, Hagbardholmen og Holkestadvika har også mange likhetstrekk med Sør-og Vestlandet med hensyn til morfologi og gravgods. De tydelige parallellene til germanske samfunn lenger sør er ikke overraskende. Fra Bø i Steigen har vi funn helt tilbake til yngre bronsealder som viser affinitet til kulturer lenger sør. Det gjelder et gravfunn av en dobbeltnapp og en pinsett i bronse (Ts 5790 a og b, Moltu 1988:75). Denne kulturkontakten må ha vært holdt ved like inn i jernalder, og trer frem i funnene med flere gode paralleller, som jeg har prøvd å vise over. Ved nærmere granskning ønsker jeg å drøfte kontrastene i materialet, trekke fram elementer som kan peke på samisk påvirkning, og stille spørsmålstejn ved den ukritiske lesningen av dette materialet som norrønt.



## **Kapittel 6. Tolkning av materialet**

### **6.1. Innledning**

I dette kapittelet vil jeg ta utgangspunkt i materialet jeg har presentert fra de fire gravstedene. Jeg vil drøfte det ut fra de teoriene jeg har presentert i kapittel 3, og se det i lys av de etniske relasjonene jeg har redegjort for i kapittel 4. Hensikten er å drøfte om gravene på Engeløya kan tenkes å ha andre etniske uttrykk enn det norrøne. Ut fra forskningshistorien i kapittel 2 er det grunn til å tro at kulturell og etnisk variasjon er blitt underkommunisert, og at den samiske delen av historien på Engeløya har vært i skyggen av den store norske fortellingen. De tvetydige elementene som framkommer i materialet fra Engeløya vil jeg nå prøve å sette inn i en forståelsesramme som kan gi mening til de trekkene vi ser. Jeg vil prøve å løsrive materialet fra den tradisjonelle tolkningen, og la det selv komme til orde i større grad.

I kapittel 4 har jeg skissert en del karakteristiske trekk ved henholdsvis samisk og norrøn gravskikk. Steigen og Engeløya er gjerne blitt sett som et erke-norrønt område, der de tallrike kulturminnene fra jernalder manifesterer den norrøne kulturen. Som jeg har poengtert i Kapittel 5, er det tydelige spor av germansk påvirkning i mitt materiale. Inga Malene Bruun viser imidlertid i sin masteravhandling fra 2007 at til tross for fellestrekk i gravskikken innenfor hver av de etniske gruppene, har mange graver i Nordland trekk fra begge kulturer, både med hensyn til gravgods og morfologi. Hun påpeker at likhetene med samisk graskikk med hensyn til morfologi og gravgods i liten grad har vært diskutert (Bruun 2007:50). Ett av Bruuns eksempler på graver med blandet kulturelt uttrykk er gravfeltet på Føre i Vesterålen, der i hvert fall seks hadde indre steinkammer. Gravene har mye gods som må karakteriseres som norrønt, som spydspisser, pilspisser, skjoldbuler, kniver, bronsefibler, spillebrikker og jernspiker. Her er bjørnefell antagelig brukt som underlag, og der var gjennomhullede bjørneklør. Neverlag er brukt i en av gravene, og ett av barna er svøpt i never. Bruun behandler også Bø-graven og Grav I/1954 på Hagbardholmen, og påpeker at likhetene med samisk gravskikk med hensyn til morfologi og gravgods ikke har vært diskutert (Bruun 2007:50). Hun viser til at de overlappende trekkene hun påviser i sitt materiale gjerne er blitt omtalt som anomalier, og at framstillingen av gravskikkene tenderer til å forenkle et bilde som egentlig er nyansert og flertydig. Eksempelvis har enkelte samiske gravrøyser i Varanger ytre trekk som ikke skiller dem fra norrøne gravrøyser i norrøne områder. Overvekten av ubrente graver er også felles for begge gravskikkene (Bruun 2007:61).

I etniske grenseområder tyder det på at den samiske gravskikken har større variasjoner enn i kjerneområder, og muligens kan begrepet *urgraver* innskrenke vår oppfattelse av slike varianters etniske tilhørighet (Svestad 2011:43). Også gravgodset har en del felles elementer som gjør at man ikke alltid kan avgjøre etnisiteten med sikkerhet. Denne tvetydigheten kan ses i lys av forskjellige måter å forholde seg til etnisitet på.

### **6.2. Tvetydig morfologi**

I Kapittel 2 om forskningshistorie har jeg forsøkt å vise tendensen til at slike tvetydige trekk er blitt oversett i publikasjoner der materiale fra Engeløya er blitt omtalt. De ”forstyrrende” elementene som kommer til syne ved den varierte gravskikken har i liten grad blitt diskutert. Ett slikt element er avvikende morfologi, som for Haug II og III i ved tunanlegget i Bø. Denne har ikke vært kommentert eller problematisert av noen. Jeg vil særlig peke på Haug II, som Lund mener kan være den eldste på feltet, og som han later til å være særlig fascinert av. Et rygget, steinlagt tak over graven er en uvanlig måte å markere en grav på. Forskjellige skikker er ikke nødvendigvis tegn på ulik etnisitet, det kan rett og slett være variasjoner over et tema (Dommasnes 2001:144). En spontan tolkning av denne graven kunne derfor være at den døde var særs rik og mektig. Jeg vil likevel si at i et scenario der to folkegrupper lever tett kan man heller ikke se bort fra at det reflekterer påvirkning fra en annen folkegruppes gravskikk.

Ved Paddeby i Vadsø kommune er det samiske urgraver som har morfologiske likhetstrekk med Haug II slik Lund beskriver den. Feltet heter Fugleberg, med ID-nr 3839. Midt i feltet ligger 4 mindre og 8 store røyser. De er bygd av store heller, de største 1,2 x 1,20 x 0,1 m. Hellene er skråstilt utenpå hverandre opp mot toppen. De er klart markert og tydelig i terrenget, og er lavbevokst som de i ura omkring. De 4 minste lengst i V er mere rundaktige, diameter 1 m, høyde 0,8 m. De 8 største er både runde og avlange, orientert NV-SØ og N-S. Mål: fra diameter 3 m, høyde 1,4 m. De avlange 4 x 2 m, høyde 1,7 m. Alle er urørte. Disse er de mest imponerende samiske jernalderrøyser i hele Finnmark (Askeladden ID-nr. 3839).



Figur 20. Fra Fugleberg, Paddeby i Varanger. Foto: Elin Myrvoll.

Også Schanche viser til at samiske urgraver kan ha lagte, skråstilte heller i pyramideform eller reiste heller med et avrundet tak over (Schanche 2000:155). Lunds beskrivelse av Haug II ligger også nær opp til Soejvegeelle, en samisk grav i Vapsten i Sverige. Dette er en grav fra 1400-tallet, der en samisk mann ble begravet under et tak av fint lagt skifer. I graven fantes deler av ubrent skjelett, rester av en trekiste, og litt never. En jernøkse og en jernkniv samt 14 mynter var lagt ned med den døde (Stångberg 2005:41). Selv om avstanden i tid er stor mellom de to gravene, gir den parallelle morfologien grunn til å trekke inn muligheten for at det kan ha vært en påvirkning av samisk gravskikk inne i bildet. Fra Spildra i Troms kan vi også hente et eksempel på en morfologi utenom det vanlige. Før utgravning framsto kulturminnet som en klar gammetuft, men viste seg å være en grav fra overgangen mellom romertid og folkevandringstid (Grydeland 2001:76). For å forklare dette forvirrende uttrykket trekker Bruun inn en tolkning som går ut på at man har bygget huslignende graver, nærmest som en rekonstruksjon av den avdødes hus - for å styrke minnet om den døde. Tolkningen er hentet fra neolittiske gravplasser i Sentral-Europa, hvor forlatte hus tenkes knyttet til minner om avdøde beboere. Da man begynte å bygge nye hus på gamle tufter, ble disse minnene ”flyttet” til hus-lignende gravsteder (Bruun 2007:66).

Det er selvsagt umulig å påstå at en slik tanke ligger bak konstruksjonen av Haug II. Jeg synes likevel det er interessant å peke på at ulike tenkesett faktisk kan styre morfologi på en helt annen måte enn man intuitivt ville anta. Det er også påfallende at det finnes paralleller i klar samisk kontekst. Med hensyn til Haug III, som fremstår med en liten steinkrets bygget under bakkenivå, er også denne byggemåten fremmedartet i konteksten. Rundrøysa nord for Bø-anlegget og haugen ved Klokkarlia har ikke tidligere vært nevnt i noen publikasjon. Rundrøysa fra førromersk jernalder har en norrøn morfologi (røys med fotkjede). Også haugen ved Klokkarlia har en morfologi som hører hjemme i en norrøn kontekst. Vi ser altså en blanding av flere morfologiske trekk, og det er mulig å beskrive dette blandede uttrykket som hybrid; som en del av en ny diskurs i ”det tredje rom”, som har vokst fram i møte mellom flere kulturelle skikker (Bhabha 1985:32-33).

Når det gjelder Skogøya har ikke morfologien vært diskutert, og heller ikke har etnisiteten vært problematisert. Jeg vil her påpeke at morfologien kan sies å ha likheter med både norrøn og samisk gravskikk. Gravene har ikke steinkister, de døde later til å ha vært lagt direkte ned i grusen, i grunne graver, med steinheller over. Zachrisson (1997:79) viser til at sandjord har vært foretrukket for plassering av jordgraver hos samer, for at den døde skulle hvile på et tørt og reint sted. Tendensen til at de samiske jordgravene var grunne kan forklares med at man ville forenkle frisjelens mulighet til å forlate graven (Svestad 2010:61). Skikken med å begrave de døde på holmer er godt kjent fra norrøn kontekst (Stamsø Munch 1993:130), men skikken er også brukt i samiske områder. Et eksempel er Jamesnjarga på Nordre Langøy i Porsanger kommune. Her er både urgraver og kristne graver. Svestad (2010:54-55) antyder at gravholmer kan ha stor tidsdybde hos samene ut fra dateringer i Varanger til tidlig metalltid og jernalder. Offerplasser i nærheten av kjente kristne gravholmer støtter dette, siden det antas at flere av disse er anlagt på eller i nærheten av førkristne gravplasser (Svestad 2011:47). Fenomenet har også stor utbredelse i samiske områder i Finland. I følge Svestad kan skikken ses i sammenheng med en religiøs oppfatning om at en brennende elv skilte de levende fra dødsriket, og at å sørge for at det var vann mellom de levende og gravplassen har vært en materialisering av denne oppfattelsen. Både morfologien og plasseringen i landskapet på Skogøya kan derfor sies å ha paralleller både til norrøn og samisk gravskikk.

Hagbardholmen har som nevnt et mangfoldig preg med hensyn til morfologi, noe som kan være naturlig tatt i betraktning den lange bruksperioden. Av de 21 omtalte gravene er 9

rundhauger, som vanligvis knyttes entydig til norrøn skikk. Selv om mange trekk ved morfologien på gravholmen er typisk norrøne, er det også mulig å vise til at en del av disse trekkene også finnes knyttet til samiske graver. Som de grunne gravene på Skogøya like godt kan knyttes til samisk morfologi som til norrøn, er dette også tilfellet med flere av gravene på Hagbardholmen, likeså det jeg nevnte i forrige avsnitt om fenomenet gravholmer. Som jeg har beskrevet i Kapittel 4 har de samiske gravene en variert morfologi, og det må tas i betraktning at landskapets beskaffenhet til en viss grad virker inn på hvordan graven bygges (Svestad2011:52). Steinsettingene og flatmarksgravene på Hagbardholmen kan derfor ikke sies å være entydig norrøn gravskikk, men kan finnes hos begge folkegrupper (Bruun 2007:27). Det samme gjelder for de gravene som er foret med steinheller, eller har heller lagt over. Grav VII/1954 har to skråstilte heller midt i en steinkrets, og har likhetstrekk med de før nevnte gravene i Paddeby. For flere av gravene på Hagbardholmen kan derfor ikke morfologien plasseres entydig i én av folkegruppene.

Holkestadvika karakteriseres som et båtgravfelt, og som sådan er dette norrøn morfologi. Imidlertid har feltet noen usedvanlige trekk når det gjelder steinkamrene som er satt ned i båtene, og som det ikke kjennes noen paralleller til. Jeg vil også trekke fram Stamsø Munchs (1968) antydning om at det er funnet få nagler, og at båtene muligens kan ha vært delvis sydd. Mangel på jernsaum har ofte vært brukt som argument for å hevde at båten kan ha hatt samiske båtbyggere. Arkeolog Lars Børge Myklevold (2008) påpeker at denne slutningen kan være for firkantet. Han slår fast at samisk båtbyggertradisjon må ha stått i nær kontakt med den norske, at de hadde flere fellestrekk og varierte med behov og bruk. Imidlertid viser han også til Snorres beretning om Sigurd Slembe, som får skipet sitt bygd av samer i 1138-1139. Det er altså grunn til å tro at skipsbygging var en kjent teknologi blant samene.

Myklevold poengterer at siden skipstømmeret kom inne fra fjordene, må samene som levde på dette territoriet ha vært delaktig i prosessen på en eller flere måter (Myklevold 2008). Det kan derfor være grunn til ikke å skille skarpt mellom samisk og norrøn båtbyggingsteknologi. En forsiktig antydning om en fellesetnisk skipsbyggingsteknologi kan muligens forsvares. Generelt kan det sies om morfologien i Holkestadvika at den er usedvanlig også ut fra norrøn skikk, men den kan heller ikke knyttes spesifikt til samisk skikk. Det er likevel fristende å antyde som mulig forklaring at uforutsette og avvikende trekk kunne dukke opp i møte med annen kultur og andre skikker, slik jeg har foreslått for gravfeltet ved tunanlegget i Bø. Van

Dommelen (2006:119) hevder at det kan være et feilgrep å lete etter det man tror er opprinnelig og ekte i en kultur. *Human agency* kan utspille seg på en slik måte at nytt meningsinnhold bygges inn i nye skikker. I en slik fortolkningsramme kan den selsomme gravskikken være et nytt trekk som har oppstått i møte mellom flere skikker. Jeg vil også vise til at antropologer bedømmer en del av båtgravskjelettene til at de kan ha vært samiske (Sandmo 1994:161). Ett eksempel er to båtgraver som ble funnet i hver sin haug, tett ved siden av hverandre, på Lekanger i Gildeskål. I den ene lå et skjelett av en mann på 50-60 år, ved føttene var plassert et trekar med barklökk. Graven tidfestes til vikingtid. Manns-skjelettet ble undersøkt på Anatomisk Institutt, og arkeolog Lars Stenvik (1980:129) konkluderer med at mannen må ha vært same på grunn av en ”ekstrem kortskalle”. Jeg vil understreke at det er all grunn til å være skeptisk til å bruke skallemaal til etnisitetsbestemmelser. Eksempelet tas med kun for å rokke ved den inngrodde koblingen mellom båtgraver og norrønt miljø.

### **6.3. Tvetdydig gravgods**

Jeg vil her trekke fram elementer i gravgodset som Bruun karakteriserer som *blandet*. Dette er ting som kan forbindes med samisk gravskikk og samisk levemåte, men som heller ikke er fremmed i norrøn kontekst. Jeg vil starte med bruk av never i gravene. Dette er velkjent både fra samisk og norrøn kontekst, som allerede påpekt. Det later imidlertid til å være enighet om at neversvøp er entydig samisk (Zachrisson 1993:15, Schanche 2000:103, Sandmo et al 1994:151). Den fragmenterte neveren som er funnet i Bø-graven og i flere graver på Hagbardholmen må man derfor være forsiktig med uten videre å knytte til den ene folkegruppen. Jeg vil imidlertid vise til antydninger om at bjørka har hatt en spesiell betydning både i praktisk bruk og i magisk-religiøst henseende. Hans Mebius (1968:94 og 99, 1962:66) forteller at neverkorger ble brukt til beholdere for dyrets bløtdeler ved begravning, og refererer til opplysninger om bruk av bjørkekjepper og kvister i forbindelse med offerseremonier.

Schanche (2000:268) viser til at bruk av never i samiske graver har holdt seg helt opp til begynnelsen på 1900-tallet i Kola-samenes gravskikker, selv om svøp var gått ut av bruk. Dette kan indikere at den samiske befolkning har hatt en spesiell tilknytning til bjørka, og at dette er et trekk som har holdt seg, selv om praksisen kan være noe endret. Neverbruk i graver kan altså være eksempel på at meninger og symboler knyttes til et spesifikt fenomen, og



inngår i et konnotativt meningssystem, i tillegg til den praktiske funksjonen (Olsen 1997: 181-186). Uten å være for kategorisk vil jeg støtte Bruun når hun hevder at neverbruk forekommer så sjeldent i nordnorske norrøne graver, at hun velger å se forekomsten av det som resultat av påvirkning fra samisk kultur (Bruun 2007:68).

En lignende argumentasjon bruker hun på forekomst av bjørnefell. Her vil jeg vise til Odners (1983:66) vektlegging på dikotomien fangst - jordbruk som en overordnet kontekst. Samer var trolig særskilt knyttet til jakt, og man kan forvente å finne korrelater for dette i gravinventaret. Bjørnejakt og bjørnekultus er kjent fra samisk hold opp i historisk tid, eksempelvis er flere bjørnegraver lokalisert til Nordland (én er registrert i Forsan i Steigen). Dateringer fra bjørnegraver viser til at skikken har svært lang kontinuitet, helt fra ca 300-tallet opp til 1700-tallet (Myrstad 1996:47). Denne kontinuiteten kan i seg selv indikere en solid forankring i kultus knyttet til bjørn. Det kan også være fristende å anta at det kan ha vært en sterk forbindelse mellom mennesker og bjørn i det samiske verdensbildet, siden selve bjørnegravene også har store likhetstrekk med urgravene. I Bø er bjørneklør funnet i rundrøysa datert til 375 f.Kr, og i to hauger datert til eldre jernalder. Klørne fra grav 2 i Steigskaret var gjennomhullet. Andre eksempler på lignende bruk av bjørn fra samisk kontekst er en grav på Austein, Kvaløya i Troms, der en bjørnelabb hadde vært lagt i en pung (Sandmo 1994:156), og gjennomhullede bjørneklør fra Føre i Vesterålen (Bruun 2007:69). Dette viser til en stor tidsdybde for bjørnekultus i den samiske folkegruppen.

Imidlertid opptrer bjørneskinn og klør også i det som oppfattes som norrøne graver, og det er ikke uproblematisk å se dette som et entydig samisk trekk. Jeg vil derfor knytte noen kommentarer til dette. Bjørneklør fra norrøne graver skriver seg gjerne fra en fell som den døde er lagt på eller svøpt i (Solberg 2003:76, Sandmo1994:156). Dette har gjerne vært tolket som tegn på skinnhandel. Imidlertid sto bjørnen sterkt i germansk krigerkultus, og var knyttet til magi og hamskifter (Price 2002:374). I og med at mannen i Bø-graven etter alt å dømme har vært en kriger, mener jeg at bjørneskinnet må forstås i en slik ramme, og tolkes som uttrykk for norrøn tilknytning til germansk kultur.

Når det gjelder den gjennomhullede fibulaen fra Grav II i Bø-graven og bjørneklørne fra tre andre graver ved Bø-anlegget, vil jeg støtte Bruuns tolkning om at de har vært brukt som amuletter. Amulettbruk knyttes til samisk skikk, selv om man ikke kan være helt kategorisk

(Bruun 2007:69, Schanche 2000:296). Også pilspissene i jern blir satt i forbindelse med samisk levevis, både fordi de er sjeldne i romertidsgraver og fordi de har en unik utforming.

I rundrøysa ved Bø-anlegget var det i tillegg til bjørneklør også funnet brente bein og strandsnegler. Snegler er ikke vanlig i norrøne graver, men forekommer ofte i samiske urgraver (Bruun 2007:71, Schanche 2000:203). Fra denne graven er det derfor to elementer med tydelig samisk affinitet. For Haug IV ved Bøanlegget og Haug II ved Steigskaret utgjør bjørneklørne ett slikt element. Grav II/1954 på Hagbardholmen har også et innhold som kan relateres til fangst og samisk levevis. Den inneholdt en ringspenne med lang nål, foruten fugle-og dyrebein, en kutann og et sneglehus. Audhild Schanche viser at dyrebein finnes hyppig i urgraver, likeså skjell og sneglehus (Schanche 2000:203). Sammen med ringspennen kan dette derfor sies å ha trekk av samisk gravskikk.

Som jeg har vist i kapittel 2 er det flere som har vært inne på at gravgodset i GravI/1954 på Hagbardholmen har et tvetydig preg. Her var brukt tykke lag med never, et trekk jeg har kommentert i forbindelse med Bø-graven, og som kan assosieres med samenes spesielle forhold til bjørk. Den runde gotlandske spennen er ornert langs kanten, og midtpartiet har vært delt opp i 19 celler som har vært innsatt med rødt glass. Fremdeles kan man se at dette har vært et eksepsjonelt smykke. Denne spennen er opprinnelig en del av et større gotlandsk smykke, og var over 200 år gammel da den ble lagt i graven (Stamsø Munch 1993:134). Da smykket sannsynligvis var et familieklenodium kan man gjerne tenke seg at det er den gravlagte som har brakt det med seg til Engeløya. Smykker med østlig opphav har sterk tilknytning til samiske boplasser, offerplasser og graver (Stamsø Munch 1993:136). Det er også grunn til å peke på at de to skålførmede spennene har en bemerkelsesverdig distribusjon; i Nord-Norge kun nord for Steigen (Eldorhagen 2001:120). Ringspennen i bronse er av vestfinsk type. Den hører entydig hjemme i et samisk miljø (Sandmo 1994:158) Paralleller finnes blant annet i graver i Nesseby, Vadsø og Tysfjord, og fra en offerplass i Hamarøy (Schanche 2000:220-221, Spangen 2005:67). Den har altså klare samiske paralleller, og som vist i kapittel 4 *Etniske relasjoner* er dette det mest typiske smykket i samiske urgraver, og blir sett som et samisk idiom (Storli 1991:92). Begge disse spennene kan altså knyttes til samisk bruk, og kan ses som uttrykk for stereotyper som kan oppstå ved kultur møter. Når et smykke har en så lang biografi at det har figurert gjennom flere generasjoner vil jeg fremme muligheten for at det konnoterer dypere meninger og symboler. For å gjøre markeringene

sterkere kan slike stereotyper brukes instrumentelt, og blir gjerne overdrevet for å gjøre markeringene sterkere (Van Dommelen 2002:129). Disse spennene kan derfor være en tydelig markering av en samisk kvinne, eller en viktig samisk tilknytning.

Det kan være spor av menneskers egne bevisste valg vi ser i disse gravene, og det kan være fristende å foreslå at de to skålvektene sammen med det øvrige gravgodset kan peke på ei kvinne som drev egen handelsvirksomhet, slik Judith Jesch (1991:39) tolker parallelt gravgods på Birka i Sverige.

Imidlertid vil jeg foreslå en annen fortolkningsramme for Grav I/1954. Både Stamsø Munch (1993) og Bjerck (1995) har som nevnt i kapittel 2 trukket inn symbolisme, tro og riter i sine tolkninger av denne graven, og dette finner jeg grunn til å drøfte litt nærmere. Graven inneholder en del gjenstander man forbinder med kvinner, som spinnehjul, vevspyd, perler, beinkam. Der var også en sigd og et klebersteinskar, en ring av tvunnet bronsetråd, og en glatt bronsering. De gjenstandene som kan settes i forbindelse med tro og riter i denne graven er jernbjella og de merkelige jernlenkene som lå ved lårene. Jeg vil peke på to paralleller med lignende trekk, og som blir assosiert med sjamanisme og rituell virksomhet. På Vivallen i Härjedalen er en grav fra 1100-tallet, der skjelettet er kjønnsbestemt til en mann. Graven har typiske samiske trekk, som neversvøpning og tre anheng av kobber. Zachrisson (1997:148) anfører at også skjelettet har samiske trekk. Det merkelige er at flere av elementene i graven er ting vi forbinder med kvinner: Ca 40 perler, en sølvspenne, et nålehus, et kvinneplagg av lin, og en typisk kvinnekniv. I tillegg til dette var der et bronsebeslått belte, som ses som en mansattributt. Dette tvetydige funnet tolker Zachrisson som at den døde har vært en sjaman, med dobbel kjønnsstilhørighet. Dette fenomenet kjennes fra flere sirkumpolare sjamanistiske religioner (Zachrisson 1997:149).

Den andre parallellen er hentet fra Storslett på Kvaløya i Tromsø. I en skjelettgrav datert til 900-tallet ble funnet fire bronsebjeller, tre hengesmykker i bronse, 128 perler, en traktformet bronsegjenstand, en ring av bronsetråd med fire glassperler, en ring av buktet bronsetråd, en lenke av flate jernringer, et ornert beinbeslag, nålebryne, jernsaks og sigd. Skjelettet er ikke kjønnsbestemt, men ifølge Sandmo (1994:198) må perlene indikere kvinne. Ut fra bjellene og jernlenkene er Sandmos tolkning at personen i graven har vært en sjaman. Disse gjenstandene kan altså ha hatt funksjon i rituelle seremonier.

I gjenstandsmaterialet i Grav I/1954 er det som nevnt noen paralleller som kan antyde sjamanisme. Det er imidlertid enda ett element som kan bringes inn som en merkverdighet med denne graven. Etter utgravningen i 1954 ble skjelettmaterialet sendt til Anatomisk Institutt for undersøkelser. I rapporten slås det fast at skjelettet i Grav I var en mann på 165cm. Lund har notert på rapporten:

*”Nummerering av graver og skjelettdeler viser en merkelig uoverensstemmelse der funn indikerer kjønn. Bl.a. I rikt kvinnegravfunn skjelett mann!”*(Top Ark 1954)

Siden kjønnnet på skjelettet stemte dårlig overens med det feminine gravgodset har man siden tatt for gitt at det ble gjort en ombytting med et skjelett fra en annen grav (Bruun 2007:44). Det er selvsagt ikke umulig at skjelettet er blitt byttet om med skjelettet fra GravII/1954, som var en kvinne på 157cm (Rapport fra AI 18/54). Gravgodset i Grav II/1954 assosieres nok lettere til en mann, og det kan støtte antakelsen om en forbytting. På den annen side kan det bak denne konklusjonen ligge en forutinntatt forventning om at gravinventaret angir det kjønnnet som blir intuitivt assosiert med det ut fra vår egen kjønns-og kulturforståelse.

Sjamanens doble kjønnstilørighet er også utgangspunktet for Brit Sollis (2002:228) tolkning av Osebergkvinnens mange gjenstander fra både mannlig og kvinnelig sfære. Sollis tolkning går ut på at den døde kvinnen har vært en volve med høy status og stor makt, også etter sin død. Hun legger vekt på at volvene later til å relateres både til mannlig og kvinnelig sfære, og at de hadde en stilling som gjorde at de kunne overskride de rigide kjønnskillene folk flest måtte forholde seg til (Solli 2002:166). Det er altså trolig at mennesker med spesielle religiøse og rituelle kunnskaper hadde en skeiv kjønnstilørighet, og at dette kunne forekomme både i samiske og norrøne kontekster. Med hensyn til graven på Vivalen lanserer Solli en lignende teori, men utvider perspektivet til å foreslå at noaiden/sjamanen også var etnisk skeiv; altså befant seg i en etnisk mellomstilling mellom de to folkegruppene (Solli 2002:178).

Dette perspektivet er interessant å anvende på Grav I på Hagbardholmen. Det tvetydige gravgodset sett sammen med bruk av never kan bety at den gravlagte var en norrøn sjaman, en samisk noaide, eller noe midt i mellom. Muligheten for at den gravlagte hadde en skeiv

kjønnsstilhørighet og også en skeiv etnisk tilhørighet, kan bygge opp under teoriene om mangfoldige etniske relasjoner i jernalderen.

### **6.4. Tvetydigheten sett fra et overordnet perspektiv**

Sett fra et overordnet perspektiv framstår disse gravstedene med overveiende norrøne uttrykk, men likevel er det tydelige trekk som protesterer på en slik kategori. Jeg vil her prøve å sette det hele inn i en teoretisk ramme der også kunnskapen om endrede relasjoner i løpet av jernalderen kan kaste lys over de trekk som framkommer. Jeg ønsker å rokke ved det ensrettede bildet man har hatt av samiske uttrykk i gravskikker og materialitet, og fokusere på at det samiske samfunnet også har vært dynamisk og stått i forhold til andre dynamiske samfunn, og at endringer har funnet sted hos begge. Slik den samiske urgravskikken vanligvis omtales rommer den kanskje ikke de variasjoner som faktisk kan ha forekommet. Det må tas høyde for at det kan forekomme store variasjoner i tid og rom. I tillegg til morfologiske variasjoner kan også selve landskapet være en aktør som spiller med i utforming av gravskikker (Svestad 2010:62).

Jeg vil starte med å poengtere at størstedelen av gravene jeg har behandlet har vært samtidige med et nærliggende tunanlegg. Her legges Inger Storlis tolkning til grunn, der tunanleggene på Engeløya ses som sentrale steder i regionen, der mindre høvdingar har samlet seg til politiske og kultiske aktiviteter. Som jeg var inne på i kapittel 5 om etniske relasjoner, var det alt i eldre jernalder etablert alliansebaserte høvdingedømmer med behov for tilgang på prestisjevarer. Jakt- og fangstprodukter har inngått i et byttesystem, der samene fikk blant annet jern i bytte. Dette må ha medført relativt tette relasjoner, og sannsynligvis hyppig samkvem. Det er få og dempede etniske markører fra samisk side i eldre jernalder. Dette forklares med et uproblematisk forhold til den norrøne handelspartner, der man ikke hadde behov for å markere sin etnisitet så sterkt. Det er heller ingen tegn på stratifisering i det samiske samfunnet i eldre jernalder. Sannsynligvis har også de to folkegruppene religioner hatt mange likhetstrekk, der man delte en felles ideologisk verden (Mundal 2004: 47-50). Konteksten til gravplassen i Bø kan altså sies å være et politisk, religiøst og økonomisk klima som kan gjøre det mulig å bevege seg over de etniske grensene. Barth (1969:13) vektlegger at nyttehensyn spiller en stor rolle når en gruppe uttrykker sin etnisitet, og at den kan uttrykkes sterkt eller mindre sterkt alt etter hva som er opportunt. Et slikt nyttehensyn kan ha vært at

man adopterte skikker fra sine handelspartnere, for å myke opp og dempe forskjellene. Det er også mulig å tenke seg at samkvemmet var så tett at selve gravstedene har vært benyttet av begge folkegrupper.

I teoriene om utvikling av hybriditet ved kulturmøter legges det vekt på enkeltmenneskers evne til å forholde seg strategisk til omverdenen; *human agency*. Interaksjon mellom to folk kan skape nye rom med mulighet for nye praksiser og en ny felles diskurs (Van Dommelen 2006:119). Isteden for å se etter mulige samiske trekk i gravene ved Bø-anlegget, kan man tenke seg at forholdet mellom de to folkegruppene var så avslappet og så nært at skikkene kunne gå over i hverandre. I følge Bourdieus *practice theory* kan en ny oppfatning om en felles virkelighet ha oppstått, der enkeltmennesker hadde rom for å bevege seg over etniske grenser og befinne seg midt i mellom. I slike rom kan finnes begge parters uttrykksmåter, der symbolforståelse kan bli ”oversatt” til et nytt felles symbolspråk. Man kan likevel finne spor av at de nye skikkene kan ha en annen opprinnelse (Young 1995:22-25). Slik kunne man både medbringe egne skikker, eller adoptere nye. Den gjennomhullede fibulaen kan være et eksempel på at en opprinnelig norrøn skikk (bruk av to fibler) fikk en ny vri, ved at det ene smykket ble gjennomhullet og båret som amulett, etter samisk skikk. Slik kan en dobbel tilhørighet ha blitt visualisert, og et fragment av en historie kan ha blitt formidlet (Gosden og Marshall 1999:176). Den samme mekanismen kan tenkes å ligge bak bruk av never; en opprinnelig samisk skikk som i et hybrid miljø ”fornorskes” og oversettes til en ny kontekst.

I en slik forståelsesramme kan vi se de tvetydige trekkene ved gravfeltet ikke kun som ”rene” samiske eller norrøne trekk som er blandet sammen, men som uttrykk for en annen identitetsform enn vi vanligvis venter å finne. Etter min mening kan man se et samisk ”avtrykk” i både den sammensatte morfologien, neveren, amuletten og sneglehusene. Det er mulig å tenke seg at de som hørte heime i Bø og fikk sin grav der, kunne være særlig fleksible og dynamiske med hensyn til å ta opp forskjellige skikker. Kanskje var deres rolle nettopp å være en folkegruppe midt i mellom, med evne til å ta opp flere skikker og skape et mangfoldig uttrykk for å utjevne forskjellene der folk skulle møtes. Evne til å markere en dobbel tilhørighet kan ha vært påkrevet i et skjørt politisk system.

Gravfeltet på Skogøya er hovedsakelig folkevandringstid, det vil si at Skogøya har fungert som gravplass i den perioden tunanlegget ble flyttet fra Bø til Steigen (Storli 2006:62).

Morfologien synes å være mer ensartet enn i Bø. Som nevnt over er det norrøne preget mer entydig her. Det kan på mikronivå tenkes å ha vært en annen kontekst, i og med at den geografiske avstanden til tunanlegget er større. De hybride gravskikkene vi finner i Bø kan tenkes å ha vært knyttet til tunanleggets virksomhet og menneskene der, mens folk som bodde lenger nord på øya et par hundreår seinere ikke har hatt den mellom-funksjonen jeg mener å se i Bø.

Når vi kommer til Hagbardholmen og Holkestadvika møter vi igjen et mangfoldig uttrykk både med hensyn til morfologi og gravgods. Hagbardholmen strekker seg over et langt tidsrom, og på slutten av gravholmens funksjonstid er den overordna konteksten ikke lenger et uproblematisk forhold mellom to folkegrupper, men et tilspisset politisk klima der vi kan finne sterkere samiske etniske markører i den nordlige landsdelen. Den overordnede konteksten er svært forandret sammenlignet med eldre jernalder, og tolkningsrammen er derfor endret i forhold til materialet fra Bø. Jeg vil trekke inn Van Dommelens (2002:116-117) vektlegging på lokal kontekst og situasjonsbetinget uttrykk, og vise til at tunanleggets funksjon, som for Bø-gravene, må ha spilt en vesentlig rolle og vært et førende element for virksomheten i Steigen. Da tunanlegget ble flyttet fra Bø til Steigen (tre kilometer i luftlinje) i sen folkevandringstid, ble trolig også funksjonen styrket (Storli 2006:152). Steiganlegget på Vollmoen har i seg selv vært en sterk visuell markering, likeså har tre store gravhauger framfor tunanlegget, og den mektige Sigarshaugen som befinner seg i det samme landskapsrommet. Det kan derfor ikke overraske at gravgodset på Hagbardholmen og i Holkestadvika har et overveiende norrønt preg, men som påpekt tidligere er det flere elementer som bærer bud om samisk påvirkning. Hagbardholmens store tidsdybde som gravplass understreker en kontinuitet som i seg selv er imponerende. Vi kan altså slå fast at Hagbardholmen fungerte som gravplass gjennom relativt store samfunnsmessige endringer, noe som reflekteres i gravskikkens variasjoner.

Om vi sammenholder det blandede uttrykket i Bø med de generelt styrkede samiske markørene i sen jernalder kan man tenke seg at ytre faktorer har endret seg i så stor grad i siste del av jernalder at de etniske markørene vi ser i gravene på Hagbardholmen må leses på en annen måte. Endringer i politiske strukturer og endringer i sosiale forhold kan i følge Sian Jones (1997:128) generere endringer med hensyn til etnisitet. Slike strukturelle endringer har foregått i siste del av jernalder, som vist i kapittel 4.

Jeg vil her vise til McGuire (1982:173) som hevder at etniske grenser er et fundament for sosial organisering, og virker styrende for individenes valgfrihet. Der én gruppes makt er større enn den andres, vil etnisiteten i større grad bestå. Også Jones påpeker at strukturer gjør at etnisiteten opprettholdes, selv om den i perioder er nedtonet. Innenfor den samiske gruppen kan en felles kognitiv virkelighet og indre strukturer ha bidratt til å ivareta oppfattelsen av å være en etnisk gruppe annerledes fra den norrøne, og denne oppfattelsen har forsterket seg i siste del av jernalder. Dette stemmer godt med det som er beskrevet i kapittel 5.

### **6.5. Oppsummering**

I dette kapittelet har jeg prøvd å se gravmaterialet relatert til kunnskap om en historisk kontekst. Jeg har forsøkt å se de etniske relasjonene i en ramme der de setter spor i det arkeologiske materialet, men med forskjellig styrke. Jeg har drøftet de tvetydige trekkene ved gravfeltene og påpekt at flere av dem like gjerne kan peke på samisk etnisitet som norrøn. De endrede relasjonene i jernalderen har vært det overordnede perspektivet jeg har sett materialet fra, og jeg har prøvd applisere utviklingen på det konkrete materialet, og lese den overordnede konteksten inn i det. Endrede ytre omstendigheter kan endre behovet for etniske markører, og endre deres funksjon og symbolkraft, og at dette er viktig å ta med seg inn i tolkningene.

I vikingtid har samfunnet på Engeløya beveget seg fra en samfunnsorganisering der tunanlegget spilte en stor rolle, til et mer høvdingfokusert samfunn med stort kontaktnett til Europa. Giddens' (1981) teori om "egger i tid og rom" kan forklare hvordan ny sosial dynamikk kan inntre som følge av økonomiske og sosiale friksjoner. En slik dynamikk kan være de interetniske ekteskapene mellom eliten i de to folkegruppene, slik Inger Storli har foreslått (1991). Slike relasjoner mellom folkegruppene har sannsynligvis ikke vært symbiotisk, men alliansepreget (Henriksen1995:83). Leveranse av spesialprodukter har trolig lagt til rette for tette relasjoner, men i en kontekst der de to folkegruppene var i ferd med å fjerne seg fra hverandre og ta i bruk mer markerte etnisitetssymboler. De selsomme trekkene i gravene i Holkestadvika og på Hagbardholmen kan ha oppstått i skjæringspunktet mellom samer og nordmenn i en periode der relasjonene var utsatt for økt belastning, og som etter hvert resulterte i kulturell fiksering for begge parter (Bergstøl 2008:230). Det kan være mulig



## Kapittel 6

å tenke seg at prosessen med økt kulturell fiksering og belastninger på relasjonene gjorde det påkrevet med mer formelle og standardiserte roller, der også religiøse aspekter ble spilt ut. Jeg vil antyde at Grav I/1954 på Hagbardholmen og den selsomme gravskikken i Holkestadvika kan leses på denne måten.



## **Kapittel 7. Konklusjon**

Denne oppgaven har hatt som mål å behandle de fire gravfeltene på Engeløya med den hensikt å se om det kan tenkes å avspeile en samisk befolkning, eller et samisk innslag. Jeg har lagt til grunn at en hybrid befolkning kan ha fungert som en mellomgruppe deler av jernalderen, men at variasjoner og endringer ganske sikkert har forekommet. Inga Malene Bruun konkluderer i sin avhandling med at de blandede gravene hun viser til angir at det har vært en blandet befolkning i Nord-Norge gjennom hele jernalderen, og at variasjonene har vært store gjennom tid og rom. Tanken henter hun fra postkolonial teori, og ut fra et økonomisk bakteppe sannsynliggjør hun at slike hybride grupper kan ha fylt viktige funksjoner i samspillet mellom to etniske grupper. Jeg vil støtte hennes argumentasjon for en slik utvikling, og jeg finner det også naturlig at intensjonelle valg for å lette samkvemmet etter hvert har festet seg som mer eller mindre kulturelle trekk som kan skimtes i de varierte trekkene i gravmaterialet.

Ved tolkning av jernaldergraver vil jeg understreke at det er viktig å ta utgangspunkt i at den samiske gravskikken er svært mangfoldig, særlig i etniske grenseområder (Bergstøl 2008:225, Svestad 2011:43). Det er tenkelig at nettopp i slike områder kan enkelte grupper sett det som tjenlig og praktisk å hente trekk fra begge folkegrupper. Imidlertid vil jeg legge mer vekt på at utviklingen i siste del av jernalder har gått i retning av mer markerte skiller mellom de to folkegruppene, og større behov for markerte etniske uttrykk. Kanskje det likevel har vært hybride befolkningsgrupper midt i mellom, men at disse hadde sterkere markører i sen jernalder.

I min behandling av gravmaterialet på de fire gravstedene har det vært påfallende at et mer nærgående og granskende blikk har avslørt en mer uensartet gravskikk enn den norrøne forståelsesrammen tidligere har gitt plass til. For den norrøne kulturen kreves ikke identifiseringskriterier slik tilfellet er hvis man identifiserer noe som samisk (Zachrisson 2004:150). Forståelsesrammen for den samiske kulturen har dessuten vært preget av et *etnografisk kompleks*. Kilder fra 17 og 1800-tallet har lagt grunnlaget for hvordan vi forventer at samisk kultur skal komme til uttrykk. De forventede funn har så akkumulert seg som kunnskap om samisk kultur (Olsen 2004:26). Det arkeologiske materialet kan komme til syne på en annen måte hvis vi kan overkomme dette komplekset, og kanskje kan vi klare å se at

andre identitetsdannelser enn de vi kjenner fra nær historie har vært i virksomhet. Til tross for at ytterkysten hovedsakelig har vært norrønt område, er det mye som tyder på at også samisk bosetning har forekommet. Jeg mener å ha redegjort for at det er gode argumenter for at dette har vært tilfelle også på Engeløya. Slike samiske enklaver kan ha fungert som hybride grupper, med funksjoner som har lettet samkvemmet mellom folkegrupper.

På tampen vil jeg også vise til noen andre indikasjoner som kan støtte antagelsen om et samisk nærvær på Engeløya i jernalder:

I Bø er det to gravfelt som har trekk som kan assosieres med samiske urgraver:

Gravfeltet i Grådussan i Bø ligger en knapp kilometer fra gårdsbebyggelsen, i et ikke dyrkbart strandområde. ID.nr i Askeladden er 37755. Feltet består av tilsynelatende flere gravskikker samlet på ett og samme felt. Antallet graver er litt vanskelig å anslå, men det er nok mellom 20 og 30. Det mest iøynefallende gravminnet er en såkalt bronsealderrøys som ligger på en topp og ruver i landskapet. Et annet slående trekk ved dette gravfeltet er imidlertid de mange tydelige kistegravene som ligger tett nedenfor den store røysa. De fleste av disse ligger i to nivåer av strandrøys. Disse er vakkert bygd, med til dels veldig store steinblokker. En del av dekkhellene er veldig store og tunge. Noen graver framstår som røyser, og en del av feltet virker svært kaotisk. Muligens er det også noen kløftgraver i bergsprekker. De fleste gravene er åpnet, men ikke utgravd av arkeolog. Gravfeltet er omtalt av O. Nicolaisen i 1883, og beskrives da som rasert. Harald Egenæs Lund beskriver også dette feltet, men har ikke gjort undersøkelser. Det foreligger ingen funn som kan hjelpe oss med datering eller gi en pekepinn om etnisk opprinnelse. Feltet ligger henvendt utover Vestfjorden.



Figur 21. Fra gravfelt i Grådussan, Bø i Steigen. Foto: Bjørn Stemland.

Gravfeltet i Mjeldberget ligger i østenden av Bøsanden, og på vestsiden og langs foten av det karakteristiske fjellet Mjeldberget, som avgrenser Bø fra Mjelde og Skagstad. ID.nr i Askeladden er 67724. Dette er et stort felt med mange graver, men ikke kistegraver. Gravene ligger i strandrøys i flere nivåer. Det later til å være lagt en vei mellom gravene. Antallet graver er usikkert, men jeg anslår det til å være mellom 25-35. I Mjeldberget er det to stedsnavn som indikerer samisk offerplass: Finnkjerka og Kjerringa i Mjeldberget (det siste er en tydelig hodeformasjon, se forsidebildet). Det knytter seg et sagn til fjellet.



**Figur 22. Fra gravfelt ved foten av Mjeldberget, Bø i Steigen. Foto: Bjørn Stemland.**

Sagnet forteller om steinkjerringa/heksa som ville ha med seg fjellet ut på fiskebanken, slo et reip rundt fjellet og begynte å dra. I det sola rant ble hun til stein. I nærheten av Finnkjerka er det et mindre gravfelt og en hustuft. Landskapet ved Mjeldberget har et dramatisk preg, med store steinblokker og bemerkelsesverdige formasjoner. Utsikten over hele Bø og Vestfjorden er slående. Fra dette gravfeltet ser man rett over bukta til gravfeltet i Grådussan. Feltet ligger i umiddelbar nærhet av en boplass med svært stor tidsdybde, helt fra yngre steinalder opp til vikingtid. En del av gravene på feltet er åpnet, men ingen er utgravd av arkeolog. I tillegg til nevnte Finnkjerka, er det ytterligere to andre formasjoner i Bø som bærer samme navn, og indikerer samisk offerplass. Jeg vil her vise til at samiske offerplasser gjerne ligger i nærheten av samiske gravfelt.

I tillegg til disse to gravfeltene finnes et enslig og usedvanlig gravminne i utmark i Brunnes. Det minner om en samisk urgrav, både i utforming og ved beliggenhet.



Figur 23. Enslig gravanlegg fra Brunnes, Steigen. Foto: Sidsel Bakke.

Verken Brunnes-grava, de to gravfeltene eller finnkjerkene er undersøkt, og er kun vage indikasjoner på samisk tilstedeværelse. Sammenstilt med de tvetydige trekkene ved gravene og det vi vet om etniske relasjoner i jernalder, er det likevel ikke usannsynlig at disse er minner etter en samisk befolknings avtrykk på landskapet. Den entydige norrøne diskursen som har preget tolkningen av kulturminnene på Engeløya har tåkelagt muligheten til en alternativ tolkning. Med den store tidsdybden kulturminnene på Engeløya har, og den varierte bosetningen og det mangfoldige ervervet, er det mulig at de samiske kulturminnene er overleiret av de norrøne, eller at den norrøne forståelsesrammen har gjort det vanskeligere å få øye på dem (Schanche 1995:40). Det er også mulig at vi har en del mentale sperrer med hensyn til forståelsen av samisk kulturminner, som gjør at vi leter etter stereotyper, og ikke oppdager at nettopp variasjonen beskriver fortiden best. Bjørnar Olsen (2007:215) hevder at usynliggjøringen av samisk historie gjør det etisk og politisk imperativt å fokusere på det som er ekskludert. Det er sterke indikasjoner på at dette er tilfelle også for Engeløya sin del, både

## Kapittel 7

med hensyn til materialet som er presentert i denne oppgaven, og også for kulturminner som ennå ikke er undersøkt.



**Litteratur:**

Andreassen, Dag Magnus

2002. *Risvikkeramikk. En analyse av teknologisk stil på Nordkalotten i sein steinbrukende tid.* Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Arntzen, Johan Eilertsen og Sommerseth, Ingrid

2010: Den første garden I Nord-Norge. Jordbruksbosetting fra bronsealder til jernalder på Kveøy. Seksjon for kulturvitenskap. Tromsø Museum.

Askeladden. Riksantikvarens kulturminnedatabase. <https://askeladden.ra.no>

Baglo, Cathrine

2001. *Vitenskapelige stereotyper. Om konstruksjonen av samene som kulturhistorisk enhet I tida fram mot 1910.* Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Barth, Frederick

1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference,* Bergen/Boston 1969

Barthes, Roland

1985. *The fashion system.* Jonathan Cape, London.

Bender, Barbara

2006. Place and landscape. I *Handbook of Material Culture.* Red.av Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Kuechler-Fogden, Mike Rowlands, Patricia Spyer. Sage Publications. London.

Bergstøl, Jostein

2004. Creoles in Iron Age Norway. I *Reconsidering Ethnicity. Material Culture and Identity in the past*. Red. av Susanne E Hakenbeck og Steven G. Matthews I *Archaeological Review from Cambridge*.

2008. Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Bhabha, Homi K.

1985. Signs taken for wonders. I *Critical Inquiry* 12, s.29-35. Routledge, London

1994 The Commitment to Theory. I *The Location of Culture*, s.19-39. Routledge, London .

*Binford, Lewis 1962. Archaeology as Anthropology. I American Antiquity, Vol 28, no 2 s.217–25.*

Binns, Kari Støren.

1978. Jernalderbostningen på Kvaløy I Troms. En undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nord-norsk kystmiljø. Magistergradsavhandling. Universitetet i Tromsø.

Bjerck, Hein B

1995. I jernalderhøvdingens innerste rike. Sentraltrykkeriet A/S.

Bourdieu, Pierre

1977. Outline of a Theory of Practice. Cambridge Studies in Social Anthropology. Cambridge University Press, Cambridge.

Bruun, Inga Malene

2007. *Blandede graver – blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Masteroppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.

Brøgger, A.W.

1931. Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C II-4.

Bunse, Laura

2010. *Kun et trekkdyr i jordbruket? Hestens betydning i nordnorsk yngre jernalder.* Mastergradsoppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi og sosialantropologi. Universitet i Tromsø.

Connerton, Paul

1989. *How societies remember.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Kjersti

1998. *Jernalder i Steigen og Bø: graver, landskap og bosetning.* Mastergradsoppgave i arkeologi. SVF. Universitetet i Tromsø.

Darwin, Charles

(1859) 1981. *Artenes opprindelse.* København.

Dommasnes, Liv Helga

2001. Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk, II, Fra Vereide til vikingtid. I *Arkeologiske avhandlinger og rapporter*, Universitetet i Bergen, bd.5.

Dommelen, Peter van

2002. Ambiguous Matters: Colonialism and Local Identities in Punic Sardinia. I *The Archaeology of Colonialism*. Red. av Claire L. Lyons og John K. Papadopoulos, Getty Publications, Los Angeles, USA.

2006. Colonial Matters. Material culture and Postcolonial Theory in colonial Situations. I *Handbook of Material Culture*. Red. av Chris Tilley, Web Keane, Susanne Kuchler, Mike Rowlands, Patricia Spyer, ed. Sage Publications. London, Thousand Oaks, New Dehli.

Dunfjeld-Aagård, Lisa

2005. *Sørsamiske kystområder. Tolkning av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitet i Tromsø

Eldorhagen, Marianne

2001. *Ovale spenner i Nord-Norge og Trøndelag – stil og symbolisme i sosial sammenheng*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Engevik, Asbjørn

1995. *Fuglenåler fra folkevandringstid. En komparativ analyse av det fenno-skandiske materialet*. Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.

Eriksen, Thomas Hylland

1994. *Kulturelle veikryss. Essays om kreolisering*. Universitetsforlaget, Oslo.

2007. *Creolisation in anthropological theory and in Mauritius*

In *Creolization: History, Ethnography, Theory*. Red. av Charles Stewart. University of Oslo

Evjen, Bjørg.

2000. Kort-og langskaller. Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvæner og nordmenn. I *Heimen* bd 37.

Fulsås, Narve

1999. *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norske kultur*. Universitetsforlaget, Oslo.

Gansum, Terje

1999. *Gjenstanden og dens meningsinnhold – arkeologisk perspektiv på saker og ting*. I *Samtiden* 5/6 1999.

Giddens, Anthony

1979. *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* The macmillan Press ltd., Hong Kong.

1981. *A contemporary critique of historical materialism.* Macmillan, London.

Gosden, Chris og Marshall, Yvonne

1999. The cultural biography of objects. I *World Archaeology* Volume 31, Issue 2

Gjessing, Gutorm

1929. Ophavet til Håloygjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse. I *Håloygminne*, hefte 2, 1929. Utgitt av Hålogaland historielag.

1930. Mer om ophavet til Håloygjarlenes rike. I *Håloygminne*, hefte 1, 1930. Utgitt av Hålogaland historielag.

Gosden, Chris og Marshall, Yvonne

1999. The Cultural Biography of Objects. I *World Archaeology* Vol. 31, No. 2

Grydeland, Sven Erik

2001. De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvæningen, *Nord-Troms- Nord-Troms Museums Skrifter I.*

Gustafsson, Lil

2005. Langhuset på Veien. I Harsson, Bjørn Geir (red.) *Heftet Ringerike 2005.*

Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen

2004. *Samenes historie fram til 1750.* Cappelen Akademisk Forlag.

Hansen, Lars Ivar

## Litteratur

1984. Skal en bare bruke kilder som omhandler samer i rekonstruksjon av samisk fortid? I *Viester-Alas*. Samisk historie i Vesterålen. Rapport fra et seminar på Vesterålens Bygdemuseum og kultursentrum.

1996. Konstruksjoner av etniske og religiøse skillelinjer i landskapet. Foreløpige merknader til en studie av landskapstilegnelse på Nordkalotten i eldre tid. I Bjørn Petter Finstad et al (red) Stat, religion, etnisitet. Rapport fra Skibotn-konferansen 27-29.mai 1996. Skriftserie nr.4.

Hedeager, Lotte og Østmo, Einar (red.)

2005. *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S. Oslo.

Hedman, S.D. & B. Olsen.

2009. Transition and Order: A Study of Sámi Rectangular Hearths in Pasvik, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica*, vol. XXVI, s. 3-22.

Helland, Amund

1906. Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands Amt. I *Norges land og folk* XX.

Helle, Knut

2001. Hovedlinjer i utviklinga av den historiske sagakritikken. I J.R. Hagland og S. Supphellen (red.), *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland. Det kongelige norske videnskabers selskab. Skrifter 1*, Trondheim.

Henriksen, Jørn

1995. *Hellegropene : fornminner fra en funntom periode*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Hesjedal, Anders

2004. Vinterlandet Norge. Om hvordan samisk forhistorie har blitt usynliggjort i norsk arkeologi. I *Samisk forhistorie*. Rapport fra konferanse i Lakselv 5-6.sept 2002. Red. av Mia Krogh og Kjersti Schanche. Varanger samiske museums skrifter.

Hildebrand, Hans

1880. De førhistoriska folken i Europa. Jos. Seligman&C:is, Stockholm.

Hodder, Ian

1979. Economical and social stress and material culture patterning. I *American Antiquity* 44: 446-454.

1986. *Reading the past : current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

1987. The meaning of Discard: Ash and Domestic Space in Baringo. I *Method and Theory for Activity Area Research*. Red. av Susan Kent. s. 424-448. Columbia University Press, New Yourk.

Holand, Ingegerd

1989. *Graver og samfunn : samfunnsutvikling og -organisasjon i Nord-Hålogaland i Jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø.

Holdø, Eline

2004. Samer og bumenn I Vesterålen – en analyse av problemer ved arkeologisk forskning på etnisitet. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Holm-Olsen, Inger Marie

1990. O. M. Nicolaissens utgravninger og nordnorsk gravskikk i jernalderen I *Viking* nr. 53.

Jesch, Judith

1991. *Women in the Viking age*. Woodbridge, Suffolk : Boydell Press

Johansen, Olav Sverre og Tom Søbstad

1978: De nordnorske tunanleggene fra jernalderen. I *Viking* 1978.

Johansen, Olav Sverre

1982. Viking age farms: Estimating the number and population size. I *Norwegian Archaeological review* 15 (1-2).

1990. Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge.

I *Stensilserie B nr.29*, november 1990. Universitetet i Tromsø, Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen.

Jones, Sian

1997. *The Archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London.

1999. Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical archaeology. I *Historical Archaeology: Back from the edge*. Red. av P.P.A. Funari, M. Hall og S. Jones.

Kjelstadli, Knut.

1999. *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*.

Universitetsforlaget, Oslo.

Kleppe, Else Johansen

1974. *Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden*. Hovedfagsoppgave, Arkeologisk seksjon, Universitetet i Bergen.

Kopytoff, Igor

1986. The Cultural Biography of Things. I *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* s. 94-91. Red. av Arjun Appadurai. Cambridge University Press. Cambridge.



Kristoffersen, Siv

2000. Sverd og spenne : dyreornamentikk og sosial kontekst. I *Studia humanitatis Bergensia*. Universitetet i Bergen.

Leach, Edmund

1977. A view from the bridge. I *Arcaeology and anthropology*, Red. av I. M Spiggs. B.A.R. Suppl. Series 19

Lévi-Strauss, Claude

1979. Introduction: History and anthropology. I C. Lévi-Strauss, *Structural anthropology*, Penguin, Harmondsworth.

Lund, Harald Egenæs

1942. Upublisert notat: Engeløya 1942. Større gravfelt på Grådussan.

1951 Bø. Engeløya. Steigen.s. og pgd. Nordland. Topografisk Arkiv, Tromsø Museum.

1953. I *Håløygminne IX* s. 71-80

1955. Håløygske høvdingeseter fra jernalderen. i *Stavanger Museums Årbok 1955* s.101 – 107.

1956. Upubliserte notater.

1959 i *Håløygminne X*, 1959 s. 244-250.

1965: Tunanlegg av Steigen-type fra eldre og yngre jernalder. I *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*. Volum XX, Universitetsforlaget.

Magnus, Bente

1978. De eldste tider i Gloppen og Breim. I Sandal, Per (red) *Soga om Gloppen og Breim, band 1, Frå dei eldste tider til om lag år 1800*.

2002. Dwellings and settlements: Structure and characteristics. I *The Scandinavians. From the vendel period to the tenth century. An ethnographic perspective*. Red. av Judith Jesch. The Boydell Press. Center for interdisciplinary Research on Social Stress, San marino (R.S.M)

Mathiesen, Per

1985. Etnisitetsbegrepet fra et antropologisk perspektiv. I *Ams-Varia* 15, s. 43-47.

Red. av J.R. Næss.

McGhee, Robert

1977. Ivory for the sea woman: the symbolic attributes of a prehistoric technology. I *Canadian Journal of Archaeology* 1:141-159.

Mathiesen, Per

1985. Etnisitetsbegrepet fra et antropologisk perspektiv. I *Arkeologi og etnisitet. AmS Varia* 15. Red. av Jenny-Rita Næss.

McGuire, Randall H

1982. The study of Ethnicity in Historical Archaeology. I *Journal of Anthropological Archaeology I*. Department of Anthropology, University of Arizona, Tucson, Arizona.

Mebius, Hans

1968. Värro. Studier i samernas förkristna offerriter. *Skrifter utgivna av Religionshistoriska institusjonen* (Humanistiska Fakulteten) i Uppsala, vol.5.

Moltu, Tom

1983: Dei store hustuftanlegga frå jernalderen på Bø og Steigen på Engeløya. I *Ottar* 143.

1988. *Engeløya i Steigen. Studiar over den førhistoriske busetnaden tufta på arkeologi og vegetasjonshistorie*. Avhandling til Magistergraden i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Munch, Gerd Stamsø

1968. Gammel og ny gravform i Steigen. I *Viking* VVVII.

1993. Hagbardholmen i Steigen – en ”gravholme” fra jernalder med en spesiell grav fra vikingtid. I *Nettverk for kvinner i forskning: Kvinneforskermaraton III*, Universitetet i Tromsø.

Munch, Peter Andreas

1852. Det norske folks historie. Bind I. Christiania.

Mundal, Else

2004 Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion. I J.Kusmenko (red.): *The Sami and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact. Schriften zur Kulturwissenschaft*, band 55. Verlag Dr. Kovac. S. 41-54.

Myhre, Bjørn

1979. Agrarian development, settlement history, and social organization in Southwest Norway in the Iron Age. I *New Directions in Scandinavian Archaeology*. Red. av Kristian Kristiansen og Carsten Paludan-Müller. The National Museum of Denmark. s. 224-266. (42 sider)

1997. Boathouses and naval organization. I *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. Red. av AnneNørgård Jørgensen og Birthe L. Clausen: *Papers from an international research seminar at the Danish National Museum, Copenhagen 2-4 May 1996*. s. 169-182. (14 sider).

Myklevold, Lars Børge

2008. "Båter og båtbyggingstradisjoner nordpå - hva er norrønt/norsk og hva er samisk?" Foredrag ved Stiftelsen Nordnorsk Fartøyvernssenter og Indre Sør-Troms Museum.

Myrstad, Ragnhild

1996. *Bjørnegraver i Nord-Norge*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Näsman, Ulf.

1998. Sydsandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala? I *Centrala platser, centrala frågor - samhällsstrukturen under järnåldern*. Red. av L. Larsson & B. Hårdh. Almqvist & Wiksell, Stockholm. S. 1-26. (26 sider).

Nicolaissen, Olaf Martens

1883. Aarsberetning for 1883. *Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*. CC. Werner &co's bogtrykkeri. 1884.

1897. Aarsberetning for 1897. *Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*. CC. Werner &co's bogtrykkeri. 1897.

1921. En gravplads i Nord-Norge fra folkevandringstiden. I *Tromsø Museums årshæfter 43. Nr.3. A.S Tromsø Stiftstidendes boktrykkeri*.

Nilsson, Sven

1838. Skandinaviska Nordens Urinvånare, et försök I comparative Ethnographien. Universitetet i Lund, Stockholm.

Nordby, Camilla Celine

2006. *An investigation of caulking resins from early iron age Norway: Chemical characterisation, function and use*. Masteroppgave i arkeologi. Department of Archaeological Sciences. University of Bradford.

Odner, Knut

1983. Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia. Department of social Anthropology, Universitetet i Oslo. Oslo occasional paper in social anthropology. No 9.

1989. Arkeologisk forskning om samisk fortid. I *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter XXII. Red. av Reidar Bertelsen, Per Kyrre reimert og Astrid Utne. Universitetet i Tromsø.

Olsen, Bjørnar og Schanche, Audhild

1983. Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. I *Kontaktstencil* 1983:22-23.

Olsen, Bjørnar

1985. Arkeologi og etnisitet. Et teoretisk og empirisk bidrag. I *Arkeologi og etnisitet*.

Jenny-Rita Næss. *AmS Varia* 15. Stavanger

1987. Stability and change in Saami Band Structure in the Varanger Area of Arctic Norway AD 1300-1700. I *Norwegian Archaeological Review* Vol.20, no2.

1997. Fra ting til tekst : teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning. Universitetsforlaget, Oslo.

2000. Belligerent chieftains and oppressed hunters? Changing conceptions of inter-ethnic relationships in Northern Norway during the iron age and early medieval period. I *Identities and cultural contacts in the Arctic. Proceedings from a conference at the Danish National Museum, Copenhagen, November 30 to December 2* Red. av Martin Appelt, Joel Berglund og Hans Christian Gulløv. 1999. S. 28-42.

2004. Hva er samisk forhistorie? I *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5-6.sept 2002*. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum 2004.

2006. Ting-mennesker-samfunn. Introduksjon til symmetrisk arkeologi. I: *Arkeologisk Forum* nr.14.

2007. Samenes fortid som arkeologisk forskningsfelt – virkningshistoriske utfordringer. I *Historisk rätt? Kultur, politikk och juridik i norr*. Red. av Inga Lundström. Rikantikvarieämbetet. Stockholm

Petersen, Jan.

1951. *Vikingetidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det Norske Vitenskaps-Akademi i Oslo.

Price, Neil S.

2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31, Uppsala. S. 325-328, 364-374, 389-397. (24 sider)

Ramqvist, Per H.

1992. Høgom. The excavation 1949-1984. Høgom part I. University of Umeå. Department of Archaeology, Rikantikvarieämbetet.

Rasmussen, Birgit M.

2010. Slusegårdgravpladsen V. Fundoversigt og gjenstandstyper. I *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 5, 2010*.

Reymert, Per Kyrre

1980. *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Magistergradsavhandling i arkeologi ved Institutt for Samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.

Rosenqvist, A.M.

1959. Analyser av sverd og skjold fra Bø-funnet. I: *Viking XXIII* s.29-34.

Rygh, Oluf

1885. *Norske Oldsager. Ordnete og forklarede. Faksimileutgave*, Tapir forlag.

Salvesen, Helge

1980. Sørsamene i historisk perspektiv. *Jämten* 1981, 127-48.

Sandmo, Anne Karin, Bertelsen, Reidar, Høgsæt, Ragnhild.

1994. *Tromsø gjennom 1000 år, bind I*. Tromsø.

Schanche Audhild

1986. *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

1990. Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv. I *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter XXII. Red. av Reidar Bertelsen, Per Kyrre reimert og Astrid Utne. Universitetet i Tromsø.

1995. Det symbolske landskapet – landskap og identitet i samisk kultur. I *Ottar 4/95*. Tromsø Museum.

2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Doktorgradsavhandling. Davvi Girji OS. Karasjok.

Serning, Inga.

1956. Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna.  
Hugo Gebers förlag, Stockholm.

Shetelig, Håkon.

1910. Arkeologien i nutiden. I *Samtiden*.

1912 Vestlandske graver fra jernalderen. I *Bergens Museums Skrifter*, Bind II. Bergen  
1912-1929.

Simonsen, Povl

1959. Bønder og vikinger i nordnorsk jernalder. I *Ottar* 1959, nr.1. Tromsø Museum.

1960. The history of settlement. Norway north of 65. *Tromsø Museums skrifter* VII.

1967. Relations between the Lapps and the Scandinavians in early times. *Institutt for sammenlignende kulturforskning A. XXVI*.

1974-82. Veidemann på Nordkalotten.

1991. Fortidsminner nord for polarsirkelen. Oslo.

1994. Etnisitet og arkeologi. I *Festskrift til Ørnulv Vorren*, Tromsø Museums skrifter  
XXV, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

Sjøvold, Thorleif.

1962. The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of  
European iron age culture within the arctic circle I. Early iron age. Norwegian  
universities Press. Tromsø/Oslo.

1974. The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of  
European iron age culture within the arctic circle II. Late iron age. Norwegian  
universities Press. Tromsø/Oslo/Bergen.

Skre, Dagfinn.

2001. The Social Context of Settlement in Norway in the First Millennium AD.  
I *Norwegian Archaeological Review*, vol 34, no 1, 2001.

Slomann, Wencke.

1959: Et nytt romertids gravfunn fra Nord-Norge. I *Norwegian Archaeological Review* no. 2, s.89. Novus forlag. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.

Solberg, Bergljot.

2003 Jernalderen i Norge Ca 500 f.Kr- 1030 e.Kr. Cappelens forlag as. Oslo.

Sommerseth, Ingrid

2009. *Villreinfangst og tamreindrift i indre Troms : belyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923*. Universitetet i Tromsø.

Spangen, Marte.

2005. *Edelmetalldepotene I Nord-Norge. Komplekse identiteter I vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedfagsoppgave, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Stenvik, Lars

1980. Samer og nordmenn : sett i lys av et uvanlig gravfunn fra Saltenområdet. I *Viking* 1980.

Steuer, Heiko.

1989. Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. I *The Birth of Europe: Archaeological and Social Development in the first Millennium A.D.* Red. av K. Randsborg. *Analecta Romana Instituti Danici. Suppl.* XVI. Rom. S. 100-121.

Storli, Inger.

1989. Om Raud den Ramme og andre håløyghøvdinge. I *Framskritt for fortida i nord, i Povl Simonsens fotefar*. Red. av Reidar Bertelsen, Per Kyrre Reimert og Astrid Utne, s.185-1209. *Tromsø Museums Skrifter XXII*, Universitetet i Tromsø.

1991. De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder. I *Viking* 1991.

2006. Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr.



Stångberg, Andreas

2005. Soejvengelle – en samisk grav i Vapsten. I *Efter forfädernas sed*. Om samisk religion. Utgitt av Boska – Föreningen for bevarande av samisk kultur o gmedicin. Red. av Åsa Viridi Kroik. Gøteborg.

Svestad, Asgeir.

1995. I fangstfolk og fiskeres fotefar : Mefjordvær. I *Fotefar mot nord*. Troms Fylkeskommune.

2010. ”Folk er vanligvis ikke særlig villige til å snakke om de døde”. Synspunkter på materialitet og samisk gravskikk. I *Arkeologi i norr* 10. Umeå Universitet.

2011. The impact of materiality on sámí burial customs and religious concepts. I *Fennoscandia Archaeologica XXVIII*. Arkeologiska Sällskapet i Finland. Institutionen för arkeologi och samiska studier.

Søbstad Tom.

1980. Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til ca. 1800. En undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingsspor. Magistergradsavhandling. Publikasjon nr.5 fra *Helgøyprosjektet*. Universitetet i Tromsø.

Thingstad, Britt Eli.

1990. Fargerike spor fra en fjern fortid – undersøkelser av Malvikskjoldet. I *Spor – fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr.1.

Thomassen, Arne Håkon.

1996. *Nazisme og holdninger til fortiden : et norsk perspektiv*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Thoresen, Magdalene.

1884. *Billeder fra Midnatsolens land*. Gyldendal. København.

Topografisk Arkiv

1954. Tromsø Museum. Rapporter fra Harald Egenæs Lund og Anatomisk Institutt.

Trigger, Bruce G.

1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge University Press, Cambridge.

1996. Arkeologiens idéhistorie. Pax Forlag A/S. Oslo.

Tvengsberg, Per Martin.

1985. Skogfennene på Finnskogen. Næring som etnisk kjennetegn. I *AmS-Varia* 15.

Arkeologi og etnisiet.

Vinsrygg, Synnøve

1979. *Merovingartid i Nord-Norge, studie i utvalt materiale frå gravfunn*. Arkeologisk avhandling. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

Wallerstrøm, Thomas.

2006. Vilka var først? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologisk dilemma. Riksantikvarieembetet, Stockholm.

Werbart, Bozena.

2002. De osynliga identiteterna. Kulturell identitet och arkeologi. *Studia archaeologica universitatis Umensis* 16. Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå universitet

2004. Tolkning av den arkeologiska historieskrivningen. I *Historisk rätt? Kultur, politikk och juridik i norr*. Red. av Inga Lundstrøm. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Wallerstrøm, Thomas.

2006. Vilka var først? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologisk dilemma. Riksantikvarieembetet, Stockholm.

Young, Robert.

1995. *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race*. Routledge, London and New Yourk.

Zachrisson, Inger.

1993. Möten mellan skandinaver och samer. I: *Beretning fra tolvte tværfaglige vikingesymposium* Red. av Else Roesdahl og Peder Meulengracht Sørensen. S. 7-22.

Hikuin og Afdeling for Middelalderaræologi, Aarhus.

Zachrisson, Inger et al.

1997. Møten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien. Statens Historiska Museum/ Stockholm. Monographs 4.

2007. Arkeologi inför rätta - sydsamernas äldre historie. I *Historisk rätt? Kultur, politikk och juridik i norr*. Red. av Inga Lundstrøm. Rikantikvarieämbetet. Stockholm